

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar

Bugovics Zoltán

PhD-értékezés

2004

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM

Természettudományi Kar

Földrajzi Intézet

Földtudományok Doktori Iskolája

Bugovics Zoltán

A területi identitás a társadalmi-gazdasági térben

PhD-értekezés

A doktori iskola vezetője:

Prof. Dr. Tóth József egyetemi tanár

Témavezető:

Prof. Dr. Tóth József egyetemi tanár

Pécs

2004.

Tartalomjegyzék

Bevezető	3.
I. rész A területi identitás elméleti megközelítése a térbeli gondolkodás alapján	8.
1. A gazdasági-társadalmi térfelfogás interdiszciplináris történeti jellege	8.
1.1. Térleírási elméletek	8.
1.2. A településföldrajz és a társadalom	11.
2. A regionális tudomány és a területi identitás	15.
2.1. A regionális tudomány háttere	15.
2.2. A területi szempont jelenléte	17.
2.3. A területi identitás kutatásának szempontjai	18.
3. A társadalomföldrajz és a területi identitás	24.
3.1. A totális kölcsönhatás	24.
3.2. A területi identitás, mint összetett jelenség	25.
3.3. A viselkedés és kulturális földrajz meghatározó szerepe	28.
4. A területi identitás fogalmi meghatározása	32.
4.1. Az identitás fogalmi háttere	32.
4.2. A területi identitás koncepciója	35.
4.3. A területi identitás alkotóelemei	40.
4.4. A területi identitás vonatkozási tércategóriái	41.
4.5. A területi identitást meghatározó tényezők	46.
5. A területi identitás történeti ismérvei	51.
5.1. A megyerendszer, mint a történelmi-területi identitás alapja	51.
5.2. Regionalizációs tervek	54.
5.3. Az ipari és a gazdasági tér a regionalizációban	63.
6. A területlehatárolás	72.
6.1. A térlehatárolás bevezető aspektusai	72.
6.2. A funkcionális térszerkezet szempontjai	75.
6.3. A nemzetközi tércategóriák meghatározó volta	78.
6.4. A térlehatárolás	80.

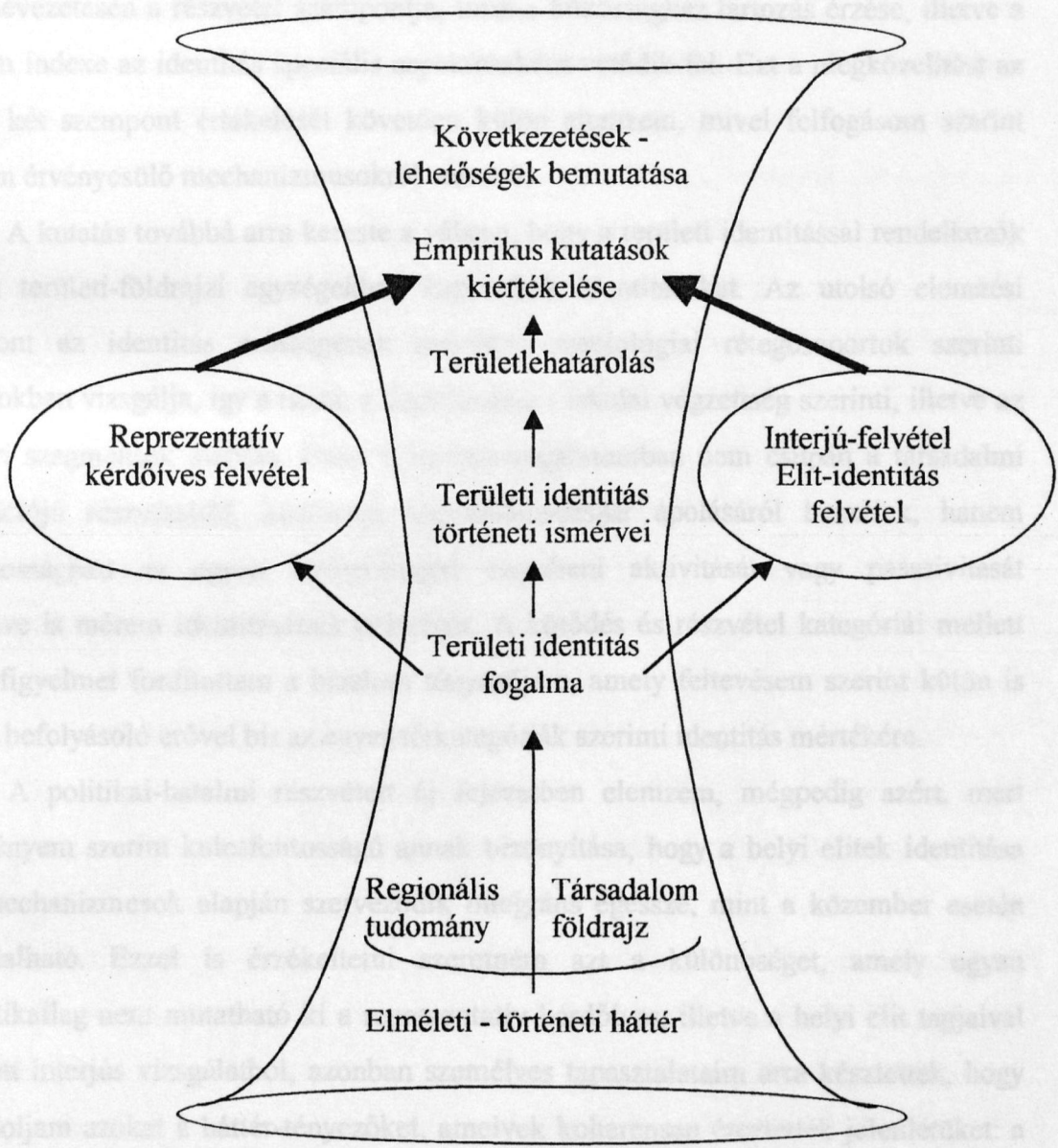
II. Rész Az empirikus felvételek módszertana, eredményei és a következtetések	93.
7. A lokális elit és a területi identitás	93.
7.1. A lokális elitre vonatkozó hipotézisek	93.
7.2. Az elit-csoportok és egymáshoz való viszonyuk	94.
7.3. Az elitvizsgálat eredményei	99.
7.4. Az elitvizsgálatból levonható következtetések	105.
8. Az interjúkon alapuló területi identitásvizsgálat eredményei	108.
8.1. Az interjúk empirikus felvétel módszertana és háttere	108.
8.2. Az interjúk eredményei	109.
9. A kérdőíves empirikus felmérés kiértékelése és eredményei	120.
9.1. Mely tényezők határozzák meg a területi identitást?	120.
9.2. A területi identitást negatívan meghatározó tényezők	127.
9.3. A területi identitás és a térkategóriák kapcsolata	131.
9.4. A területi identitás mértéke a fejlettséghez és elégedettséghez képest	137.
9.5. A területi identitás mértéke a kemény szociológiai változók mentén	140.
9.6. A területi identitás a részvétel és bizalom szempontjából	145.
10. Eleméleti következtetések	151.
10.1. A területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítése	151.
10.2. A csoport-hovatartozás szempontja szerinti megközelítés	152.
10.3. A kvázi közösségek hatása	154.
10.4. A halmazok szerinti megközelítés	157.
10.5. A területi identitás spirál	158.
10.6. A generáló rendszer	161.
10.7. Területi identitás, mint szükséglet, és az inspiráló tényezők összefüggése	163.
Összefoglalás	165.
A kutatás további lehetőségei	175.
Ábrák és táblázatok jegyzéke	177.
Bibliográfia	179.
Szignifikanciát mutató táblázatok	187.
A lokális elit részvételi és identifikációs vizsgálatának kiegészítő táblázatai	190.

Bevezető

A földrajzi megközelítésben a tér-társadalom és tér-lélek gondolati kapcsolata írja talán le legpontosabban azt a kutatási-vizsgálati kört, amellyel e munka során foglalkoztam. A különféle szociológiai metszetekben vizsgált psziché és földrajzi tér összefüggései, valamint a viselkedésföldrajz és a régióelméletek egyaránt a társadalmi és földrajzi környezet kapcsolódási pontjait kutató gondolati szálra fűzhetőek fel. Ennek képezi részét az egyén és környezetének, annak érzelmi kapcsolatainak, s az ezeket meghatározó tényezőknek, illetve a különféle térkategóriáknak az elemzése. Részben eddigi tudományos irodalom, részben pedig interjúk eredményei révén összeállított empirikus kérdőíves felmérés alapján végzett kutatásról van szó. Az identitás és a területfejlesztés elemzésem szerint egymást megerősítő viszonyban lévő kategóriák. A fejlettség éppen úgy növelheti az identitást, mint ahogy, az identitás erősödése révén az emberek többet hajlandóak tenni környezetükért, annak fejlődéséért. Egymásra kölcsönösen ható kategóriákként értelmezem e fogalmakat. Lényeges ezen aspektusból a Területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996 évi XXI. törvény, amelynek 2.§ d. pontjában a "nemzeti és térségi identitástudat megtartása és erősítése" szerepel, mint célkitűzés, ami a vizsgálat lefolytatásához további inspirációt adott.

A dolgozat szerkezete két fő részre tagolódik; egyrészt egy elméleti bemutatása a témának, másrészt pedig a konkrét empirikus felvételek, azok kiértékelése és ennek alapján történt következtetések levonása adja meg a tematika lényegi vázát. Külön elemzem a téma háttéréül szolgáló történeti szempontokat, majd általános elméleti megalapozásként térleírási elméletekről a településföldrajz szerepéről szólok. A regionális tudomány és a társadalomföldrajz oldaláról egyaránt megvilágítom a kérdést, s a viselkedésföldrajz aktualitását szintén elemzem. Megközelitésem szerint a vizsgálat logikailag egyaránt a társadalomföldrajz és a (pszichológiai) viselkedés földrajz témakörébe tartozik, hiszen egyrészt az ember, mint térkategóriákkal azonosuló egyén, másrészt pedig e térkategóriákhoz különféle tényezők által befolyásolt, érző-gondolkodó lény jelenik meg. A földrajzi szemlélet tehát egy szociológiai és pszichológiai mechanizmusokkal felruházott jelenség megértésére nyújt kiváló keretet.

A területi identitás definícióját részben történeti szálak végigvezetésével, részben pedig pszichológiai és szociálpszichológiai oldalról közelítem meg, kiemelve a történeti-kulturális meghatározottság társadalmi beágyazottságát. Ezt követi egy területlehatárolási szempontrendszer ismertetése, majd egy empirikus kutatási folyamat bemutatása. E logikát a következő ábrával szemléltethetjük:

I. Ábra. A dolgozat szerkezeti logikája

A vizsgálat egyik célkitűzése a vizsgált terület pontos lehatárolása, bemutatása, valamint a területi identitás mértékének pillanatnyi felmérése különféle területi egységek, különböző társadalmi csoportok esetében. A felmérés másik szegmense pedig azt kutatta, hogy a kérdezettek területi identitása milyen elemekből áll, és azokat milyen fontosságúnak vélik; különféle térkategóriák esetében milyen erősnek bizonyul a területi identitás. A harmadik értékelési kategória egy különálló tézisként fogalmazható meg, nevezetesen a részvétel szempontja, mint a közösséghez tartozás érzése, illetve a bizalom indexe az identitás speciális aspektusaként vetődik fel. Ezt a megközelítést az előbbi két szempont értékelését követően külön elemzem, mivel felfogásom szerint eltérően érvényesülő mechanizmusokról van szó.

A kutatás továbbá arra kereste a választ, hogy a területi identitással rendelkezők milyen területi-földrajzi egységekhez kapcsolják identitásukat. Az utolsó elemzési szempont az identitás erősségének mértékét szociológiai rétegcsoportok szerinti bontásokban vizsgálja, így a nemi, a foglalkozási - iskolai végzettség szerinti, illetve az életkori szegmensek alapján. Ezért identitásvizsgálatomban nem csupán a társadalmi orientációjú részvételről, közösségi kapcsolatrendszer ápolásáról beszélek, hanem általánosságban az egyén területiséggel szembeni aktivitását vagy passzivitását értékelve is mérem identitásának erősségét. A kötődés és részvétel kategóriái mellett külön figyelmet fordítottam a bizalom tényezőjére, amely feltevésem szerint külön is erősen befolyásoló erővel bír az egyes térkategóriák szerinti identitás mértékére.

A politikai-hatalmi részvételt új fejezetben elemzem, mégpedig azért, mert véleményem szerint kulcsfontosságú annak bizonyítása, hogy a helyi elitek identitása más mechanizmusok alapján szerveződik integráns egésszé, mint a közember esetén tapasztalható. Ezzel is érzékeltetni szeretném azt a különbséget, amely ugyan statisztikailag nem mutatható ki a reprezentatív kérdőíves, illetve a helyi elit tagjaival készített interjúk vizsgálatból, azonban személyes tapasztalataim arra készítettek, hogy átgondoljam azokat a háttér-tényezőket, amelyek koherensen éreztették jelenlétüket: a helyi elit területi identitásvállalása eltér a társadalom többi tagjának identitás építésétől.

A nehézségek ellenére kiemelkedő munkák segítettek a kutatási módszertan felépítésében, a gondolati szálak végigvezetésében, a struktúra kialakításában, az eredmények feltárásában és a következtetések levonásában. Tóth József (Tóth J., 1981.)

az említett kapcsolatrendszerben rejlő kölcsönhatások vizsgálatának elemzésével alapjaiban határozta meg a kutatás gondolati struktúráját, míg a földrajz, mint diszciplína alkalmazási lehetőségeinek tudományos térben való elhelyezésével (Tóth J., 1998.) segített megtalálni azon kapcsolódási pontokat, amelyek révén magabiztosan ötvözhettem a pszichológia, a szociológia és a társadalomföldrajz szempontrendszeit.

A terület-lehatárolás és a területi folyamatok elemzése terén Tóth József (1985,1996), Dövényi Zoltán és Kovács Zoltán (Dövényi-Kovács 2001.), Rechnitzer János (Rechnitzer J., 1993, 2002.), valamint Hajdú Zoltán (Hajdú Z., 2001.), Kőszegfalvi György (Kőszegfalvi, 1995.) publikációi jelentettek kutatási bázist.

A települési infrastruktúra és gazdaság kapcsolatáról, valamint az organikus fejlődés folyamatairól, a fejlődési tényezőkről és ezek kérdésköréről meghatározó kutatások álltak rendelkezésemre (Kőszegfalvi Gy. 1993., 1999.), amelyek a területi identitás és infrastruktúra kapcsolatának vizsgálatában bizonyultak nélkülözhetetlenek. Az érzelmi kötődések háttérének elemzéséhez a magyarság kulturális viselkedése is lényeges elemzési szempont volt (Tóth J. - Trócsányi A., 2002.), illetve a magyar társadalom kulturális intézményrendszeréről és állapotáról szóló kutatás egyaránt értékes adalékokkal látott el (Vitányi-Hidy-Harsányi 1997.). Az egyén kötődéseinek szociológiai vizsgálataihoz a társadalomszerkezet és a helyi társadalom kapcsolatában, kimagasló értékű tudományos munkák álltak rendelkezésemre (Böhm A. 2002., A. Gergely A. 1993,1998.) , illetve a település és kötődés, az egyén és település helyi társadalom szintű dimenzióinak elemzéseiben is részletes és további értékelési szempontokat nyújtó publikációk segítettek előbbrehaladásomat (Böhm A. 1984, 1985.).

A kutatás szociológiai és pszichológiai dimenziójának alkalmazásához nélkülözhetetlen volt Gereben Ferenc a határon túl élő magyarság nemzeti identitásáról szóló vizsgálatának szempontrendszere (Gereben F., 1999.), valamint az identitásról szóló szociálpszichológiai, pszichológiai publikációk (Csepeli Gy. 1997, Pataki F. 1998.). A társadalmi identitás elméletét Henri Tajfel és John Turner dolgozták ki, s munkájuk szintén nélkülözhetetlen volt. (Turner, J., 1987., 1994.)

A területi identitással kapcsolatban több külföldi vizsgálat is készült: . Susan W. Hardwick (Hardwick, W., S., 2001.) mutatott rá az identitás, a hely és a lokalitás

speciális harmóniájára egy texas-i 'sziget város' vizsgálata során. Egy olaszországi gazdaságpszichológiai tanulmány a kutatás összeállításánál, a módszertan és a következtetések levonásában különösen nagy segítséget jelentett (Marino, B. et al 2002.). Ryden például az amerikai középnyugat regionális identitását vizsgálva annak történelmileg kialakult jellegét emelte ki. (Ryden, K.C. 1999.) Tara Lynne Clapp és munkatársai az USA-ban, az észak-nyugat iowai 20-as autópálya és a régióidentitás mechanizmusait vizsgálták, s az infrastruktúra fejlesztésben rejlő tartalékokra hívták fel a figyelmet.(Clapp, T.L. et.al. 2003.) Az identitás és a társadalmi tőkék, a részvétel és aktivitás tényezőjének szemszögéből Pippa Norris (Norris, P., 2002.) és Robert D. Putnam (Putnam, R. D., 1993.) munkái voltak meghatározóak.

A tanulmányt kettős cél vezérli: egyrészt az, hogy a területi identitás vizsgálhatóvá váljon az Észak-Dunántúl Bécs-Budapest 'fejlődési tengely' térségében, azaz specifikus fogalmi kategória meghatározásáról van szó, hogy egy adott területre adekvát fogalmi kört lehessen meghatározni, ami a kutatás eredményességét szolgálja, másrészt pedig a területi identitás jellemzőit csokorba gyűjtve általános képet kaphassunk a jelenlegi folyamatokról, megkísérelve a jövő felé is kitekintést nyerni.

I. rész

A területi identitás elméleti megközelítése a térbeli gondolkodás alapján

1. A gazdasági-társadalmi térfelfogás interdiszciplináris történeti jellege

A területi identitás vizsgálatánál nélkülözhetetlen azon tudományelméleti szempontok bemutatása, amelyek kapcsolatban állnak e kutatási témával. A térről és társadalmi identitásról történő gondolkodás idevágó aspektusai éppúgy fontosak, mint a későbbiekben bemutatandó empiriák, és elméleti következtetések. A társadalmi-gazdasági alapú elemzés azon elméleteket emeli ki, amelyek e témához, annak történeti gyökereihez tartoznak, akár a gazdasági, akár a társadalmi vagy a földrajzi térszemlélet részeként.

1.1. Térleírási elméletek

Míg a XIX. század előtt jórészt csupán a földrajz- és hadtudomány volt az, amelyik a térrel, mint kategóriával foglalkozott, illetve a jog közigazgatási ága, addig a XX. századra több tudomány diszciplináris területévé nőtte ki magát a régióval foglalkozó kutatási mozgalom.¹ Kezdetben a közgazdaságtan főként az idő kategóriája szempontjából közelítette meg a tudományos elméleti gondolkodást és elhanyagolta a tér jelentőségét.

Kétségtelen, hogy már a Római Birodalom² (Földi - Hamza 1999.) idején a jog fontos kérdésként kezelte a tér fogalmát, sőt a korábbi hadtudományi gondolkodásban is fontos volt a tér szempontjának megragadása. A magyar történelemben is e három tudományterületen (földrajz, jog- és hadtudomány) volt hagyományosan meghatározó

¹ A forrásmunkák egy részében pluri- másutt interdiszciplináris tudományterületként jelölik a regionális tudományt.

² Augustus Császár Rómát 14, Itáliát 11 regionesra (kerületre) osztotta fel, és jogilag az ott lakók számára más-más jogi státuszt adott, csakúgy, mint a tartományok számára, amelyeket a császári hivatalnokok irányítottak, míg az előbbieket részben a városok önkormányzatai, majd ezek jogainak megnyirbálása után a császári funkcionáriusok (iuridici és correctores) vezettek.

szerepe a térnek, a térről való gondolkodásnak. A tradicionalitás lényeges elem, ugyanis jellemző a közigazgatási térfelosztás esetében a változatlanság, vagy legalábbis a nagyon lassú módosulás. Példa erre a magyar közigazgatás, ahol kulturális-strukturális változás az egykori királyi vármegyerendszerhez képest még ma sem tapasztalható, eltekintve a határváltozásoktól és a megye-összevonásoktól. De maguk a megyék elnevezése és a hozzájuk tartozó tér csaknem megfelel a fél évezreddel korábbi felosztásnak. A jog tehát a térrel, mint hagyományos közigazgatási felosztással, államigazgatási szerepkörrel számolt.

A földrajz a leírás, a természettudományi kutatás oldaláról közelítette meg a teret, mint kategóriát, és a szociológiai-filozófiai gondolkodás eleinte szintén a leírás, a tapasztalatok alapján, sokszor tudományos igényű bizonyítás nélkül - megfelelő módszertani háttér híján - vont le következtetéseket, fogalmazott meg elméleteket a térről, a tér és a népesség kapcsolatáról, a tér és a gazdaság viszonyáról.

A társadalomtudományok közül a közgazdasági gondolkodásban figyelhető meg az az átmenet, amely megfogalmazta, vagy talán pontosabb kifejezés, hogy szükségessé tett egy, közvetlenül a térrel interdiszciplináris szinten foglalkozó tudományterület kialakítását.

A közgazdasági elméletekben Von Thünen állította fel az első olyan térgazdasági dimenziót a XIX. század első felében, amely meghatározóan hatott a tudományterület fejlődésére annak ellenére, hogy akkor még a túlnyomórészt időszempontú gondolkodás volt a jellemző. (Georges B., 1999.)

A középkor vége és a XIX század között a térnek politikai-közigazgatási, hadi, földrajzi, kereskedelmi, közlekedési, valamint mezőgazdasági és ipartelepítési aspektusból volt jelentősége:

A XVII századi gondolkodók közül, például William Temple a tengeri kereskedelem előnyeit és hátrányait vette számba, megállapítva, hogy a távoli kereskedelmi kapcsolatok gazdaságosabbak egy nemzet számára - példának Hollandiát választva - mint a közeli kereskedelem. A kortárs William Petty az ipari körzetek, az agglomerációs szempontok tanulmányozásával írta be nevét a tudományos gondolkodók sorába.

A XVIII században James Stuart a tér fogalmának cizellálása során a városfejlődés, a városok kialakulásának elemzését összekapcsolta a népsűrűség a kereskedelmi útvonalak és mezőgazdasági termőföldek eloszlásának felvázolásával.

A liberalizmus jegyében egy kortárs, Adam Smith a munkamegosztás oldaláról közelítve határozta meg a teret, mint a gazdasági termelő tevékenység és a földrajzi elhelyezkedés viszonyát. Emellett megfogalmazta a komparatív előnyök elméletét, amelyet David Ricardo, a XVIII-XIX. század fordulóján élő közgazdász öntött végleges formába. A teret már nem csupán munkamegosztás térbeli viszonyaiként, hanem egyéb értékek hordozójaként is értelmezte, kialakította a földjáradékról szóló elvet. John Stuart Mill angol közgazdász a XIX. században a városok beépítetlen, szabadon hagyott területeinek csökkenéséről szóló elméletét lehet a térről való gondolkodás egyik elemeként értelmezni.

Mindezen közgazdasági megközelítések elvont szinten elemezték már a tér fogalmát, ám a térről alkotott elképzeléseik még sporadikusak voltak. Ez azt jelenti, hogy gondolkodásukban a tér még nem központi szerepet játszó tényező volt, hiszen munkásságukat ismerve, nem elsősorban a térről alkotott elméleteik alapján váltak híressé. A XIX. század közepétől azonban a térnek, mint gazdasági-társadalmi tényezőnek megnőtt a szerepe.

Ezt a fejlődési pályát bizonyítja az ekkor kialakulásának fénykorát élő szociológiai is, amelynek épüléséhez óriási lökést adtak Max Weber tudományos munkái, elsősorban empirikus kutatásai, valamint a párhuzamosan megerősödő statisztika tudománya is.

Max Weber a Verein für Sozialpolitik (Felkai G. /szerk./ A szociológia kialakulása 1999.) nevezetű egyesület tagjaként azt a feladatot látta el, hogy a gazdaság- és szociálpolitikai törvények megvitatását előmozdítsa, elemezze. E területen a junker nagybirtok kialakulása - véleménye szerint - a Németország által Lengyelországtól elfoglalt kelet-elbai területeken nemzeti veszélyt rejtett magában, egyrészt a német népesség elvándorlása, másrészt a külföldi szegényebb parasztok, azaz idegenek beáramlása miatt. E következtetést empirikus vizsgálat révén végezte el és a szociológia tudományos módszertanában úttörőként hasonlított össze földrajzilag jól elhatárolható

területeket, mai szóhasználatával élve régiókat, pontos következtetés levonásához a XIX. század utolsó évtizedében.

Weber ipari övezetekkel, illetve a szállítási útvonalak költségmegtakarító közgazdaságtani tényezőivel is foglalkozott, Alonso és Von Thünen korábbi munkái nyomán. (Weber, M., 1979.) Weber ezen elemzéseit a népesség térbeli mozgásai okán, a termelési szféra és az ipari tevékenység analíziseként fogalmazta meg, tehát munkái a szociológia tudományát gazdagították, bár gazdaságtörténeti tevékenysége vitathatatlan. Weber input tényezők és az output, azaz a piac közötti központi láncszemként tekintette a vállalatot, mint szervezetet, amely a legoptimálisabb elhelyezkedése esetén termeli a legtöbb profitot. Ezen elmélete megfogalmazását az ipar telephelyválasztásának tanulmányozását követően tudta megfogalmazni, azaz a tér, mint elemzési alap már számára elhagyhatatlan volt.

Példáján az empirikus társadalomvizsgálati módszerek elterjedtek, a statisztika fejlődésének is köszönhetően. Ez lehetővé tette, hogy különféle földrajzi területek fejlettségét, fejlődési irányait elemezhesék a szociológia módszerével. A XX. század elejétől e térbeli gondolkodás tehát már nem csupán a közgazdaságtan, a földrajztudomány és részben a had- illetve jogtudomány sajátja volt, hanem a társadalomtudományok közül a szociológia szempontjai közé is besoroltatott. A térnek, mint elemzési és megközelítési szempontnak terjeszkedését a társadalomtudományok közül a tudományos életben a közgazdaságtan használta fel a leginkább a XIX. század második felétől kezdődően.

Az említett Von Thünen német közgazdász már a XIX. század elején foglalkozott a térrel, elsősorban a mezőgazdaság problematikáját érintve a szállítás és a termőhelyek kapcsolatában. Ő volt az első, aki megfogalmazta a közgazdaságtanban a távolság dimenzióját, és elsőként alkalmazott ökonometria számításokat.

A nagy gazdasági válság időszakáig a térgazdaság térszemlélete két részre volt bontható: egyrészt a költségekkel párhuzamba állított távolságot, másrészt a terület nagyságát értették alatta.

1.2. Településföldrajz és a társadalom

A városokra vonatkozó kutatások kezdtek tovább árnyalni a térrel kapcsolatos elméleteket elsősorban a közgazdaságtan területén. Ilyen a William J. Reilly

munkássága eredményeként megszületett elmélet, amely két város távolságának modellezésén alapult, nevezetesen hogy a központi települések között lévő társadalmi-gazdasági kapcsolat ereje a távolság elválasztó hatásával fordítottan arányos gazdasági értelemben. A városelméleti gondolkodás megalapozóivá méltán földrajztudósok lettek, C. D. Harris és E.L. Ullmann személyében, akik a "Városok természete" című művükben a modern többközpontú város szerkezetét, funkcióját bontották ki.

A szociológiában ezzel párhuzamosan erősödtek az urbanizációs elméletek, amelyeknek fő kérdése a városiasodás és városodás folyamatának elemzése, illetve jövőbeni tendenciák megállapítása volt. Arnold Toynbee történész 1971-ben azt jósolta, hogy a világ népességének nagyrésze hatalmas megalopoliszokban él majd, míg például Enyedi György ciklikus változásokat állapított meg az urbanizáció kapcsán: a városfejlődés első szakasza a városrobbanás, majd következik a relatív koncentráció, a dezurbanizáció, amit a reurbanizációhoz való visszatérés zár keretes szerkezetbe. (Andorka Rudolf, 1997.) Ezt az elméletet bírálta felül Tóth József funkcionális szempontból, nevezetesen a termelőerők fejlődésének szakaszai alapján: az első szakaszban a városrobbanás a jellemző, a másodikban a koncentrációt követő szuburbanizáció, majd a harmadik dezurbanizációs hatásként érvényesül. Ez ugyan még Magyarországon csak nyomokban tapasztalható, főként a fejlettebb térségek nagyvárosai és a főváros környékén, ám a negyedik szakasz még valóban a jövő eseményei közé sorolható. Ez a reurbanizációs ciklus ugyanis a technológiák, az informatika elementáris elterjedése, a munkahelyek jelentős decentralizációja folytán kialakuló új centrumok, megalopoliszok, nagy településegységek létrejötte nyomán alakulhat majd ki.

Más megközelítésben már Tönnies szociológiai munkája a "Közösség és Társadalom" (1887.) is foglalkozott a település és társadalom viszonyával. Szerinte a városra a társadalom a jellemző (szóhasználatában), míg a közösség, a személyközi kapcsolatok uralta viszony, a falvak tipikus jegye. L. Wirth városszociológus a város és község közötti életmódbeli különbségeket kutatta és következtetései szerint a kifinomultság, tolerancia és szabad gondolkodás a városi népeiséget, a konzervatív életmód, az erős társadalmi kontroll viszont a falvak lakosságát jellemzi. A városokban található a fejlődés mozgatóereje, ám ez deviáns viselkedésmintákkal, közömbösséggel

is párosul. A városökológiai vagy humánökológiai elméletek a települések szerkezetét kutatták. A Chicagói iskola tudományos köreiből Park és Burgess a koncentrikus körök elméletét fejlesztették ki, amelynek lényege, hogy a modern városok központja az üzleti negyed, a city, ahonnan koncentrikus körökben különíthetők el a különféle társadalmi rétegek lakhelyei. Más kutatók körök helyett szektorokra osztották a településeket, főközlekedési utak, innovációs tengelyek, kellemes természetes környezeti miliő (dombvidék, tó/tengerpart) szerint és ez alapján különítették el a társadalmi csoportok lakhelyét és munkahelyét is. (Andorka R., 1997.)

Az urbanizáció különféle társadalmi folyamatok elemzésével is foglalkozik, mint amilyen a szuburbanizáció, szukcesszió, filtráció, slumosodás, a szegregáció, a lelki egészség kérdése vagy a városiasodás jelenségei. Életmódvizsgálatok etnikai faluszigetek jelenségét állapították meg az Egyesült Államokban. A kutatásokat végző H. Gans szociológus 1962-ben arra az eredményre jutott, hogy a nagyvárosok egy-egy etnikumhoz, kisebbséghez tartozó tagjai a falusi lakossághoz hasonló személyi kapcsolatokkal bírnak.

Ezen településszociológiai munkák politikai cselekvéseket indítottak el, mind a megelőzés, mind pedig a területi tervezés, a várostervezés esetében. Európában elsősorban a területi társadalmi-gazdasági fejlődési folyamatok kiegyensúlyozását, a fejlesztési források harmonizációját tekintették és tekintik ma is alapvető célnak.

A térgazdaság területén August Lösch, a német Jénai Iskola egyik megalapítója, a regionális gazdaságelmélet kutatója tett nagy előrelépést a piaci övezetek, az ipari telephelyelmélet, a gazdasági régió és a térgazdasági egyensúly megfogalmazásával. A német kutatókkal párhuzamosan az Egyesült Államokban is zajlottak elméleti munkák a város és az ipar telephelyválasztásával kapcsolatban. Edgar Hoover az ipar telephelyelméletét és az időtényezőt gondolta tovább az őt megelőző tudósok művei nyomán, főként Max Weberre hivatkozva.

Ezek az elméletek még nem tartoznak integráns egészként a regionális tudomány testébe, ám annak nélkülözhetetlen építőelemeit jelentik. Mint ahogy a földrajztudomány fejlődésében a hadtudományok és a jogtudomány, úgy előbb utóbb a közgazdaságtan és a később kialakuló szociológia is nélkülözhetetlen szempontként tekintett a térre, mint szerkezeti, elemzési egységre. Ezen tudományok kapcsolódási

pontjaikon, közös érdeklődési körükön keresztül alkottak interdiszciplináris kutatási-elemzési tudományterületet.

E leírásból is kitűnik, hogy a térről való gondolkodás egyre több tudományterületet érintett és egyre absztraktabb szinten elemezte annak háttérét, jellemzőit. A jogi és politikai szempontok mellett felsorakoztak a gazdasági és társadalmi igénnyel felruházott szemléletmódok is és a területi elemzések fejlődése többirányúvá vált.

2. A regionális tudomány és a területi identitás

Főként a gazdaságföldrajzi szempontok interdiszciplináris módon történő elemzése a regionális tudomány témaköre, amelyben a területfejlesztés vagy az infrastruktúra kérdései is lényegesek, csakúgy mint a közigazgatás változása, átalakítása vagy a szociológiai változókka leírható fejlődés bemutatása.

2.1. A regionális tudomány háttere

Walter Isard jelölte ki 1949-ben kezdeményezett kutatásaival azt a tudományterületet, amelynek eredményeit négy összefoglaló műben jelentette meg.³ Bár a regionális tudomány interdiszciplináris jellegű és sokféle, korábban felsorolt tudományágra érint, tevékenysége, kutatási területe mégis összefoglalható négy nagy egységben.

Az első terület a gazdasági tevékenységek térbeli eloszlását, a termelés rendszerének szervezeti felépítését foglalja magában. A második egységbe tartozik a térszervezés és strukturálás, mint például a társadalmi-gazdasági kapcsolatok vagy az urbanizáció. A harmadik az interakciók áramlásának elemzése, kutatása, amelyben például benne foglaltatik a négy elv, a tőke, a személyek, az áruk és szolgáltatások szabad áramlása. A negyedik terület maga a regionális fejlődés, annak interdiszciplináris módon történő (gazdasági, szociológiai, jogi-közigazgatási, földrajzi) elemzése.

Míg a korábbi évszázadokban a térelméletek, térgazdasággal foglalkozó tudományos munkák többnyire szétszórta, külön, egymással nem kommunikáló tudományágak keretén belül fogantak meg és művelték azokat, az XX. század második harmadától kezdve a történelmi-gazdasági-politikai és tudományos környezet lehetővé tette a korábbi kutatások szintézisét és az egymáshoz közel álló, bár különböző tudományágakban művelt tevékenységek összekapcsolódhattak, életet adva ezen új tudománynak, amit regionális tudománynak neveznek.

³ Telephely és térgazdaság, 1956, A regionális elemzések módszerei, 1960., Bevezetés a regionális a regionális tudományba, 1975., Térbeli dinamika és optimális tér-idő fejlődés, 1979.

A második világháborút követően azért vált szabaddá az út e tudományterület integrációja előtt, mert a keynesiánus eszmék szükségessé váltak a fejlett országokban a nemzetgazdaságok egységesítésére. Ennek következtében igény teremtődött a területfejlesztés iránt, ami nem más, mint a keynesi gondolat térbeli gyakorlati hasznosítása.

A területfejlesztés már megfogalmazódott az Egyesült Államokban a Rooseveltnél által támogatott New Deal esetében is, a gazdasági igazságosság és a területi egyenlőtlenség, illetve a gazdasági válság ellensúlyozása érdekében. Tervezési törvények a hanyatló területek felzárkóztatására már a második világháborút megelőzően is készültek, például Nagy-Britanniában, Hollandiában. Az utóbbiban a területi egyenlőtlenségeket figyelembe véve alakítottak ki térfelosztást, amelyeket területfejlesztési övezetként kezeltek.

Az 1940-es évek végén az állami beavatkozások szükségessé válása a nemzetgazdaságokra jótékony hatással volt, és a területi tervezés elterjedésével a társadalmak igazságosságérzete szintén egyfajta társadalmi és területi szolidaritást követelt ki magának. Egyrészt tehát a tudományos élet és a hozzá kapcsolódó politikai háttér, másrészt pedig az aktuális gazdasági-társadalmi légkör szükségszerűen vont maga után az új diszciplína szintézisét a korábbi elméletek és kutatások nyomán.

"A döntéshozóknak hatékony tervezési eszközökre volt szükségük, s ennek következtében jelentősen megnőtt a közgazdászok és a tervezők társadalmi szerepe." (Georges B., 1999.)

A tudomány végérvényes kialakulását 1954-re teszi a tudománytörténet, amikor is Walter Isard létrehozta térgazdasági kutatókból álló Regionális Tudományos Társaságot. A csoport vizsgálatainak célja az ember és a tér kapcsolata, azaz miként hat tevékenységével az ember a térre. Az interdiszciplinaritás hatása a tudomány létrejöttével nem szűnt meg, mind a mai napig közös területe a közgazdaság-, földrajz-, politikai-, valamint jogtudományoknak, illetve a szociológiának, az urbanisztikának és az antropológiának.

2.2. A területi szempont jelenléte

A regionális tudomány "középpontjában a közgazdaságtudomány, s főként annak egyik ága, a térgazdaság áll, amely legfőbb tárgyának a gazdasági tevékenységek területi megoszlását, a vállalatok területi stratégiáit tekinti. [...] a regionális tudomány számára a tér különböző pontjain elhelyezkedő társadalmi csoportok céljainak és érdekeinek megismerése és megértése elsőrendű feladat. [...] Számos tapasztalat mutatja, hogy a gazdaságot a társadalmi és intézményi környezet ismerete nélkül lehetetlen fejleszteni." (Georges B., 1999.)

A második világháborút követő gazdasági fellendüléssel párosuló társadalmi fejlődés az újjáépítés évtizedében erőteljes hatást gyakorolt az egyének problémaérzékenységére és térszemléletére. Ezt az aspektust erősítette a körvonalazódó új világrend is, amely politikailag is felszínre hozta azokat a problémákat, amelyeket úgy lehet összefoglalni, hogy **az egyenlőtlen területi fejlődésből fakadó hátrányok és fejlettségbeli lemaradások**. *A jelen dolgozat egyik problémafelvetése éppen az, hogy az egyenlőtlen területi fejlettség, települések közötti eltérések mennyiben befolyásolják az emberek térrel kapcsolatos viselkedését, területi identitását.* Ezt eleinte nemzetgazdasági, illetve egy adott országon belüli egyenlőtlenségként, regionális fejlődési különbségenként kezelték. Ezt a szintet nevezhetjük szubregionális szerkezeti szintnek, mivel az 1960-as évekre már nemzetközileg is nyilvánvalóvá vált a nagyobb térségek egyenlőtlen fejlődéséből fakadó egyenlőtlenségek problémaköre. Ezt a megközelítési szempontrendszert, amikor nemzeteket, országokat átfogó térségről beszélünk, nevezzük makrorégióknak. A regionális tudomány tehát mindkét regionális képződmény problémakörével foglalkozik, ezen belül is a társadalmi problémák elemzésével.

A közigazgatást, a területfejlesztést érintő másik térszemléleti irányzat a regionalizációs folyamat, az ún. NUTS, tervezési-statisztikai térségek szintjeinek bevezetése volt. (Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques I-V-ig: országos, regionális, megyei, kistérségi, települési közigazgatási szint). Az Európai Közös Piac makrogazdaságok összehangolására tett igyekezete nyomán egyre világosabbá vált, hogy az Európai Közösség, majd az Európai Unió a többi kontinenstől eltérően, a szolidaritás eszméjét a gazdasági és társadalmi fejlődés koherens részének tekinti. Ezért

két szinten, szubnacionális regionalizációt, illetve transznacionális régiók kialakítását kezdte meg statisztikai, területfejlesztési szempontból. Az egyenlőtlenségek mérséklésére tett cselekvési program a Közösségi Regionális Politika 1977-es kinyilvánításában öltött testet. A transznacionális régiós felosztás Európában nyolc lehatárolt makrorégiót foglal magában jelenleg. Ezen statisztikai-tervezési szintekhez az Unió politikája pénzügyi forrásokat is rendelt, a társadalmi-gazdasági fejlődés kiegyensúlyozása érdekében a strukturális, kohéziós és regionális támogatási rendszer kialakításával, amelyeket folyamatosan, reformok révén alakítanak át a változó körülményeknek megfelelően.

Egy adott térben koncentrálódó, az adott földrajzilag elkülöníthető területre jellemző problémákat csak az adott környezetben lehetséges megoldani. Azért fontos eleme a regionális tudománynak az interdiszciplinaritás, mivel több tudományág azonos problémakörre történő összpontosításával a kialakult negatív hatásokat hatékonyabban lehetséges csillapítani, illetve véglegesen megoldani, mint külön-külön, egymással alig kommunikáló tudományágak esetében. "A tudományágak közötti szakadék és a kutatók közötti elzárkózás hosszú időn át megosztotta a földrajztudósokat és a közgazdászokat a tér két megközelítése tekintetében."(Georges B., 1999.)

A közgazdászok ugyanis a XX. század közepén még nem rendelkeztek olyan módszerekkel, amelyek segítséget jelentettek volna a térben jelentkező gazdasági-társadalmi problémák megoldására. Ezért volt létjogosultsága egy Walter Isard szerint pluridiszciplináris tudomány kialakulásának, amely választ adhat a regionális szinten jelentkező gazdasági-társadalmi gondokra, negatív folyamatokra.

A regionális tudományok szakembere, angolul regional scientist, a kialakult területi problémákra keresi a választ, elemzi a folyamatokat, hipotéziseket állít fel, értékel és következtetéseket von le, hogy a tudomány eszközei révén javaslataival segítse a politikai, gazdasági vagy társadalmi döntéshozatalt.

2.3. A területi identitás kutatásának szempontjai

A régiók fejlődésének, fejlődéskéességének vizsgálata egy kiemelkedő kutatási szempontja e tudományterületnek. Gunnar Myrdal, 1974-ben Nobel díjassá lett közgazdász, a régió belüli húzó és fékező (hátráltató) hatások elméletét fogalmazta

meg. Lényege, hogy a fejlődés egy régióban mindig pólusokhoz köthető és egyenlőtlen, vannak pozitív, de jelentős negatív következményei is, akár egyidejűleg. Myrdal ugyancsak elemezte egy etnikum, az amerikai feketék egyenlőtlenségi helyzetét és megállapította, hogy faji megkülönböztetés tovább mélyíti a gazdasági szakadékokat és ez a folyamat még intenzívebbé teszi a diszkriminációt, azaz egy circulus viciosus eredményez. *Ez az elemzés különösen fontos akkor, amikor az identitás-vizsgálat szempontjait vesszük figyelembe.* A kutatási módszertan összeállításánál, így külön szerepelt az etnikai jelleg és a területi fejlettség-fejletlenség kapcsolata, a gazdaság általános állapota.

A centrum-periféria közötti kapcsolatot a második világháború utáni évtizedekben kezdték gazdasági szempontból is elemezni. A periféria-kutatások megállapítása szerint az elmaradott területek gazdasági hátrányát elsősorban kulturális fordulattal lehet elősegíteni, ugyanis a lemaradás kulturális alapú hátrányt is magában foglal. *Ez szintén lényeges eleme vizsgálatomnak, mivel az identitás alapvetően kulturális dimenzióként fogandó fel.* John Friedmann ezirányú kutatásai mellett az endogén-exogén fejlődés, a területfejlesztés témakörét is vizsgálta. Ez utóbbi téma azonban már az 1970-es évektől váltott ki különös érdeklődést a tudományos világban. A helyi fejlődés vizsgálata külön kutatási területté alakult, magába foglalva az endogén-exogén fejlődés, az alulról építkező társadalmi-gazdasági folyamatok analízisét.

Míg a második világháborút követő időszakban a regionális tudomány kialakulása társadalmi-gazdasági és politikai hatások következtében vált szükségessé, addig a hetvenes évek egy újabb lökést adtak e tudományterület fejlődésének. Az ok a gazdasági átalakulásban található, amely az olajválság következtében vált elkerülhetetlenné. Míg az ötvenes és hatvanas években Nyugat-Európában és a tőkés világban a gazdasági növekedés minimális munkanélküliséggel párosult, a fordizmus jegyében működő tömegtermelést folytató társadalom jóléte a hetvenes években lecsökkent. Növekedett a munkanélküliség, túltermelés jelei mutatkoztak és növekedtek a regionális különbségek. Ez utóbbiak főként a fordista gazdaságpolitika alapját jelentő iparvidékek hanyatlásával, a bányászat visszaesésével negatív tendenciát eredményeztek és a regionális tudomány számára újabb kihívást jelentő elemzési területet nyitottak meg. A politika elvárása volt regionális stratégiák kidolgozása, ami nem hagyta

érintetlenül az ipari tervezés és szerkezet szakterületét sem, mint például a vertikális dezintegráció vagy az agglomeráció gazdaságosságának kérdését. Így a hazai iparszerkezet, illetve ipari tengely átalakulása egyaránt meghatározta egyes régiók fejlődési irányát, ami feltételezéseim szerint hatással volt (és van) a területi identitás mértékére.

A posztfordista gazdaságpolitika, a terciér szektor megerősödése, a szolgáltatói és fogyasztói társadalomba való átmenet egyúttal decentralizációs folyamatokat is indukált. Mindezek az átalakulások kedvező feltételeket szabtak a regionális tudomány további megerősödéséhez.

A gazdasági vizsgálatok nem csupán közgazdasági megközelítéseket tartalmaztak, hanem kiterjedtek a földrajz, a közigazgatás és a szociológia diszciplínájára. Erre a legkézenfekvőbb példa a szabályozáselmélet, amely a társadalmi-gazdasági struktúrák elemei közötti viszonyok vizsgálatát végezte el.

A régiók értékelése, helyzetük elemzése egyrészt történeti kialakulásuk, másrészt pedig gazdasági helyzetük, a munkamegosztásban betöltött szerepük alapján lehetséges Alain Lipietz értelmezésében. Ugyanezen szempont szerinti kategorizálást erősítette meg Doreen Massey, kiemelve a lokalitás szerepének meghatározó voltát. A tudomány így már együtt kezelte a lokalizálódás és globalizálódás, vagyis a "glokalizálódás" hatásmechanizmusát.

Az alulról építkezés eszménye egyrészt a politikatudományok terén a civil társadalom, másrészt a gazdasági önállóság megerősödését jelentette. A regionális tudomány számára szintén fontos volt az alulról építkezés gondolata a lokalizálódás intenzifikálódása következtében, ugyanis ez a folyamat gazdasági téren is meghatározóvá vált. Példa erre az, hogy a tömegtermelést felváltó gazdasági struktúrában már nem az iparvárosok kezdtek el virágozni, hanem a piaci versenyhez könnyen alkalmazkodni képes kistelepülések, amelyek olcsóbb területet, munkaerőt voltak képesek biztosítani a termelőszférának, másrészt pedig a metropolis jellegű városok, nagyvárosok, ahol az üzleti élet központjai voltak. Ezen megállapítások a jelen vizsgálat esetében is meghatározóak, hiszen a módszertan kialakításánál a figyelmet nem csupán a lakosságszám szerinti hagyományos település-felosztásra kell fordítani,

hanem a fejlettségi dimenziókat, az infrastruktúra és gazdaság állapotát szintén be kell építeni az elemzésekbe.

A területi kutatások esetében a közgazdasági és szociológiai megközelítések mellett elengedhetetlen szempontot jelentett a földrajztudomány alkalmazása. Ennek bizonyítéka napjainkra egyre erőteljesebb, mivel például Paul Krugmann munkái az új gazdaságföldrajzról újdonságszámba mentek az 1990-es évek elején.

Ugyanebben az időszakban, főként a felsőoktatás berkein belül, éles vita bontakozott ki a világban (Georges B., 1999.) a regionális tudomány eredményességére vonatkozóan, illetve a kutatási terület felsőoktatásban betöltött szerepe időközben meggyengült. P. Krugmann megújhodást fogantató munkái pedig a new economic geography háttérére és irányultságára támaszkodtak.⁴

Henry Lefebvre például a térrel való szembesülés egyik fontos szempontjának tekinti a hatalomnak a megnyilvánulását, mivel a tér egyfajta eszközt nyújt az ellenőrzésre, míg Neil Smith a teret társadalmi mélységű objektivációnak tekinti. Kutatásom szempontjából ez az aspektus különösen értékes, hiszen megállapításaim során igazolást nyer, hogy a területi identitás kialakulása és létezése a térhez a társadalmon, az emberi viszonyokon keresztül kapcsolódik, sőt az egyes társadalmi csoportok identitás-felfogása eltér, így a lokális hatalmat kezükben tartóknak erősebb identitásuk van, mint akiknek nincsen ilyen 'pozíciójuk'.

Természetesen e fejezetben felsorolt nevek csupán ízelítőt nyújtanak a térrel és térről való gondolkodás történetéről és a földrajztudomány eme ágainak szemléletmódjáról.

A regionális tudomány helyzetének három fő megközelítési módjáról Nemes Nagy József (Nemes Nagy J. 1993.) a következő megállapításokat teszi: egyrészt létezik egy, a földrajztudományt, mint integráló és szintetizáló rendszert felfogó megközelítés, amely tradicionálisan magába foglalja a regionális szemléletet és módszertant egyaránt. A másik aspektus ezzel ellentétes álláspontot mutat, azaz a regionális tudományok léteznek alegységek nélkül, de közös halmazokkal. Végül pedig él egy irányzat, amely a regionális tudományt, mint a térrel foglalkozó tudományok közös halmazát fogja fel.

⁴ P. Krugmann gazdaságpolitikai és gazdaságföldrajzi irányú kutatásai előrevetítettek egy térdinamikával foglalkozó tudomány szükségességét.

A tudatos társadalmi-gazdasági folyamatok alakítása, tervezése, valamint az ehhez szükséges területfejlesztési politika kialakítása az új társadalomtudományi diszciplínák létrejöttét Magyarországon is elindította. A regionális tudomány hazai kibontakozásának egyik jeleként is értékelhető ugyanakkor, hogy a rajonírozás gondolata kormányzati szinten már az 1940-es években felvetődött. Ez azt jelentette volna, hogy területi munkamegosztás alapján alakítottak volna ki gazdasági körzeteket. A második világháború után a Nemzeti Parasztpárt programjaként is idézett Bibó István és Erdei Ferenc nevével jegyzett területfejlesztési javaslat jelent meg. A program lényege egy városrégiókhoz kapcsolható térségi hierarchia kialakítása lett volna, amely mai szóhasználatnál élve funkcionális, tehát a gazdasági orientációt figyelembe vevő elképzelésként működhetett volna. A Kommunista Párt hatalomra jutásával, azonban kútba esett a tervzet. A negyven évig tartó szocialista korszakban minden gazdasági-társadalmi elképzelés ideológiai "csapdába" került. Ahogy Hajdú Zoltán írja: "A magyar politikai vezetés körében a településpolitikát a gazdaságfejlesztés és radikális társadalom-átalakítás egyik eszközeként, részben céljaként és következményeként fogalmazódott meg. [...] A területfejlesztési tervezés a hosszú távú népgazdasági tervek készítésének függvényében vetődött fel." (Hajdú Z., 1993.)

A településrendszer fejlesztését a szocialista ipar és termelés eszközeként tekintették. Az államszocialista rendszerben két jellemző negatív folyamat alakult ki részben az erőltetett iparosítás infrastrukturális aránytalanságai, részben az anyagi források nem kellően átgondolt területfejlesztési elosztása folytán. Egyrészt a késleltetett városfejlődés ment végbe Konrád György és Szelényi Iván tétele szerint, másrészt pedig városhiányos településhálózat alakult ki politikai döntések következtében, illetve szerepet játszott ebben a folyamatban egy korábbi kedvezőtlen 'térátalakítási' hatás, a Trianoni békeszerződés is.

A társadalmi fejlődés azonban nem volt kiegyenlített, a Nyugati országok fejlődési tendenciáit követte, csupán a differenciáltságban mutatkoztak különbségek. Ezekre a tényezőkre Ferge Zsuzsa és Kolosi Tamás hívta fel a figyelmet. A térszerkezeti kutatások emellett kimutatták, hogy a gazdasági szerkezet és urbanizációs folyamatok fejlődési szakaszai megegyeznek a nyugat-európai tendenciákkal. Mint tapasztalták

(Enyedi Gy., 1989.) a településhálózat és területi fejlődésben rejlő lemaradások a megkésettség és az államszocialista rendszer tevékenységének következményei.

A tudományterület képviselői szerint a regionális tudomány kihívása a harmadik évezred elején a globalizációs folyamatok elemzése, valamint azok összefüggéseinek vizsgálata a társadalmi-gazdasági tendenciákra és következtetések levonása, irányok megjelölése a döntéshozók számára. (Enyedi Gy., 2000, Konferencia)

A leírtak alapján látható, hogy a regionális tudomány szempontrendszere, elemzési metodikája is részét kell képezze a területi identitáskutatásnak. Részben a területi lehatárolás gazdasági-statisztikai mutatóinak alkalmazása miatt, részben pedig a regionális, lokális egyenlőtlenségek iránti érzékenysége okán. A kutatás fontos szegmense a terület lehatárolása, amely a statisztikai mutatók, gazdasági-infrastrukturális viszonyok nélkül, aligha történhetne meg. A vizsgálat egyik eleme pedig a területi identitás erőssége és a területi-települési fejlettség közötti kapcsolat tulajdonságainak bemutatása és elemzése, amely szintén a regionális diszciplína egyik fontos 'érzékenységi' pontja. A kutatásnak tehát elkerülhetetlen módon be kell építenie, magába kell foglalnia ezt a regionális szemléletmódot.

3. A társadalomföldrajz és a területi identitás

Az identitás témaköre inkább a pszichológiához áll közel, mintsem a földrajz vagy az imént ismertetett regionális tudomány területe kapcsán kerülhetne szóba. Ez a megfogalmazás azonban Tóth József 'sztereotípiá-fogalmára' (Tóth J., 1998.) nyújt példát. Az identitás társadalmi jelenségként, az egyén és a terület kapcsolatában megjelenő viszonyának vizsgálata már korántsem csak egy konzervatív felfogású pszichológiai aspektust jelölhet, hanem például a viselkedésföldrajz egyik fontos kérdéseként is felvethető. Főként akkor, ha hozzátesszük, hogy területi identitás vizsgálatáról van szó.

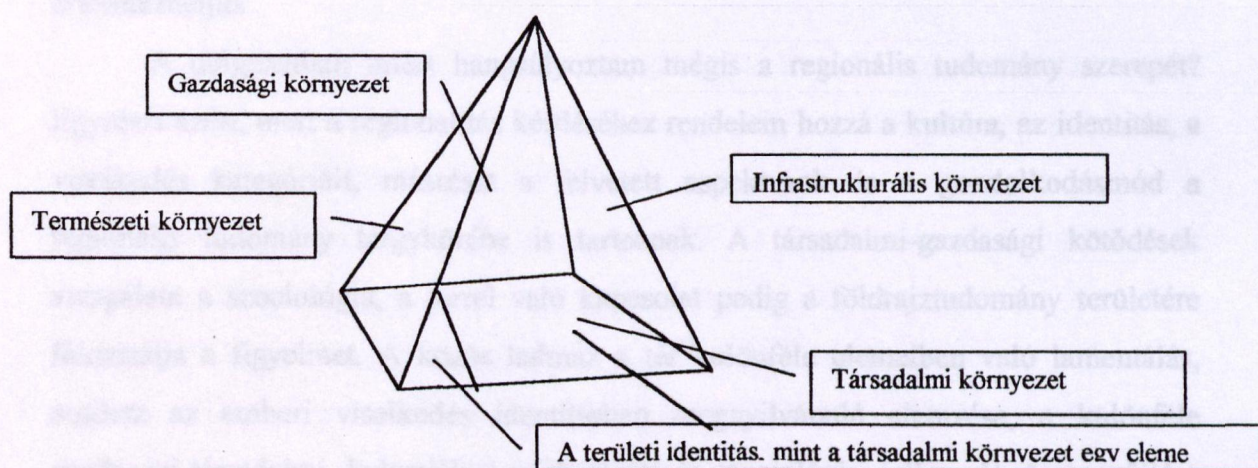
3.1 A totális kölcsönhatás

Korunkra, amit posztindusztriális fázisként említhetünk, Tóth József (Tóth J., 1998.) értelmezése szerint a társadalom és természet kapcsolata "totális kölcsönhatásúvá" alakul. Ez azt is jelenti, hogy a társadalmi-gazdasági folyamatok értelmezését egyúttal társ, kölcsönhatásban élő összefüggésekben kell elvégezni, gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és pszichológiai aspektusból, a teret és az időt soha nem szem elől tévesztve, sőt hangsúlyozottan kezelve. Ez a gondolkodásmód alapját képezi a földrajzi szemléletnek.

Tóth József megközelítése funkcionális jelleget ölt, ami nem csupán urbanizációs ciklusok elméletében érhető tetten, de a településhálózatról vallott nézeteiben is. Elveti a településekről, mint pontszerű képződményekről történő elmélkedést és településegyüttesekben, agglomerációkban való szemléletmódra ösztönöz. (Tóth J. 1981.) A kölcsönhatások szempontjának fontosságát hangsúlyozza a tetraéder modellben (Tóth J. - Trócsányi A., 2002.), amelynek lényege, hogy a társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti környezet egymással szoros kapcsolatban lévő összefüggő rendszert alkot, amelyben, ha változás történik, kihat valamennyi 'szereplőre', minden mindennel komplex módon összefügg működése révén.

Ezért komplex elemzésekre és vizsgálatokra van szükség. Következésképp e felfogás is alátámasztja azt, hogy több diszciplína alkalmazása válik szükségszerűvé, akkor ha a kutatás eleve multidiszciplináris témát érint. A területi identitás témája a tetraéder modellen belül a társadalmi tényezőhöz tartozik, s ennek elemeként hat és reagál a környezet hatásaira. A társadalmi kategórián belül persze további halmazok elemeiként is definiálható a területi identitás.

Ha a tetraéder modellre vonatkoztatva figyeljük meg e vizsgálati tárgyat, azt kell látni, hogy a társadalmi 'oldallapon' nem csupán a gazdasági, az infrastrukturális vagy a természeti környezet gyakorol rá befolyást, hanem a társadalmi kategórián belüli elemek is hatással vannak rá (Vö.:II. Ábra). Ilyenek például a különféle szociológiai kemény változók, mint az életkor, az iskolázottság, de érinti a társadalmi intézményrendszer vagy éppen a kulturális földrajzi tényezők egész sora, a viselkedésföldrajz pedig külön integráló erőként öleli körbe e faktort. A területi identitás tehát rendkívül sok tényező által befolyásolt kategóriaként szerepel, egy komplex rendszer egyik elemeként.

II. Ábra: A területi identitás a tetraéder modell szerkezetében

3.2. A területi identitás, mint összetett jelenség

A társadalom szempontjából megközelítve a földrajz által leírható folyamatokat a társadalomföldrajzot emeljük ki, míg a társadalmi-gazdasági-infrastrukturális tér

egységei felől közelítve a földrajzhoz, részben az előbbi, részben pedig a regionális földrajz aspektusához jutunk el.

A földrajztudomány belső struktúráját véve alapul, a társadalmi identitáson belül a területi identitás vizsgálata a társadalom- és a regionális földrajz közös halmazában írható le. (Tóth J., 2002.) Ugyanakkor a területi identitást, mint az egyének cselekvését vizsgáló objektívációt, a viselkedésföldrajzot nevezhetjük meg rendszertani szempontból.

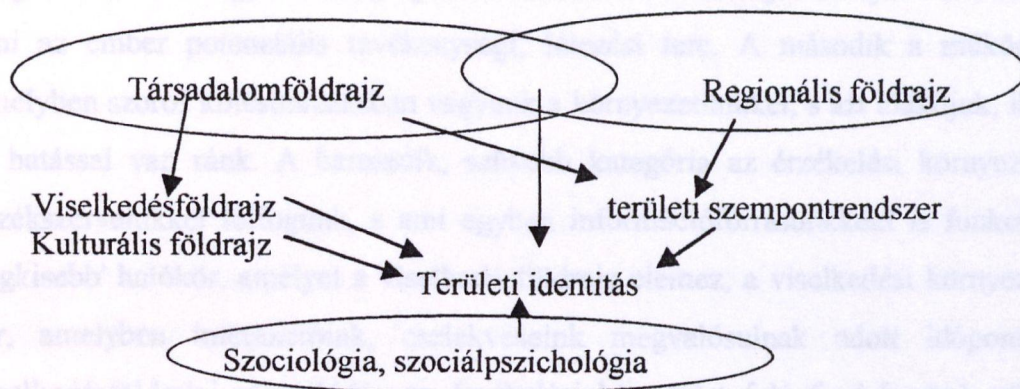
A társadalomföldrajzon belül külön figyelemmel kell lenni a kulturális földrajz vizsgálatának tárgyára, elemzéseire. Különösen akkor, amikor az egyének szociálpszichológiai jellemzőinek térbeli vonatkozásaira vagyunk kíváncsiak, hiszen ezen elemek a kultúrával szoros, kohéziós kapcsolatot tartanak feltételezésem szerint.

A viselkedésföldrajz a társadalomföldrajzon belül pedig egy más aspektusú, részletes elemzési-értékelési kategóriát jelent az identitáskutatásban, amely a pszichológiai jelenségek földrajzi megnyilvánulásai révén jelölt ki utat új kutatások számára. A környezet és térbeli viselkedés kölcsönhatásának vizsgálatát, az egyéni cselekvés és környezete közötti kapcsolatát tehát e tudományág segítségével értelmezhetjük.

A dolgozatban miért hangsúlyoztam mégis a regionális tudomány szerepét? Egyrészt azért, mert a regionalitás kérdéséhez rendelem hozzá a kultúra, az identitás, a viselkedés kategóriáit, másrészt a felvetett aspektusok és a gondolkodásmód a regionális tudomány tárgykörébe is tartoznak. A társadalmi-gazdasági kötődések vizsgálata a szociológia, a térrel való kapcsolat pedig a földrajztudomány területére fókuszálja a figyelmet. A közös halmaz a tér különféle elemeiben való lamentálás, amihez az emberi viselkedés identitásban megnyilvánuló elemzése, a különféle gazdasági-társadalmi, kulturális, pszichológiai és szociológiai jellemzők összegyűjtése kapcsolódik, a viselkedésföldrajz terrénuma. (Vö.:III. Ábra)

A megközelítési mód tehát földrajzi, mégpedig a társadalomföldrajz tárgykörébe sorolható a kutató eredeti szándéka szerint. A társadalomföldrajz által nyújtott közös halmaz szerepe hangsúlyosabbá válik, hiszen szempontrendszerei nélkül e munka nem lenne elvégezhető. Sőt, mint ahogy a történeti bevezetőben szó volt róla, a regionális

tudomány szerves része a földrajznak, sőt a társadalomföldrajznak is, így végképp nem tekinthető fontossági és elsőbbségi versengésnek az összehasonlító eszmefuttatás során. A tudomány-rendszertani elemzés inkább a kötelező tisztázást szolgálta, mintsem a fontossági sorrendek kialakítását. A területi identitás kutatása tehát alapvetően a társadalomföldrajz tárgykörébe sorolandó, és annak elemzési szempontrendszerének felhasználásával juthat értékelhető eredményre a kutató.

III. Ábra: A területi identitás kutatásának komplex jellege

Itt kell felhívni a figyelmet, hogy számomra az eredmények között nem az identitás játssza tehát a fő szerepet, hanem az egyén és a különféle tér-egységek közötti kapcsolat, azaz a regionalitás különféle szintjeinek, jellemzőinek a leírása a társadalomföldrajz eszközeinek segítségével, amelyek jelen esetben a kulturális és a viselkedésföldrajz ágait jelentik. Azaz az egyén és a tér kölcsönhatása, a területi egységek szerepe és megítélése, a tér elemeinek emberi viselkedésben történő - ezen aspektus szerinti - leírása a cél, nem pedig az identitás kategóriáinak értelmezése, annak emberi viselkedésre, környezetre, kultúrára stb. gyakorolt hatása. Azaz a térszemléletet tartom hangsúlyosnak, és a tér felől közelítem meg a problémát, a regionális földrajz szemléletmódjára is támaszkodva, cseppet sem hanyagolva, sőt kiaknázva a társadalomföldrajz erre vonatkozó megállapításait. A terület lehatárolásának problematikája mellett különösen hangsúlyos a már említett viselkedésföldrajz szerepe. A területi identitás vizsgálatában e részterület ugyanis irányadó az egyén területi viselkedésének elemzésekor. Lényeges a tudati térképek kérdése, az imázs és identitás

elkülönítése, de ugyanilyen fontosságú az otthonérzet megfogalmazása is. Mindezek a viselkedésföldrajz témakörébe sorolható megállapítások.

3.3. A viselkedés- és kulturális földrajz meghatározó szerepe

Az egyén és környezete közötti kapcsolatban többféle szintet különböztethetünk meg. Elsőként - s egyben a legtágabb értelemben - a földrajzi környezetet említhetjük, ami az ember potenciális tevékenységi, létezési tere. A második a működési tér, amelyben szoros kölcsönhatásban vagyunk a környezetünkkel, s azt alakítjuk, illetve az is hatással van ránk. A harmadik, szűkebb kategória az érzékelési környezet, amit érzékszerveinkkel felfogunk, s ami egyben információforrásunkként is funkcionál. A 'legkisebb' hatókör, amelyet a viselkedésföldrajz elemez, a viselkedési környezet, az a tér, amelyben interakcióink, cselekvéseink megvalósulnak adott időpontban. A viselkedésföldrajzi vizsgálódás az érzékelési környezet felé fordul, ahol például az egyén aktivitási terét elemzi. (Godó N., 2002.) Ez a területi identitásvizsgálat egyik kulcsa, hiszen a távolság és ember kapcsolata, az otthon szerepe egyaránt meghatározó az emberek identitásában. Ha valaki egy adott településen nem találja meg az életmódjához szükséges infrastruktúrát, például iskolát, szórakozóhelyet, feltételezhető, hogy az egyén aktivitási tere más területre, településre tevődik át, így területi identitása feltehetően csökken, illetve megváltozik. Az érzékelési környezet a területi identitás kialakulásának mozgatórugója, hiszen a környezetünkhöz való viszony, a kölcsönhatások révén alakítjuk ki azonosságtudatunkat a tér különféle elemeivel, amelyeket a következőkben részletesen elemzünk.

A tér-fogalmak a modern földrajzi irányzatokban sokféle megközelítésben értelmezhetőek, akár a különféle tudományterületektől átvett formában, ám a földrajzi diskurzusban nélkülözhetetlen a fogalmi tisztázás. Ennek fontos lépését tette meg Gould, aki mental mapek módszeres alkalmazását kezdte el vizsgálatainak során, amelyet az egyén területi viselkedésének elemzésekor egyre szélesebb körben kezdtek alkalmazni. A hely érzet, a hely image és a hely szelleme fogalmak elkülönítése azonban a fogalmi kavalkád elkerülése érdekében fontos. A hely érzet az a faktor, amely az identitás meghatározásában nagy súllyal van jelen, hiszen ebben a legtöbb az

emberi tényező. A hely szelleme megállapításai szerint a hely objektív valóságát foglalják össze, míg a hely image strukturálisan a két fogalom között helyezkedik el. A hely szelleme esetében ugyanis közvetlen hatásról van szó, s cselekvésünk tudatos, míg a hely érzetnél jóval inkább emocionális az indukció. (Jankó F., 2002.)

A bennünket körülvevő objektív fizikai környezet tudatunkban egyfajta képzetté alakul. Ez a képzet - a lakóhelytől a szemmel befoghatatlan globalitásig - azt jelenti, hogy az egyén saját tudatában bizonyos szempontok - szubjektív tényezők, mint például érzelmek, elvárások, csoportigények - alapján redukálja a látottakat (Szakál Gy., 1993.) így alakítva ki egy egyéni képzetet.

A táj- és településimázs fontos elem területi identitásunk kialakításában, azonban nem szabad elfeledkezni arról, hogy csak a releváns térben rejlő imázs vesz részt identitásképzésünkben. Ugyanis táj- vagy településimázs számunkra idegen területekről is kialakul ottjártunk során, ám az adott területi identitás kialakulását nem eredményezi, legfeljebb élményt, összehasonlítási alapot jelent. Ezért használható marketingeszközként az imázs (Szakál Gy., 1995., Gordos T. 2000.), míg az identitás, aligha.

A kognitív térkép és a mental map közötti különbség abban nyilvánul meg, hogy az előbbi az egyén szubjektív felfogása alapján képződik a térről, s komplex kép az egyén aktivitási teréről, míg a mental map ennek előhívható interjúk, kikérdezések révén 'lerajzolható' része, azaz kisebb halmaz. Cséfalvay Zoltán szerint (Cséfalvay, Z. 1990.) a kognitív térképekben megjelenő információ teljes tájékozódási rendszert alakít ki és konnotatív tartalommal ruházódik fel. Ebből az aspektusból szemlélve e fogalmat megállapítható, hogy a kognitív térkép tartalma alapján a területi identitás egyik fontos 'érzelmi' bázisát jelenti. Jankó Ferenc (Jankó F. 2002.) értelmezésében azonban további finomításokat végzett a fogalmak értelmezésével. A hely érzet koncepcióját fogja fel, mint identitásépítést szolgáló faktort, ugyanis véleménye szerint e kategóriában sűrűsödnek az emberi tényezők koherens egésszé, amely alapját jelenti a térbeli identitásnak. A hely szelleme kategóriát a tér objektív valóságaként értelmezi, azaz a genius loci egyfajta erőként jelenik meg, amely kognitív módon hat.

Az élettörténeti narratívákból eredeztethetően területi identitásunk kialakulása hosszú folyamat eredménye. Azaz egy földrajzi térről kialakított képzetben szerepet kap

az ott szerzett élmények, negatív és pozitív hatások, érzelmek (Szakál Gy., 1993.), az arról szerzett információk, az ott élőkkal való találkozások, saját és csoportigények, elvárások megjelenése, a történeti-társadalmi-kulturális tényezők stb., s ezek kapcsolata az identitásmintákkal, identitásképző kategóriáinkkal egyaránt meghatározóak. Mindezek egy élettörténetbe ágyazott módon - látensen - irányítják spontán területi identitásunk kialakulását.

Azaz az adekvát táj és település-imázsok, mint szubjektív leképeződései a térnek alapját képezik területi identitásunk földrajzi elemeinek, kategóriáinak.

Ebből következik, hogy a területi identitást a társadalmi identitás integrált részének tekinthetjük, mivel az "egyén a perszonális kapcsolathálónál tágabb, földrajzi kategóriákkal meghatározható társadalmi csoport tagjának érzi és vallja magát." (Murányi - Szoboszlai, 2001., 29.o.) Bár itt lokális identitásról van szó, úgy vélem, hogy az identitás és a földrajzi tér kapcsolata ebből az aspektusból korántsem csak a lokalitás elemét érintheti, hanem az általában vett teret is. Ugyanis, ha az identitás területi kapcsolatának fogalmát a nemzeti identitásból vezetjük le, láthatóvá válik a párhuzam. Az identitás, mint hovatartozást és azonosulást érzelmi és kognitív szinten is magába integráló fogalom nem választható el a társadalmi-kulturális környezettől. A nemzeti identitás nem csupán kulturális, társadalmi, nyelvi stb. elemeket hordoz magában, hanem a földrajzi tér is meghatározza. Azaz Magyarország, mint földrajzi-politikai elem integrált része nemzeti identitásunknak. Az anyaországi és a határon túli magyar kisebbségek nemzeti identitásvizsgálatával kapcsolatban Gereben Ferenc megjegyzi: "Magyarország polgára magyarságát magától értetődően tudja kötni az országhoz, amelyben él és amelyet hazájaként tisztel." Ezzel szemben a határon túliak kénytelenek voltak egy "belső virtuális hazát kiépíteni" önmagukban (Gereben F., 1999., 73-75.o.) Azaz identitásunk részét képezik a földrajzi térelemek is, ám nyilvánvalóan nem objektív valójukban, nem is térkép formájában, hanem egyfajta szubjektív képzetben megjelenített formában.

Mindezek a szempontok a kulturális földrajz 'szűrőin' keresztül nyerhetnek értelmet, amikor a népesség különféle változóit elemezve, azokkal összevetve kaphatunk világos képet az adatokról. Ide tartozik az iskolázottság kérdése éppen úgy, mint a regionális különbségek mérése a művelődési lehetőségek révén, az idegen-nyelv

ismerete vagy jövedelmek alapján. Az egyén kulturális viselkedésének térbeli megnyilvánulása tehát leképezi a viselkedésföldrajzban megjelenítetteket, így egymásra helyezhetővé válnak és könnyen értelmezhetőek.

Összefoglalva, a kutatás környezetünket, mint gazdasági, társadalmi, infrastrukturális, természeti tényezőket "sajátságos ismérvekkel leírható" (Tóth J. - Trócsányi A., 2002.) térelemekként vizsgálja meg, amelyekhez a segédtudományok (szociológia, pszichológia, szociálpszichológia, statisztika) módszereinek alkalmazásával kíván új eredményeket felmutatni.

Látni kell tehát, hogy a regionális tudomány helyét és szerepét meghatározónak tartom, ám a társadalomföldrajz diszciplináját vélem a kutatás felségterületének. A társadalomföldrajzzal foglalkozó tudósokat a regionális tudományhoz is kötelező érvénnyel besorolom ugyan, ám e kutatás alapjait tekintve a társadalomföldrajzi megközelítéseket és empíriákat használja fel, elismerve a regionális tudomány nélkülözhetetlen voltát. Az II. és a III. ábra alapján értelmezhető tehát e rendszer: a kutatás tárgya a területi identitás, amelyet a különféle kategóriák kölcsönhatásában vizsgáltam, illetve részben egyfajta területi szempontrendszeren keresztül közelítettem meg, részben pedig a viselkedésföldrajz és kulturális földrajz alapján elemeztem a társadalomföldrajz keretében. Különösen fontos volt az identitás kapcsán a viselkedésföldrajz vonatkozó kategóriáinak áttekintése, mint például a hely érzet vagy image különbsége, az egyén aktivitási tere, illetve az érzékelési környezet, mint vizsgálati téma.

A területi szempontrendszer az, ahol a regionális tudomány elsődlegesen érvényesülhetett, a területi egyenlőtlenségek, gazdasági eltérések értelmezése során. A szociológia, szociálpszichológia pedig részben a módszertan, részben pedig tartalmi kérdésekben nyújtott alapvető támpontot és támaszt is. Mindezek alapján tehát a területi identitáskutatás társadalomföldrajzi vizsgálat és eredményei e diszciplína tárgykörébe sorolandók, teljesen leszűkítve pedig a viselkedésföldrajz és a kulturális földrajz keretébe tartozik.

4. A területi identitás fogalmi meghatározása

A tanulmány célja, hogy a területi identitás vizsgálhatóvá váljon az Észak-Dunántúl Bécs-Budapest 'fejlődési tengely' térségében, azaz specifikus és nem feltétlen általános érvényű fogalmi kategória meghatározásáról van szó. Ez persze nem azt jelenti, hogy egy inkompatibilis módszertani megoldást tűznék ki célul, csupán azt, hogy egy adott területre adekvát fogalmi kört lehessen meghatározni, ami a kutatás eredményességét szolgálja.

Először az identitás fogalmát vizsgálom meg, majd az identitás és földrajzi gondolkodásmód, valamint az identitás szociálpszichológiai jellemzőit tekintem át. Ezt követően a területi egységeket, vagy szinteket, majd a 'területi identitás' kifejezést alkotó két fogalom közötti átjárás lehetséges kapcsolóelemeit vizsgálom meg. Végül a mérhetőség kérdésére térek ki módszertani szempontból.

4.1. Az identitás fogalmi háttere

A területi identitást interdiszciplináris jelleggel érdemes megközelíteni, hiszen a földrajz és a pszichológia, a szociológia egyaránt fontos értékekkel, jelentéstartalmakkal gazdagította ezt az első ránézésre egyszerű kifejezést. Feltételezhetnénk, hogy akinek van identitása, annak minden bizonnyal meghatározó a területiség is identitása kialakulásában. Bár logikusnak tűnik ez a kijelentés, mégis, tudományos szempontból jóval komplexebb, sőt még teljesen ki sem forrott axiómával állunk szemben. Miért? Igyekszem teljes körű választ adni. S ha sikerül, akkor a címben foglaltakat is kielégítem talán.

Vegyük alapul a pszichológiai, szociálpszichológiai megközelítést. Az egyén identitása serdülőkorban alakul ki, az identitáskризisen átesve, amikor értékeljük önmagunkat, családjunkat, környezetünket, ideológiákat, viselkedéseket, s a "ki vagyok én?", "merre tartok?" kérdésekre választ keresünk. Az identitás, mint az individuum énjéhez szorosan kapcsolódó fogalom, illetve a társadalmi szerepekhez, szocializációhoz, interiorizációhoz közelítő szemléletmód látszólag kétféle megközelítésre nyújt lehetőséget, azonban ez a különféle identitáselemekkel, mint az

identitás részelemeivel együtt egy globális énfogalom keretébe foglalható. Ezt nevezi Vajda Zsuzsanna (Vajda Zs., 1996.) identitásnak, amely az egyéni önmeghatározás széles értelmezési keretet biztosító kategóriája, mint az egyéni és a társadalmi közös produktum. Ez az identitás alkotórészeiben tartalmazza a társadalmi hatásokat, környezeti elemeket stb. Pataki Ferenc felfogásában az én- és a társadalmi identitás külön 'él', s azokat a szimbolizáció, a "differenciált szimbólumhasználat" kapcsolja össze, ugyanis a társadalom egyes csoportjait pontosan e szimbolizáció különbözteti meg egymástól (Pataki F., 1998.). László János (László J., 1999.) értelmezésében az identitás "lényegében nem más, mint folyamatosan újraserkesztett élettörténet". Az én folyamatosságát, integráltságát meghatározza az a narratívum, amit önmagáról fogalmaz meg, azaz az identitás szociális reprezentációs megközelítését emeli ki. Pataki Ferenc szintén kifejti: "... az identitás nem egyéb, mint szubjektív konstrukció, fikcionalizált élettörténet, amelynek során szimbolikus tartalmak szerveződnek narratív struktúrába. Az identitás e felfogás szerint (...) semmiféle objektív elemet, tény, igazságot nem tartalmazhat, hiszen minden attól a perspektívától függ, ahonnan szemléljük." (Pataki F., 1998.) Részletesen elemzi (Pataki F., 1982.), hogy a személyes identitás kialakulásának feltétele a szociális identitás, azaz a társadalom adott viszonyai, objektumai meghatározzák az egyén szocializációs, interiorizációs folyamatait, amelyek az azonosságtudat felépítésében központi fontosságúak. Az identitás külső keretei, a társadalmi tér, az ideológiák, a személyes környezet az egyének szintjén determinálja az identitás kialakulását, s rendkívül sok lehetőséget ad például az identitáshierarchia felépítésében. Ezzel összhangban mondja Böhm Antal (Böhm A., 2000.) , hogy a pártállami struktúrát követően a nyolcvanas években vált Magyarországon egyre fontosabbá a személyes, a nemi, az etnikai identitás, hiszen korábban ezek elfojtott, látens formában voltak jelen társadalmunkban, s társadalmi-politikai-ideológiai közeg korlátozólag hatott az identitás 'kiélésére'. Véleménye szerint a területi identitás elemei is ettől az időszaktól erősödnek meg az egyének azonosságtudatában. Ez persze nem feltétlen jelent szélsőséges érzelmi vagy viselkedésbeli megnyilvánulásokat, csupán az önazonosságtudat szabad kifejezésének és felvállalásának feltételei teremthetnek meg a rendszerváltással.

A pszichológiai funkció szerint az identitás célja, hogy "pozitív társadalmi értékelést (...) pszichológiai jóérzést" (Pataki F., 1998., 346.o.) alakítson ki bennünk. Ezzel is összefügg "az identitásnak, mint motivációs rendszernek a működése. (...) ...az egyén énrendszere és benne identitása motivációs rendszerként is működik." (Pataki, im.)

Az identitás jelentésének megkülönböztetésére három tényezőt szokás egyetemlegesen használni: a kiértékelést, amely segít az egyénnek dönteni jó és rossz között, az aktivitást, amely egy adott entitás élénkségére vagy nyugalmi helyzetére utal, illetve a potenciált, amely a hatalom és hatalom-mentesség állapotára utal. Az előbbi kettő az érzelmi tényezők boldogság és tevékenység köréhez kapcsolódik, míg az utóbbi egy a dominancia-sebezhetőség dimenzióiról vall. (Lively, K. J. - Heise, D.R., 2004.)

A társadalom szintjén azonban az egyének identitásképzési folyamatai nem függetlenek egymástól, azaz nem különféle identitáselemek véletlen kapcsolódásáról van szó, hanem "integrált, egészes, modellszerű identitásminták" (Pataki F., 1998., 375.o.) interiorizációjáról. Ezek egyrészt kultúrafüggőek, másrészt elsajátításukban erősen kötődnek a szociális tanulás folyamatához.

A társadalmi identitás elméletét Henri Tajfel és John Turner dolgozták ki, három központi elem köré csoportosítva azt: a kategorizáció, az identifikáció és a társadalmi összehasonlítás. (Turner, J., 1987., 1994.) Ez utóbbi adhat alapot arra, hogy emberek csoportja valamilyen szempont alapján maximalizálják pozitív vonásaikat, így teremtve alapot például arra, hogy identitásuk megerősödhessek. Egy kutatás a társadalmi identitás mérésére vállalkozott Észak-Írországbán, ahol a nemzeti hovatartozás, a vallásosság és a politikai attitűd volt a legmeghatározóbb tényező, bár eltérő mértékűnek bizonyult attól függően, hogy brit protestáns, vagy ír katolikus csoportjába tartozott-e a kérdezett. (Trew, K. - Cox, C., 1995.)

A nemzeti identitás létrejötte Csepeli György olvasatában (Csepeli Gy., 1997.) lehet spontán vagy tudatos folyamat. A spontán jelleg a serdülőkorra tehető, amikor identitásunk kialakul, míg a tudatos /vagy ideológiai/ kognitív módon, intellektuális igényrel felépített jellegű, amelyben a magasabb iskolázottságnak, az értelmezési képességeknek is szerepe van. Ezzel összhangban feltételezhető, hogy a térhez kötődő identitáselemek is kétféle módon épülhetnek önazonosságtudatunkba. Egyrészt a látott

és szubjektív képzetté alakított térelemek közül identitásminták követése révén spontán alakítunk ki adott területtel identifikációt, másrészt pedig felnőttkorban, tudatos folyamatként ezt bővítjük, szűkítjük és hozzuk összhangba társadalmi identitásunkkal, s mint A. Gergely András is fogalmaz: "A táji-téri tudat egyúttal társadalmi tudatforma is". (A. Gergely A., 1998.) Ezért a területi identitást a társadalmi azonosságtudat elemeként vizsgálom.

4.2. A területi identitás koncepciója

Az érzelmi kapocs, a kötődés, a hovatartozás szerepét - főként a spontán identitásképzés folyamatában - dominánsnak tartom. Mindezt Szabó Zoltán kevésbé tudományos, de annál inkább gondolkodást serkentő művének (Szabó Z., 1999.) következtében értékelem hangsúlyosnak. Ehhez kapcsolódik Rónay Jácint munkája (Rónay J., 2001.), amely a nemzeti jellemisme irodalmi-pszichológiai kifejtéséről szól. Nemzetjellemezésének bevezetőjében kiemeli, hogy arra kíváncsi, milyen az ember? Milyen a nemzetet alkotó ember "míveltsége", a nevelése, szokásai, - vagy ahogy ő nevezi - "tápszerei" alapján, milyen szerepet tölt be a nyelv, s mivé alakította az egyes embert az éghajlat. Az identitás vizsgálatának szempontjából, nyilvánvaló, hogy ezeket a gondolatokat sem szabad figyelmen kívül hagyni. Szabó Zoltán 'Szerelmes Földrajz' című kötetében irodalmi hangulatban kalauzol végig Magyarországon, bár elismeri, valójában az ország közepén sem jut túl. Felvetett gondolatai mégis nélkülözhetetlenek: A harmadik fejezetben a szülőföld hangulatát idézi. "Földi, ez a szó személyes emlékekre utal, közös élményekre és közös hangulatokra, melyek életünket körülvették, közös és mindnyájunk által ismert éghajlatra, melyben kedélyünk és vérmérsékletünk kialakult, valamire, ami talán iskolánál, tanulmányoknál, megtanult történelemnél is jobban és korábban átalakította azt, ami bennünk közös". Bár Szabó Zoltán e sorokban elsősorban a szülőföld érzetét kívánta leírni, azt hiszem, a területi identitás kialakulásának fontos érzelmi hátterére tapintott rá, amellyel azonosulni kíván, mint kvázi szülőföldjére tekint, s szociális azonosságtudatában e közös élményeknek meghatározó szerepet tulajdonít. E megfogalmazás szerint a területi identitásunk az a kiválasztott földrajzi tér, amit lelkünkben otthonunkként fogadunk el. A szülőföld, mint területi identitást meghatározó kategória 'képlékeny', hiszen egyrészt e szóban a 'föld'

rendkívül sokféle területi egységet jelenthet, másrészt egyáltalán nem biztos, hogy az egyén a szülőföldjével azonosul, s ahhoz kötődik érzelmileg. A látásmód, az otthonosság érzés kifejezése mégis drámaian pontos és helyénvaló, ami a területi identitás fogalmának tartalmi bemutatásában nélkülözhetetlen. A benső érzések világát és annak szubjektivitását, redukáltságát nagyon pontosan kifejezi soraival: "Hegyek hajlásának bizonyos szöge, egy víztükör, egy patak csobogásának zenéje, egy közeli utcasarok, felhők vonulása a síkság fölött, egy darab táj, melyet egy ablak kerete bezár, s melyben csupa ismerős és hozzánk hasonló emberek mozognak." Lehet-e ennél érzékletesebben megfogalmazni a területi identitás-elemet, mint a társadalmi identitás egyik alkotórészét? Aligha. A földi asszociációja pedig erőteljesen kapcsolódik az identitás fogalmán belül a hovatarozáshoz, a kötődéshez. Ahogy a területi identitás nem elválasztható a társadalmiától, úgy a konkrét táj, terület sem különíthető el a rajta élőktől: "...táj és föld népe olyasféle dolgok, melyek együtt érthetők igazán." Ebben az egységben az egyén, aki identitásában leképezi mind a földrajzi teret, mind a társadalmi valóságot, tehát kötődéseket, érzelmi otthonosságérzést is előhív: "Alighanem sokan ismerik azt az elemien hatalmas erejű érzést, mely olyankor szokta meglepni az embert, mikor egyes egyedül hever a dombtetőn, hanyatt, őszi napsütésben, sárguló füvek között, s valahogy az az érzés fogja el, hogy saját vérkeringésének szoros és megmásíthatatlan köze van a föld nedveinek áramlásához." (Szabó Z., 1999.)

Ez az irodalmi és földrajzi, pszichés és természettudományos szempontok vegyítése nem idegen a külföldi szakirodalomban sem. Susan W. Hardwick (Hardwick, W., S., 2001.) mutatott rá az identitás, a hely és a lokalitás speciális harmóniájára egy texas-i 'sziget város' vizsgálata során. Glavestone identitásának tanulmányozása során egyrészt az etnicitás, a rassz és a kultúra, másrészt pedig a speciális éghajlat, a ragacsos hőség és pára kölcsönzött különös hangulatot e településnek. "Az időjárás nyomasztó volt és különös íz és érzés kevergett a levegőben." (Hardwick W., S., 2001.) Az érzelmi tényezők egész sora meghatározza tehát az identitás kialakulását, így e szubjektív szempontok aligha hagyhatóak figyelmen kívül.

Megint más kutatások viszont nem csupán az irodalmi vagy pszichés környezetet tárták fel, hanem a történelmi háttérre fektettek nagy hangsúlyt. Ryden például az amerikai középnyugat regionális identitását feszegetve történelmi és irodalmi

narratívákat használt fel vizsgálataihoz. A kiválasztott hatalmas terület a kívülálló számára egy sivár és érdektelen földrajzi tér, ahol semmi sem történik, és unalmas az élet. Ebben a térben egy olyan történelmileg kialakult identitás tapintható ki, amelyben a helyi események és személyek kiemelkedő jelentőséggel bírnak. Ahogy fogalmaz, ez a fajta identitás "speciális helyi jelentések (konnotációk) sűrű mozaikából áll", amely történelmileg megalapozott háttérrel bír. (Ryden, K. C., 1999.)

Az irodalmi-történelmi síktól ismét vegyük az irányt a pszichológia felé. A regionális identitás vizsgálatának rendkívül érdekes viszonyát kutatták Marino Bonaiuto és munkatársai a római La Sapienza Egyetemen. Olaszország természetvédelmi területeinek régióiban a védett tájakon belül (lokális), illetve azokon kívül, de az adott régióon belül élők (non-lokális) identitását vizsgálták. Továbbá arra keresték a választ, hogy a lokális csoporton belül változik-e az identitás attól függően, hogy gazdasági tevékenységben vesznek részt, vagy inkább ökológia-orientáltak. Egyrészt arra az eredményre jutottak, hogy a helybelieknek magas volt a regionális identitása, a helyi kötődése, míg negatív attitűdöt képviseltek a természetvédelmi intézmény iránt, a non-lokálisoknál pedig pontosan a fordítottja bizonyult igaznak. A kutatás második része pedig arra világított rá, hogy a gazdasági tevékenységekben résztvevőknek még inkább negatív volt az attitűdük a természetvédelmi intézménnyel szemben és magasabb az identitásuk és helyi kötődésük a lokálisokon belül, mint az ökológia-orientált helybelieknek (Bonaiuto, M. et al, 2002., 631-651.o.). Ez a kutatás azt is bizonyította, hogy az identitás egy adott lokális csoporton belül függhet a gazdasági tényezőktől, sőt egyéb szempontokat maga mögé utasító módon domináns is lehet a gazdasági szerep.

Egy másik kutatás viszont nem csupán e függésre hozott példát, hanem arra is, hogy egy regionális identitás-kép kialakításával gazdaságot élénkítő, az adott társadalmat aktivizáló (gazdaságilag) fejlesztések hozhatóak létre. Tara Lynne Clapp és munkatársai az USA-ban, az észak-nyugat iowai 20-as autópálya és a régióidentitás mechanizmusait vizsgálták.(Clapp, T. L., et.al. 2003.) Arra lettek figyelmesek, hogy a mezőgazdasági termelésből élő vidéken az emberek gazdasági felemelkedésre való lehetősége az infrastruktúra fejlesztésen keresztül valósult meg, mégpedig az autópálya-építési koncepcióban. Csupán egy ilyen létesítmény azonban nem vezet fellendüléshez, mivel általában a szomszéd városok rivalizálásába csap át a folyamat. Ezért egy olyan

projektet dolgoztak ki, amely egységes régióidentitást kölcsönöz a térségnek, elkerülve a rivalizálás csapdáját. A közös régióidentitás kialakítása nyújthat védelmet és adhat egyúttal segítséget a gazdasági fellendüléshez az infrastruktúrafejlesztésen keresztül. Clapp kiemeli, hogy önmagában a gazdasági és infrastrukturális fejlesztés nem jelent előrelépést, szükség van a társadalmi tőkék mozgósítására is, jelen példánkban a regionális identitás közösségépítő erejére. E példa különösen fontos ahhoz, hogy lássuk az infrastrukturális fejlesztések nélkülözhetetlenek, meghatározzák identitástudatunk alakulását, ám mélyebb társadalmi, szociálpszichológiai tényezők is hatnak, amelyek akár ellentétesen befolyásolhatják az eredeti szándékokat.

Ha visszautalunk Csepeli György azon megállapítására, miszerint az identitás egyrészt spontán, másrészt tudatosan alakul ki, itt valószínűleg arról van szó, hogy a gazdasági tevékenység, mint profitorientált viselkedés, a tudatos identitásképzésre serkentőleg hat. Ráadásul, minden olyan akadályozó tényező, amely konfliktusban áll a gazdasági érdekekkel ('conflicting with business/economic activities and interests') (Bonaiuto, M., et al, 2002., 648.o.) az adott tényezőkkel szembeni attitűdváltozáshoz vezet, nem pedig identitásváltozáshoz. A kutatók, azonban óvnak attól a feltételezéstől, miszerint a környezetvédelem és a társadalmi identitás között negatív korreláció volna, hiszen vizsgálatukban eseti szituációról van szó. Sőt, mint De Cremer és Van Vugt (De Cremer - Vugt, V., 1999.) vizsgálataira hivatkoznak, megállapítható, hogy a csoportidentitás meghatározza a kooperációs viselkedést, s akár pozitív kapcsolatot is kialakíthat. A leírt vizsgálatából számunkra különösen fontos annak megállapítása, hogy a gazdasági részvétel, mint szerep, igenis meghatározza, mégpedig akár pozitív módon társadalmi, illetve területi identitásunkat.

Egy Kínai provinciák identitását körüljáró elemzés azt mutatta ki, hogy nem feltétlen a tradíciók a meghatározók még egy ilyen hagyományokra épülő kultúrkörben sem. Egyrészt a tradíciók újragondolása és a gazdasági fejlődés igényeihez igazítása jelenik meg kihívásként, főleg a társadalmi elit tagjai körében. Azaz a globalizáció a területi identitás új lehetőségeit nyitja meg, ugyanakkor az új ideológiák és stratégiák mélyen helyi jellegűek maradnak. Ez abból fakad, hogy Kínát erőteljes lokális kötődések jellemzik, amelyek a helyi jellegben érhetőek tetten. E vizsgálat kiemeli az elitek szerepét az identitás alakításában, mint a társadalomért felelősséget vállaló

csoportét, amely a gazdasági fejlődésben meghatározó szerepet játszik. (Oakes, T., 2000.)

Az európai és közép-európai identitás megértésére, illetve annak problémájára Kiss Endre sajátos filozófiai eszmefuttatása tér ki. A humanizációban és emancipációban véli felfedezni ezt az önazonosságtudat történelmi tartalmát, amely azonban a konszenzushányos gondolkodás következtében veszélybe kerülhet. Éppúgy elbukhat véleménye szerint az európai identitás, mint ahogy ez megtörtént a közép-európaival. (Kiss E., www.inco.hu)

Egy nagytáji-regionális példája a etnokulturális integritásnak és egyben identitásnak a meghrebi térség, ahol a rai, ami divat, kultúra és jellegzetes szellemiség is egyben "kollektivistikus identitásélményt" nyújt az ott élő különféle társadalmi csoportoknak. A hagyományok, az értékrend, a zenei világ környezetében ez a rai kultusz a "nagytérségi integráció sajátos ellenállási felület" az európai divatorientált életvitellel szemben, "identitás- és akcióegység". (A. Gergely A., www.terebess.hu)

Végezetül a területi identitás fogalma a Maslow-i szükségletek szempontjából is értelmezendő kategória. Az egyén térbeli viselkedésében eleve jelen van egy belső kényszer, amit identifikációs szükségletnek nevezünk. Ez azt jelenti, hogy az ember emocionális kapcsolatokat is keres érdekei, egzisztenciális érdekei mellett, amelyek otthonossá, megszokottá, ismertté teszik számára azt a környezetet, amiben él. /E Maslow-i szemlélet szerint tehát elvileg csak a szűkebb környezet, a szomszédság és a lokalitás, esetleg a táj jelenhet meg térbeli identifikáció szintjén./ Az identifikációs szükséglet azonban nem csupán az ember és környezete közötti kapcsolatokra szorítkozik, hanem tartalmazza a történelmi-kulturális vonatkozásokat, az egyéni szocializáció folyamatát, valamint nagyon hangsúlyosan az emberi kapcsolatokat (Berényi I., 2001.). Ezért a közösség és egyén viszonyában is meghatározó elemként jön számításba a területi identifikáció.

4.3. A területi identitás alkotóelemei

A területi identitás elemeit a következő tényezőkre fókuszálva vizsgáltam meg: 1. büszkeség 2. szeretet - megszokás 3. kötődés 4. otthon 5. jövőkép 6. fontosság 7. társadalmi-gazdasági aspektus, valamint a részvétel és bizalom, illetve az elégedettség-elégedetlenség, fejlettség és fejletlenség kategóriája szerint. Ezek részletesebb áttekintése az interjú és kérdőív-elemzésekről szóló fejezetben olvasható. A mérhetőség itt azon alapult, hogy a kérdezetteknek ezen szempontokat osztályozniuk kellett és röviden indokolniuk döntésüket. Az interjúk során viszont nyitott kérdések szerepeltek és az azokra adott válaszok alapján - a gyakoriság figyelembe vételével - választottam ki e faktorokat.

A kötődésvizsgálatok oldaláról tekintve a módszertani megközelítést, Böhm Antal és Pál László munkáiban (Pál L., 1984., Böhm A., 1985., 2000.) a helyi társadalom dimenzióit, illetve a lakópolgár axiomájának meghatározásakor felállított rendszert alapul véve fogalmaztam meg e kategóriákat. Az egyén és település szempontjából kettéválasztott fogalmi síkot a jelen kutatás pragmatikus logikát szem előtt tartva egységként kezelte. Valójában mind a hat tényező - elégedettség, kötődés, perspektíva, illetve a részvétel, kooperáció és integráció - koherens része ezen területi identitás vizsgálatnak. A kötődés például konkrétan szerepel a felsorolásban, de erre asszociál még a szeretet, a megszokás faktora, mint ahogy a perspektívára utal a jövőkép dimenziója, a kooperáció és integráció viszonyát pedig közvetett módon a részvétel, a fejlettség illetve fejletlenség érzete, illetve a büszkeség és fontosság tényezői határolják körül. Főként e két utóbbi segít annak analizálásában is, hogy a kooperációban rejlő kapcsolatok kiépítéséről, illetve az integráció elemében involvált önreflexióról milyen kép alakul ki az egyéneknél.

Bár Szabó Zoltán műve kapcsán már érintettem, de még részleteiben nem elemeztem a területiség aspektusát. Felelőtlenül kijelenthető ugyan, hogy a területiséget, mint fogalmat jóval egyszerűbb meghatározni, mint az identitást, ám előre kell bocsátanom, hogy ez tévedés volna. Míg az identitás fogalma szakmai viták, valamint a földrajzi fogalomkörbe helyezése miatt nehezen megragadható, addig a területiség képlekenységénél fogva jelenthet problémát. Ami azonban vitathatatlanul

könnyebbéget okoz számomra, az - az általam főként a szociológia és a földrajz területén ismert - rendelkezésre álló kutatások módszertana⁵, amelyek a területet különféle módon kategorizálják, így itt kevésbé kell saját elképzeléseimre hagyatkozni.

4.4. A területi identitás vonatkozási tércategóriái

A területiség felosztásánál részben az NUTS⁶ hivatalos statisztikai térfelosztására, részben pedig a hazai - a lábjegyzetben említett - kutatások gazdasági-kulturális-történeti jellemzőit vettem figyelembe.

Ezek alapján a következő területi egységeket kapcsolom a társadalmi identitás területi eleméhez:

- település - szomszédság (lokális)
- kistérség
- tájegység/táj
- megye
- régió
- országrész (pl. Dunántúl vagy Észak-Dunántúl)
- ország (nemzeti identitás kategóriájával azonos)
- Közép-Európa / Kelet-Közép-Európa
- Európa

Azért választottam viszonylag sok szintet, hogy az empirikus kutatásnál legyen lehetősége a kérdezetteknek a különféle szintek között az identitás elemei alapján különbséget tenni. Spontán és érzelmibb jellegű területi identitás kapcsolható azon területi egységekhez, amelyek vagy történelmi-kulturális vagy természeti jellegük folytán meghatározóak az ott élők számára. Az előbbiekhöz kapcsolható a település, a megye az ország és a két szupranacionális szint, az utóbbihoz a kistérség illetve a tájegység, táj, esetleg az országrész köthető. A tudatos identitásképzés esetén hangsúlyosnak vélem a gazdasági-társadalmi tényezők szerepét. Ezen aspektusból a következő területi egységeket tartom meghatározónak az identitásképzésben: a települési, megyei, valamint az országrész szerinti kategóriát.

⁵ Pap N. - Tóth J., 1997., 107-111.; Horváth Gy., 2001., pp. 441-448.; Beluszky P., 1999., 323-327, 475-487; Enyedi Gy., 1996., 113-119; Hajdú Z., 2000., 103-109.; Pálné Kovács I. 2000., 48-52; Szörényiné Kukorelli I. 1997 pp.93-100., Tóth J. XXX. évf. 2-3. sz., pp. 267-292.; Zongor G., 1999., pp. 125-129.; Benedek J., 2002., pp. 29-37.; Bajmóczy P. - Kiss J., 1999., pp. 31-53.; Harbrich, J., 1993., pp. 63-67.; Frisnyák S., 1995., 213.; Böhm A., 2000., 111-142.

⁶ Nomenclature des Unités Territoriales Statistiques - NUTS I-V.

A település szomszédság kategóriájánál kisebb területi egységet nem választottam, szemben C.A. Doxiadis szintjeivel, aki urbanisztikai felfogásában egészen a lakás szoba 'területéig' lebontotta a teret. E kutatás alapján azonban több gazdaságpszichológiai és pszichológiai vizsgálat kutatta az otthon jellegét, mint az "identitás burkát". (F. Lassú Zs., et.al., 2003.) Az otthon berendezése, saját igények alapján tervezett házaknál a beosztás és az egyes kubatúrák nagysága árulkodik a társas kapcsolatokról, a benne élőről, azok identitásáról. Az otthon tehát egy jellemzője az adott ház birtokosának. Goffman az én-prezentáció hétköznapi jelenségét vizsgálva rámutatott például, hogy a lakásokban található egy a külvilág számára nyitott régió és egy rejtettebb, intimitásában mélyebb hátulsó régió. Sőt további kutatások azt elemezték, hogy a házon belül ezen felül minden személynek van szent helye, ami egyfajta szakralitásként funkcionál. Mindezek a pszichológiai és szociológiai fejtegetések arra mutatnak rá hogy az egyén identitásában felosztja és osztályozza a teret. Osztályozza aszerint, hogy saját identitása mely fontosabb jellemzőkkel mutat szorosabb kapcsolatot, mely téregységekbe képes úgy belehelyezni önmagát, hogy az kielégítse identitását és összképe megfelelést mutasson. Azaz az identitásunk rendkívüli módon kapcsolódik a térhez. A jelen vizsgálat ugyanakkor nem az otthonon belüli térfelbontást, hanem a nagyobb területi egységek iránti otthonosság-érzést hivatott elemezni. Az iménti eszmefuttatást mégis meghatározónak tartom a területi identitás vizsgálatakor.

A **lokalitás**, mint település úgy vélem a területi identitás egyik legmeghatározóbb tényezője (Böhm A., 2000.), ami főként a kilencvenes évek közepétől mutatható ki empirikus vizsgálatokban. A településrészek ugyanakkor nem jelentenek olyan kategorikus identitásmintát (leszámítva pl. a Ferencváros, Angyalföld esetét), ami miatt érdemes volna külön szintként kezelni azt. Így tehát a NUTS-besorolás szerinti szinteket választottam. A település, mint "társadalmi-gazdasági, infrastrukturális és természeti szférák kölcsönhatáson alapuló, együttműködő rendszere" a 'tetraéder modellel' is szemléltethető. (Tóth J. - Vuics T., /szerk./, 1998.) Előfeltevésem a vizsgálat kapcsán, hogy e területi egység iránt lesz várhatóan a legmagasabb az identitás mértéke.

Fontos szempontot vetett fel ugyanakkor Wendy Griswold és Nathan Wright (Griswold - Wright, 2004.), amikor azt elemezték, hogy az USA területén található kulturális régiók valamint a lokalitás milyen viszonyban van egymással. Kimutatták, hogy a kulturális tényezők dinamikus maradásiak, ami azt jelenti, hogy az el- és beköltöző polgárok az éppen a lakóhelyüknek megfelelő kulturális környezettel kezdenek identifikálni. A földrajzi térben statikus tehát a kultúra, a viselkedés, ám az emberek ezt dinamikussá változtatják. Eképpen értelmezve a lokalitást, az nem feltétlen ellentéte a globalizációs folyamatnak, sőt véleményük szerint a "lokalitás ismeretanyagának elsajátítása egyik formája a kozmopolitizmus képviselésének". (Ford.: a szerző)⁷ Ez a szempont meghatározza ezen értekezés lokalitással és globalitással való gondolati viszonyát.

A **kistérség**, a NUTS IV. szintet jelöli, bár a szakirodalomban a kistérség és kistérségi társulások elkülönülnek egymástól: "...míg az előbbi egy térben lehatárolt területet, addig az utóbbi települési önkormányzatok csoportját jelenti, ahol az önkormányzatok többnyire az együttműködési társulás formáját választották." (Szörényiné Kukorelli I., 1997., 95.o.) Ebben az esetben tehát ez utóbbi kategóriáról van szó.

Felvetődik a kérdés, hogy az ettől eltérő kulturális-társadalmi, néprajzi, etnikai specifikummal leírható térségben élők milyen területi egységhez tartozó identitást választhatnak. Erre nyújt megoldást a **táj**, illetve **tájegység** lehatárolása. Ez meglehetősen tág kategória, s ezért a kérdezett saját belátása szerint dönthet, a táj megnevezéséről. Táj például lehet a Kisalföld, de lehet ezen belül a Rába-köz is. (Egy nyelvi-etnikai lehatárolás esetén például e kategóriába kerülhetne a Palócföld is). Éppen ezért e kategória tényleges meghatározását a kérdezettre bízom, mivel rendkívül sok múlik identitásának történeti, kulturális és társadalmi hátterén.

A **megyei szint** a hazai középszintű közigazgatási szerkezettel megegyező, a NUTS III. besorolással egybevághó térkategória. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a megyerendszer nem csak jogi-közigazgatási kategória, hanem kulturálisan és gazdaságilag is meghatározóvá vált az elmúlt ezer év alatt - annak ellenére, hogy a

⁷ "...attaining local cultural knowledge is one of the ways people demonstrate their cosmopolitanism."
Griswold - Wright

vármegyék területileg is módosultak, összevonásokon, átkereszteléseken estek át, mire elérték jelen alakzatukat.

A **regionális szint**: Annyiban fakultatív kategóriaként van jelen, hogy a kérdezett módosíthat a hivatalos statisztika által meghatározott NUTS II-es besoroláson. Arról van szó, hogy nem kezelhető mereven ez a kategória abban az esetben, ha a statisztikai régióhatárok mentén kulturális vagy gazdasági-társadalmi 'vonzások' működnek.

Ugyanakkor nagyobb léptékű módosítás a regionális szintnél nem engedhető meg, ezért választható az '**ország-rész**' kategória, amelyik szintén tág határok között mozoghat. Gyakorlatilag a megyei szint felett egészen például a Dunántúl 'kategóriáig' - a kérdezett által megnevezett területi egységig - minden lehetséges. (pl. Elképzelhető akár az Északnyugat-Dunántúl vagy éppen az Észak-Dunántúl megjelölése is.)

Az **országos szint** a nemzeti szinttel azonos vizsgálatunkban. Rendkívül filozofikus mélységeket érintene annak meghatározása és elkülönítése, hogy a Magyarországhoz, mint területhez kapcsolódó területi identitás és a nemzeti identitás (Gereben F., 1999.) - mindkettő társadalmi identitási kategória - miben tér el egymástól. Ez külön kutatás témája lehet, ám a kettőt - a területi identitás vizsgálata érdekében - egységként kezelem.

A két szubkontinentális kategória, a **Közép-Európa és a Kelet-Közép-Európa** egy szinten képviselteti magát a területi identitás koncepciójában. Mindkét kategória meghatározása nehézségeket okoz. Közép-Európa megrajzolásához a politikai földrajz felől közelítettem (Miletics P., 1997.), amelyen belül a kulturális-történeti-politikai tényezők egyaránt szerepet kapva alakítják a képletes határvonalat. (Közép-Európa országai: Németország, Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Ausztria, Szlovénia, Lichtenstein és Svájc.) Kelet-Közép-Európa lehatárolása talán még összetettebb. A kultúrkörök szerinti megközelítésben a lengyel, cseh, szlovák, magyar, szlovén országcsoporthoz kiegészíti a pravoszláv területéig Horvátország, Erdély, Ukrajna és Fehéroroszország keskeny nyugati sávja, valamint Lettország és Litvánia (Mező F., 2001.).

Az **Európai szintet** ezúttal nem a közösségi szabályokhoz kötöttem, hanem az európai kultúraterület fogalmi köréhez (Tóth J. - Vuics T., szerk., 1998.). Az Európai

Uniós identitás kialakulását ugyan az integráció erősödése, területi terjeszkedése elősegítheti, ám "bizonyos mértékben ellene hat a regionalizmus és a szubszidiaritás, még nagyobb mértékben felerősödött a nemzeti, illetve egyéb lokális kulturális csoportidentitás, a nacionalizmus, az etnicitás, a szeparatista törekvések és az idegengyűlölet". (Rostoványi Zs., 1999., 78.o.)

Mint látható, több olyan térkategóriát tartalmaz a felsorolás, amelyek tudományos szempontból 'képlékenyek', a területi identitásvizsgálat miatt mégis fontosak, pontosan azért, hogy a statisztikai felosztás 'hiányosságaiból', illetve az előre nem várt területi megnevezésekből adódó felkészületlenséget el lehessen kerülni.

4.5. A területi identitást meghatározó tényezők

A felsorolt területi egységek (szintek) és a területi identitás vonatkozó elemeinek kapcsolatát is vizsgálni kell. Azaz a "mi határozza meg a területi identitást?" kérdésre választ találni az igazi kihívás. Nyilvánvalóan rengeteg lehetőség van arra, hogy kérdőíveken, mélyinterjúkban erre fényt lehessen deríteni. A terület és társadalmi identitás közötti lehetséges kapcsolódási (identitásképzési) ösztönzőket annak alapján választottam ki, amelyeket részben az identitás, részben pedig a területi specifikumok alapján már említettem.

Egy adott terület iránti **vonzalom, szeretet, a táj vonzása, a nyelvi közeg, a szokások és hagyományok** (értékek, normák), **erkölcsi-értékrendi jellegzetesség** (pl. vallási, felekezeti hovatartozás) **az emberi környezet** (család, rokonok, barátok, szomszédok stb.), esetleges **etnikai-területi jellegzetesség** azon kapcsolódási ösztönzők közé tartoznak, amelyek inkább a spontán identitásra jellemző kategóriák. Ezzel szemben **a gazdaság állapota, az infrastruktúra fejlettsége, a munkalehetőségek** (területi kötöttségtől kezdve a foglalkoztatási helyzeten keresztül a bérvizonyokig minden tényező), sőt még az **oktatási-művelődési-szellemi környezet** minősége is inkább a tudatos identitásképzés esetében nyom többet a latban. A **kulturális viszonyok** ugyanakkor egy átfogó kategória, amelyben a **oktatási-művelődési-szellemi környezet** éppúgy helyet kap, mint akár az etnikai-nyelvi jelleg, vagy a szokások, hagyományok jelentősége. Mégis úgy vélem, hogy erre külön rá kell kérdezni, mivel előfordulhat, hogy egyenként az említett kategóriák nem olyan súlyúak, mint egy összevont fogalom esetén. E szempont kimaradása pedig véleményem szerint súlyos veszteséget - torzítást - eredményezne a területi identitás háttérének vizsgálatában. E halmazba tartozik az igényeknek megfelelő iskolai ellátottság, a művelődési lehetőségek tárháza (szórakozás, színház, mozi, kávéház stb.), az otthonok média-ellátottsága éppúgy, mint a rekreációs lehetőségek. Itt kell még felhívnom a figyelmet arra, hogy a **tudatos és spontán identitásképzés** nem két külön világot feltételez, hiszen a spontán folyamatban kialakult identitásunk 'értékrendje, szempontrendszere' már eleve meghatározza a tudatos identitásképzés irányát. Inkább arról van szó, hogy egyrészt időben /életkorban/ eltérő, illetve érzelmileg vagy a meghatározott érzelmi háttér alapján, de tudatosan

kialakított területiséghez kapcsolódó hovatartozás érzést, azonosságtudatot eredményeznek.

Az **infrastruktúra** kérdésére külön ki kell térni, mert fejlettsége az identitás alapjául szolgáló faktorokat meghatározza. Az infrastruktúra műszaki és szociális hálózatok és intézmények összefüggő rendszere, amely "döntő komponense" az ott élők, tanulók és dolgozók életfeltételeinek és életkörülményeinek. (Kőszegfalvi Gy. - Sikos T.) 1993.) Az infrastruktúra determinálja a település fejlődését, az anyagi javak termelésének és a szellemi élet kiszélesedésének elemi feltétele, tehát egy olyan háttér, amely nélkül aligha lehet fejlődés. Ugyanakkor annak hiánya az életkörülmények romlását eredményezi, amely elvándorláshoz, az identitás csökkenéséhez vezethet. A főközlekedési útvonalak, autópályák fejlődést ösztönző hatásáról Kőszegfalvi György megállapítja (Kőszegfalvi Gy. 1999.), hogy az "tartós tendenciaként érvényesül". Ilyen tartós fejlődést meglátása szerint az Észak-Dunántúlon áthaladó M1-es autópálya és térsége jelent. Emellett a főközlekedési útvonalak "csápokként" behálózva a régiót és a centrum térségeket regionális fejlődést, településegységek kialakulását eredményezheti. Erre példa Győr-Pozsony vagy Győr-Bécs fejlődési térsége. Továbbá megállapítja, hogy az Észak-dunántúli térség potenciális centrumtérsége Győr, amellyel analóg a Győr-Bécs-Pozsony 'aranyháromszög' elnevezés, mint dinamikus fejlődési térség. Az infrastruktúra tehát közvetett módon meghatározza, főként a tudatos területi identitásképzést, így nem csupán gazdasági vagy társadalmi, hanem kulturális és pszichológiai vonatkozása is rendkívül erőteljes. Az Országos Területrendezési Tervről szóló 2003. Évi XXVI. Törvény kimondja, hogy "a településrendezés során figyelembe kell venni a műszaki infrastruktúra hálózatok összehangolt térbeli rendjét, tekintettel a fenntartható fejlődésre, valamint a területi, táji, természeti, ökológiai és kulturális adottságok, értékek megőrzésére". Ez egyúttal arra is utal, hogy az infrastruktúra jelenléte akkor igazán hasznos, ha összhangban van a társadalmi-természeti környezettel. Nem csupán a funkcionalitás tehát a meghatározó, hanem a beágyazottság minősége is. Ezért az infrastruktúra, mint a területi fejlődés egyik mozgatórugója különösen kiemelt kategóriáját képezi az identitás vizsgálatának. Még érzékelhetőbb e kategória kiemelt szerepe, ha az Épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. Évi LXXVIII. Törvény 8§ c és e pontját olvassuk el, amelyek az infrastruktúra

fejlesztése mellett felhívják a figyelmet a lakosság "fizikai, szellemi és lelki igényeinek", illetve "a tájkép formálás" összehangolásának szükségszerűségére.

Míg a fenti szempontok közül jópárat kritizálni lehet statikus voltak miatt, két aspektusból dinamikus tényezők identitásalakító hatását is felvetem. Mindkettő inkább a tudatos identitásképzéssel rokonítható, bár nyilvánvalóan a spontán folyamattal is szoros kapcsolatban állnak. Az egyik **az adott terület fejlődése** és az azt elősegítő faktorok (mint például az imént részletezett infrastruktúra), illetve az azokban rejlő lehetőségek, a másik pedig az **EU-bővítésből adódó esetleges hovatartozással, kötődéssel kapcsolatos változások**. Ez utóbbi szempont ráadásul még hipotetikus állapotában rejlő dinamikáját mutathatja csak meg a területi identitás alakulásának.

A konkrét mérési lehetőségei a felsorolt kategóriáknak, vagy változóknak módszertanilag az ordinális mérési szintre alkalmazhatók. (Babbie, E., 1998.) Azaz osztályozással, illetve rangsorolással állíthatunk fel sorrendet a különféle változók között, jelen esetben egyrészt az identitás adott területi egységre vonatkozó erőssége alapján, illetve a területi identitás kialakulását leginkább meghatározó tényezők között. Az előbbi tehát a területi egységek (szintek) szerint méri az identitást, míg az utóbbi a különféle identitásképzési ösztönzők 'hatékonyságáról' próbál információt gyűjteni.

Az operacionalizálás lehetősége tehát az, hogy a kérdezettek a két vizsgálati szempont szerinti változók⁸ közül a számukra érvényeseket kiválasztják (szubjektív motívum) majd azokat osztályozzák (1-10 között). (Az osztályozáson belül rangsorolási

⁸ I. Kérdőív-táblázat: A kérdezettnek mely területi egységekhez kapcsolódik identitása?
II. Kérdőív-táblázat: Mely tényezők határozzák meg az egyén adott területhez kapcsolódó identitását?

I. Kérdőív-táblázat	Kiválasztott	Osztályozás	II. Kérdőív-táblázat	Kiválasztott	Osztályozás
Település (lokalitás)			Település szeretete		
Kistérség			Táj vonzása		
Táj/Tájegység			Nyelvi közeg		
Megye			Szokások-hagyományok		
Régió			Erkölcsei-értéktrendi jelleg.		
Ország			Emberi környezet		
Ország			Etnikai-területi jelleg		
Közép-Európa/ K-K-Eu			Gazdaság állapota		
Európa			Infrastruktúra		
egyéb:			Munkalehetőség		
			Okt-műv-szellemi körny.		
			Kulturális viszonyok		

A II.Kérdőív- táblázathoz kapcsolódó további két kérdés:
1. A kért területi identitását az adott térség/település kedvező fejlődése ☐, fejlettsége ☐ erősíti, illetve fejletlensége ☐ csökkenti.
2. Az EU-bővítés várhatóan növeli ☐, csökkenti ☐ vagy érintetlenül hagyja az egyén adott területi identitását ☐.

logika annyiban domináns, hogy a legerősebb az 1-es és a leggyengébb a 10-es, ám lehetőség van azonos osztályzatot adni több változóra is.)

A területi identitás konceptualizálása és operacionalizálása komplex feladat, s nemcsak interdiszciplináris jellege miatt, hanem a fogalom összetettsége és kihívást jelentő mérhetősége okán is. Fogódzót adnak ugyanakkor a már elvégzett és folyamatban lévő 'identitás-kutatások', s ezek alapján már eleve bizonyosra feltételezhetünk eredményeket. Így például a lokális és a nemzeti szintű területi identitás dominanciáját, az etnikai és nyelvi jelleg területi identitást befolyásoló hiányát, valamint a gazdaság egyre meghatározóbb hatását. A területi identitás, mint Oláh Miklós az identitás tárgyáról írt gondolataiban kifejti, vagy ifjúkori szocializáció vagy pedig tartós helyben élést feltételez, s egyaránt jellemzi a kognitív és emotív elemek jelenléte. Éppúgy meghatározza például az infrastrukturális vagy táji környezet, mint a rekreációs lehetőségek vagy a gazdasági-megélhetési szempontok. (Oláh M. 2000.)

Összefoglalásul megállapítható, hogy a területi identitás alapvetően szubjektív kategória, s nagyban meghatározzák az érzelmek, mint a területi kötődés, hovatartozás és az otthon melegének érzése. Rendkívül dominánsnak tekintendő a serdülőkori én-identitás és társadalmi identitás hatása, amelyek főként spontán módon képződnek. A tudatos 'identitás-képzés' a felnőtt korban, főként az iskolázottsággal összefüggésben tovább folytatódhat, módosulhat, de feltételezhetően az érzelmi alapok befolyása fennmarad. A tudatosság főként a gazdasági-infrastrukturális viszonyok, illetve a kulturális - oktatási-művelődési-szellemi - jelleg területi identitásképzésében érvényesül. Ezért is tekintem fontos célkitűzésnek annak vizsgálatát, hogy a gazdasági szempontok milyen mértékben tekinthetők területi identitásképzési ösztönzőkként?

A területi identitás fogalma az eddigiek alapján is látható módon bonyolult és komplex jelenség. Jelent egyrészt egy érzelmi folyamatot, amelyben az otthonosság érzete büszkeséget, szeretet, megszokottságot, kötődést feltételez. Érdekfogalom is valamelyest, hiszen az egyén számára nem közömbös, hogy identifikációjának tárgya milyen jövőképet hordoz, mennyire előnyös a társadalmi-gazdasági helyzet, illetve mindez mennyire fontos tényező. Determinálja az identitás erősségét a közösségben való részvétel és bizalom, az adott térkategóriával való elégedettség-elégedetlenség,

illetve a fejlettség és fejletlenség szintje. Különösen fontos az infrastruktúra állapota, amely nagy mértékben hozzájárul a területi identitás értékéhez. De befolyásolja a csoporttudat is, hiszen a társadalmi identitás egyik elemét vizsgáljuk, amely értelemszerűen nem függetleníthető az emberi kapcsolatoktól sem. A területi identitás tehát a tetraéder modell segítségével is fogalommá önthető kategória: az egyén olyan szoros érzelmi kapcsolata egyes térkategóriákkal, amelyet meghatároz a társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti környezet, s amely otthon-érzést kölcsönöz.

5. A területi identitás történeti ismérvei

5.1. A megyerendszer, mint történelmi területi identitás alapja

A közigazgatási-történelmi aspektus szerint az érintett országrész szerkezeti fejlődése szerves egységet képez. A magyarországi megyerendszer már 1009-ben jelen volt a közigazgatás felépítményében, amelyek várként is szolgáltak, ám voltak várfunkcióval és anélkül működő megyék, tehát elvált a vár- és a megyéispánság. Ebben az időszakban ugyanakkor az ispánok még jobban kötődtek a királyhoz, mint megyéjükhöz. A királyi vármegye, illetve a megye a legrégebb, tradicionális közigazgatási szervünk. „Magyarországnak megyei alkotmánya volt: ez azt jelenti, hogy a magyar államberendezkedés alapjává a megye vált, a nemzet az államhatalom minden ágában megyénként vett részt”. (Egyed I., 1987.)

Bár a királyi megyerendszert már Szent István kezdte kialakítani, teljes területi integritása a XIII. századra jött létre, amióta azonban a nemesség dominanciája miatt nemesi vármegyékről beszélünk. A nemesek ugyanis az igazságszolgáltatásban egyre nagyobb szerepet kaptak, amelyet a közigazgatásban is érvényesítettek. A XV. századtól nem ispán, hanem főispán állt ezen egységek élén, amely kapcsolatot jelentett a vármegyei és a központi hatalom között. Valódi erősödésüket bizonyítja, hogy a megyei közgyűlés a XV. századtól adókiivetés mellett az országgyűlési követeket is választhatta. Elsődleges feladatuk azonban az önkormányzás volt. Hatalmuk az ellenőrzési és ellenállási jog birtoklásában is megmutatkozott: ez azt jelenti, hogy a vármegye megvizsgálhatta a felsőbb kormányzati rendelkezéseket, sőt mi több, amennyiben alkotmányos kifogást találtak, élhettek annak végrehajtásának felfüggesztésével.

Ezek a középszintű, általános hatáskörű közigazgatási szervek területi beosztásai 8-900 év alatt alig módosultak, holott stratégiaiilag gazdasági jelentőségük alaposan megváltozott. Első ízben 1867-ben nyílt lehetőség területük módosítására: ekkor vált országossá a megyei hálózat, miután megszüntették a különleges jogállású megyéket és székely, illetve szász székek is megyei besorolást kaptak.

Az 1886-os szabályozást követően korlátozódott a vármegye hatásköre, míg a kormány felügyeleti és rendelkezési jogköre bővült. A szerepcsökkenés már 1848-ban

elkezdődött, amikor országgyűlési követküldő szerepük megszűnt, s minimalizálódott a törvényhozásba addigi érdekérvényesítő képességük és a kormányrendeletekkel szembeni ellenállási jogot is elveszítették, csupán adóügyekben lehetett szavuk. Osztrák hatásra 1886-ban vált a vármegye, mint önkormányzat egyértelműen az állam alárendelt közigazgatási szervévé vált, szemben a korábbi - egyfajta - kormányzati közigazgatási ellentétet nyújtó funkcióval.

Hiba lenne feltételezni, hogy ezidőtájt ne lettek volna régió-elképzelések, besorolások, sőt, sok esetben konkrét szándékok is a nagyobb területi egységek létrehozására.

A feudalizmus korában a gazdasági tájak komplementer tevékenységet folytattak: árucserforgalom bonyolódott le a sík, a domb-, illetve a hegyvidéki régiók között. A vásárvárosok mellett a vásárvonalak is kirajzolódtak a piaci központok mentén.

A korabeli gazdasági szerkezet alapján hét régióra lehetett osztani az országot: az első a Kisalföld volt győri központtal, amelyet körülöleltek a vásárvárosok, mint Pozsony, Sopron, Sárvár, Pápa. A mai állapotok szerint ez a térség a mai Győr–Moson–Sopron Megyét, Alsó–Ausztria délkeleti csücskét, a Csallóközt és Vas megye északkeleti, Veszprém észak–nyugati részét foglalta magában. A második az Alföld, a harmadik a nyugat–felvidéki terület volt, a négyes az Északkeleti–felvidék. Az ötödik a Dunántúl és a Dráva–Száva köze, a hatodik, Erdély, a hetes övezet a tengerparti dél–horvát terület volt Karszt és Tengermellék néven. (Frisnyák S., 1996.) Ezeknek a térségeknek azonban nem volt közigazgatási szerepkörük, csupán kapcsolatrendszereik szerint tagozódnak hét térségbe.

Az első próbálkozás a vármegyei rendszer módosítására II. József uralkodása alatt született meg. A tartományi beosztás mintájára regionális közigazgatási szervezetek alakultak volna a megyék egybevonásával. Az Észak–Dunántúl nevet a Győr, Moson, Sopron, Vas, Veszprém, Komárom és Esztergom vármegyék alkották volna győri központtal, míg a zalai térség Somogy, Tolna és Baranya megyével alkotott volna régiót. Mindez azonban a rendek ellenállása és az uralkodó halála miatt kútba esett.

A Bach korszakban egy újabb közigazgatási beosztás született öt kerületet magába foglalva, ebből a Dunántúl önálló egységként funkcionált Sopron, Moson, Győr, Veszprém, Vas, Zala, Somogy, Tolna és Baranya megyékkel.

Az elképzelések dacára azonban a megyerendszer - az ország jelenlegi területén - nagy változtatások nélkül a második világháborúig fennmaradt, leszámítva a megyehatár változtatásokat, illetve megyeösszevonásokat. Trianon nyomán az ország decentralizáltságát elősegítő térszerkezet megbomlott, ugyanis a főváros központúságát viszonylag ellensúlyozó korabeli nagyvárosok, Pozsony, Kassa, Kolozsvár, Szabadka az országhatáron kívülre kerültek. Emellett a bonyolult politikai helyzet tovább forgácsolta az ország közigazgatását. Jó példa erre a Nagykanizsa és Zalaegerszeg közötti huzavona a megyeszékhely kérdéséről, ami végül azt eredményezte, hogy a megye északi és déli félre szakadt. Míg például Keszthely egy új Balaton-vármegye centrumának nevezte magát, addig Pápa – a mindmáig meglévő ellenszenv folytán – el akart szakadni Veszprém fennhatósága alól. Ma is él Győr és Sopron között egyfajta versengés, ami szintén eredeztethető abból, hogy korábban két külön megye két külön székhelyeként léteztek, önállósággal rendelkeztek.

A trianoni átrendeződés után migráció indult a főváros irányába, amely kellően erős városok hiányában Budapest-központúságot eredményezett az országban. A megmaradt területek egyharmadán egyenlőtlenség következett be a megyék területi és népességi nagysága miatt. A vármegyerendszer e változások okán alkalmat kaphatott volna a megreformálásra, azonban a politikai érdekektől áthálózott közélet, a közigazgatás ellen tett kritikák miatt ellenállásokba ütköztek a javaslatok. A főváros és a közelében lévő városok révén Pest megye, illetve Szabolcs-Szatmár népessége növekedett elsősorban a dél- és észak-dunántúli nagyvárosok és Csongrád kárára.

A területi munkamegosztás alapján kialakítható gazdasági körzetek gondolata, a rajonírozás a kormányzati politikában már a negyvenes évek végén megfogant. Eredetileg nemcsak a járások, de a megyék számát is csökkenteni kívánták – 12 megyés rendszerre – ám csak a járási reformcsomag került át a rostán. A koncepció értelmében a Dunántúl északi részén Győr-Sopron, Vas, Veszprém, Fejér és Zala megye került volna egy régióba.

5.2. Regionalizációs tervek

A második világháború után a Nemzeti Parasztpárt programjaként is idézett Bibó és Erdei nevével jegyzett területfejlesztési javaslat jelent meg. A program szerint a 80 város köré szerveződő városrégiók felett kialakítottak volna egy térségi hierarchiát, mint országos körzeteket. Ez a kísérlet viszont a Kommunista Párt hatalomra jutása miatt nem valósulhatott meg. A nyugati országrészben Győr, Sopron, Moson, Vas, Veszprém, valamint Komárom megye komáromi–kisbéri térsége, valamint Zala megye északi része a megyeszékhellyel együtt ebbe a régióba tagolódott volna. (Bibó I., 1983.)

Az államszocialista időszak első felében az erőltetett iparosítás nyomta rá bélyegét az ország térszerkezetének alakulására és ekkor alakult ki az északkelet–délnyugat ipartengely, a fejlesztésekre fordítandó forrásokat elvonva a falvaktól, míg a tanyarendszert, és az aprófalvas településeket leírták, mint a szocializmusban felesleges egységeket. A méret–szemléletű politika meglévő infrastruktúrához kötött iparvárosokat alakított ki, míg e területeken kívül nem fejlesztette az infrastruktúrát, ami máig ható lemaradást eredményezett utólagos infrastruktúra fejlesztés formájában. Ugyanakkor erőltetett, a XIX. századira emlékeztető nehéziparosítási – bányászati fordulat folytán az ország agrárberendezkedésű részeiről megindult a népvándorlás e területek felé. Mindehhez még hozzájárult a sajátos központosított társadalomirányítási politika, amelynek lényege a centralizált, párt által vezényelt döntés–mechanizmus a társadalom egészére vonatkozóan, ami a közigazgatási szerkezetet is behálózta. Ezen csupán a 1972-es tanácstörvény oldott némi mértékben.

Rákosi Mátyás direktívája volt a város és falu közötti különbség eltüntetése, az ország társadalomgazdasági térképének átrajzolása. A Nép gazdasági Tanács megállapította, hogy a településeket rendezési tervek alapján három csoportba kell sorolni: az elsőbe az átlagon felül fejlesztendőket, a másodikba azokat amelyeket átlagos városi szinten szükséges fejleszteni, míg a harmadikba, vagy falusi szinten javítandó, vagy a rossz gazdasági és infrastrukturális környezetben lévőket sorolták. Két osztályon felüli település is adódott az iparfejlesztés nyomán: Budapest és Miskolc. Az általunk vizsgált országrészben első osztályúból három (Győr, Sopron, Mosonmagyaróvár) másodikból pedig tíz volt.

A hatvanas években már több figyelmet fordítottak az ország egészét tekintve a területfejlesztésre. Az addigi ipari centralizációval szakítva az ágazat decentralizációját hirdették meg, amelynek célpontja a vidéki nagyvárosok voltak. Úgy vélték, hogy ha az ipar területileg egyenletesebben oszlik el az országban, úgy a látens régiók közötti különbségek is mérséklődhetnek. Reményt tápláltak az iránt is, hogy a fővárosba, illetve közvetlen vonzáskörzetébe áramlók tömege is csökken, miután az agrár-kollektivizálás miatt a falusi elvándorlók inkább a közeli nagyvárosi ipari üzemeket választják ingázóként az elköltözés helyett. A területi egyenlőtlenségek az intézkedések következtében csökkentek, ám megmaradt a településeken belüli egyenlőtlenség.

A megindult regionális kutatások a településhálózatban fellelhető aránytalanságok, az életkörülmények és a szociális hátrányok megszüntetésére fektette a hangsúlyt. A kilenc régiós modell régióközpontokkal (Budapest, Győr, Székesfehérvár, Nagykanizsa, Pécs, Szeged, Szolnok, Debrecen, Miskolc) és társközpontokkal (Szombathely, Zalaegerszeg, Veszprém, Kaposvár, Szekszárd, Kecskemét, Békéscsaba, Nyíregyháza és Eger) valamint alrégióközponttal működött volna. Ez utóbbiak több (1-40-ig) falukörzetet fogtak volna egybe és ez lett volna a legkisebb egység. A régiók területe 8342 és 12620 négyzetkilométer között lehetett volna, lakosságuk pedig 609 100 és 1 630 400 fő között. A részletesen kidolgozott tervezetet, azonban nem hagyta jóvá a kormány.

A hosszútávú területi fejlesztésekhez szükséges tervek továbbgondolása 1967-től folytatódott és az 1969-ben elkészült változatban kilenc település-szintet jelöltek meg: Felsőfokú központ lett az öt nagyváros mellett Székesfehérvár és Szolnok, míg e kategória részleges szintjét a Nyugat-Dunántúlon Szombathely, Zalaegerszeg és Nagykanizsa jelentette.

A településhálózatokon belüli aránytalanságok miatt 1970-től már az életkörülmények javítása is kimondott célként szerepelt, főként az elmaradott térségekben.

Az 1972-es OTK tervezetében több-megyés tervezési-gazdasági körzeteket állapítottak meg. Ezeknek a régióknak centrumait ún. felsőfokú központnak nevezték el. A Győr-Sopron, Vas, Veszprém, Fejér, Komárom megyéből álló észak-dunántúli konstellációban Győr, a Zala, Somogy, Tolna és Baranya megyéből kialakítandó dél-

dunántúliban Pécs kapta volna a felsőfokú szerepkört. A fent említett centralizációs állapot következtében a térségeknek nem volt régióképző funkciójuk, döntési kompetenciájuk vagy gazdaság szervezési feladatuk, ennél fogva nem jutott számukra szerep a területfejlesztés előremozdításában, az újraelosztás rendszerében pedig továbbra is a megyéknek maradt meg a feladatköre, így ekkor is formalizált szintként és nem gazdasági-tervezési egységként működtek volna - ám végül ez sem valósult meg.

Az 1972-ben meghozott, tanácsokról szóló törvény megszüntette a járási tanácsok intézményét, bár az 1968-ban megjelent reformtörekvésekkel együtt ez a szándék sem bontakozhatott ki teljes mértékben, ugyanis a járási beosztások fennmaradtak. Mégis lényeges momentum a járási intézmények, pártszervek megszűnése, ami némi vákuumot hagyva maga mögött csekély szabad teret engedett mind a helyi, mind a megyei közigazgatás számára saját pozíciójának bővítésére. Közvetlen kapcsolat épülhetett ki a helyi és megyei szintek között és ekkor érlelődött meg a gondolat az OTK-át kidolgozó szakembereknél a városok pozicionális értékének növekedéséről.

Az infrastrukturális beruházások szempontjából is lényeges volt, hogy a központi forrásokhoz való könnyebb hozzáféréshez vezetett a járási-tanácsi szint kiiktatása a közigazgatási rendszerből, valamint a tanácstestületek hierarchikus alá-fölérendeltségét is megszüntették. Ugyanez az 1972-es törvényként elfogadott OTK (Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió) emelte ki a településhálózaton belüli egyenlőtlenségek mérséklését, az életkörülmények regionális közelítését, amihez új térség-változatot is mellékel. Enyedi György ugyanakkor hozzáteszi, hogy a centralizált szocialista rendszer képtelen lett volna struktúrájából adódóan kiegyenlíteni a társadalmi-területi távolságot az életkörülmények terén, mivel az olyan korszerű, a teljes szerkezetváltást, a decentralizáció irányába mutató folyamatokat követelt volna meg, amit a gazdaságot politikailag is görcsösen kezében tartó hatalom nem engedett meg.

Az 1972-ben elkészített OTK az említettek alapján született meg, egyfajta centralizációt végrehajtva a településhálózatban, amely a városok központúságát rendeli a vonzáskörzetük fölé, és megalkotta a városkörnyékiség fogalmát. Ezzel együtt a városok bővülésének lehetősége – sok esetben a megyei jogú város kategóriába való

lépéssel együtt – adott alkalmat a város és az azt övező falvak komplementeritásának kihasználására, a társulás szintjére emelni kapcsolatukat: a nyugati régióban így vált megyei jogú várossá Győr, így növelte lélekszámát Szombathely. A központi szerepkörbe sorolás listáját a főváros, mint országos központ vezeti, s ez alatt található a kiemelt felsőfokú központ az öt nagyvárossal. Bár a nyolcvanas évek elején a párt területkiegyenlítési célkitűzései alapvetően nem változtak, ugyanakkor az OTK 1982-es besorolása módosult a felső három szinthez tartozó települések listáját érintetlenül hagyva.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1983-as javaslata a korábban megfogalmazott területi különbségek kiegyenlítésére tett szándékot fenntartotta, kiegészítve a differenciált fejlesztési, innovációs elképzelésekkel, a környezetvédelmet is belevonva a koncepcióba, a természeti erőforrások hatékonyabb felhasználása mellett.

A területi egyenlőtlenségek megmaradtak, és az öt nagyváros sem volt képes ellensúlyozni a főváros-központúságot, ráadásul a városhálózat hierarchiája egyenes arányban volt a szolgáltatások, az életkörülmények, az ellátottság és az infrastruktúra minőségével és a községek lehetőségei nem bővültek.

Lényeges eleme volt az 1972-es OTK-nak, hogy beemelte a gondolkodásba az **önkormányzatiság eszméjét**, ami akkor reveláció erejű újításnak számított. A változtatások és azok szándéka érezhetően jóindulatú és szakmailag megalapozott volt, azonban azt is látni kell, hogy a politikai környezet nem kedvezett a szakmai alapon megtervezettek végrehajtásának. A decentralizáció ugyanis egy eleve centrális felépítésű hatalmi struktúrában nem valósulhatott meg teljes értékűen, csupán részlegesen, ami viszont torzulást eredményezett. A megyék és azok vezetőinek részbeni függetlensége - kiskirályoskodása - ettől az időponttól kezdődött, kihasználva azt a részleges függetlenséget, amelyet a tanácstörvény rájuk ruházott. Azonban nem az önkormányzatiság eszméje kerekedett felül, hanem egy sajátos pártirányítás alá vont rendszer, amely kvázi önálló hatalmi ágként funkcionált.

Megjegyzendő viszont, hogy az OTK által elvetett mag az önkormányzatiságról már a rendszerváltást megelőzően beérett. Az IMF-hez való csatlakozás következtében a

nyolcvanas években e tényező feltétele volt, így ennek az eszmének az elterjedése megállíthatatlanul kezdett kibontakozni.

A megye státusza, így a lakosság, a közélet szempontjából megerősödött és olyan szerepkört ért el, amely a pártállami struktúrában egy újabb központ kialakítását sugallta.

A társadalom hatalom-ellenes beidegződése folytán tehát egy - szociálpszichológiai - indok is megjelent: a megyei közigazgatási szint, mint a centralizált hatalmi struktúra védbástyája, az állami akarat pártvédnöksége alá rendelt végrehajtó testületeként funkcionált.

A szovjet rendszert mintaként választó tanácsirányítás esetében a helyi önállóság erősítéséről szó sem lehetett. A döntések nem helyi szinten születtek és a helyi tanácsok a föléjük rendelt szinttel egyeztettek, nem pedig autonóm módon a helyi társadalommal. Mint Pálné Kovács Ilona találóan megjegyzi, nem azt várták el a helyi vezetőtől, hogy demokratikus legyen, hanem azt, hogy minél többet járjon ki a településnek. (Pálné Kovács I., 1997.)

Miért volt mégis szándék a regionalizálásra a totalitárius állam időszakában? A válasz a kérdésből adódik, nevezetesen, hogy a mindenre odafigyelő apparátus nem csak a gazdaságot, de a társadalmat is ellenőrizni kívánta, a területi egyenlőtlenségekkel együtt. Az állam próbálta megszervezni a területfejlesztést és rendelkezni minden forrásról, megszabni a célt, ami a régiók közötti életszínvonalbeli, gazdasági különbségek kiegyenlítése volt, az eszköz pedig az újraelosztás: az erőforrások gazdagabb térségektől az elmaradott régiókba történő fókuszálása. Bár nyilvánvalóan rengeteg szakmai érv szólt és szól ma is a regionalizáció mellett, ám a pártállami struktúrába mindezt a politikai vezetés saját céljai érdekében kívánta felhasználni, ami a területfejlesztési és nagyon is indokolt infrastrukturális iniciatívákat eltorzította és eredményességüket - azok eredeti hasznosságától függetlenül - csökkentette.

A területfejlesztési elképzelések, az OTK tervei egyre rövidebb életűeknek bizonyultak, a helyi érdekek és a decentralizáció, a települések elszakadási törekvései pedig intenzifikálódtak.

A rendszerváltás során megváltozott közigazgatási rendszer egyetlen sajátosságában mégsem módosult: a megyei önkormányzatok továbbra sem örvendtek nagy népszerűségnek.

A tanácsok és az önkormányzatok között alapvető különbség, hogy míg az előbbiek egy fentről vezérelt rendszer végrehajtó és visszajelző testületei voltak, addig az önkormányzatok alulról építkező testületek, önálló döntési jogkörökkel. A megyei tanácsok a központi államhatalom és a pártirányítás meghosszabbított karjaiként funkcionáltak – vagy a demokratizmus szemszögéből éppen diszfunkcionáltak – és ebből a negatív előjelű ítéletből a megyei önkormányzatok a rendszerváltozás után sem nyertek igazán térerőt.

A demokratikus átrendeződés alapja az önkormányzatiság eszméje, amely a szabadság és felelősségtudat, a döntési kompetenciák szélesedésével kap valódi tartalmat. Az első demokratikus önkormányzati választások idején 1990-ben helyi érdekek képviselőit testületek jöttek létre, a helyi társadalom számára is elérhető közelbe hozva a számonkérhetőséget, a véleménynyilvánítást, a döntések befolyásolhatóságát, a lobbizást. Az önkormányzatiság további jellemzője, hogy a testületek között nincsen hierarchikus alá-fölérendeltségi viszony, a központi államapparátus közbeavatkozása korlátozott és, mint a fentiekből kitűnik, a tanácsrendszerrel ellentétben alulról építkeznek.

A megyei önkormányzati szint mind a települési önkormányzatok, mind a központi kormány szemében korlátozó tényezőnek minősült 1990 után is. Feladatkörük nagy része kimerült olyan tevékenységekben, amelyekre a területi önkormányzatok vagy nem képesek vagy nem vállalkoznak, elsősorban középfokú szolgáltató intézmények fenntartása. A középszint jogilag egyenrangú, de funkcionálisan másodrangú szerepű a települések döntéshozatalához viszonyítva. Bár a megyei közgyűlést közvetlen választják a megye valamennyi településén, mégsem kap minden helyhatóság széket a testületben, különösen jellemző ez az aprófalvas Zala megyére. További torzulás a rendszerben, hogy a megyei jogú városnak nincsen képviselője a megyei közgyűlésben (alpolgármester, illetve alelnök, valamint a közös érdekű kérdések esetében az érintett szervezet vezetője vesz részt a másik testület ülésén képviseltetve a megyét, vagy a

megyei jogú várost) sőt „a megyei tagok nagy része a megyeszékhelyen élő pártelitből kerül ki”. (Böhm – Szoboszlai szerk., Pálné Kovács I. Helyi Önkormányzatok)

Ugyanakkor az első szabadon választott kormány bevezette a köztársasági megbízotti rendszert, amely jogi-közigazgatási szempontból igazgatási, törvényességi ellenőrzési, valamint hatósági jogkörök ellátásáért volt felelős, de implicite kifejezte a kormányzat megyékkel szemben fennálló bizalmatlanságát is. Ahogy Hajdú Zoltán elemzi, a megbízott régiók a megyerendszerre épültek, amely azonban rendkívüli különbségeket, sajátosságokat mutatott, „így programozva volt a belső különbség és feszültség”. (Hajdú Z., 2001., 246-247.) Hajdú Zoltán alapvető problémaként azt fogalmazta meg, hogy a kormányzatok politikai konszenzus nélküli közigazgatási reformjai „kormányciklushoz kötött” rendszerekké válnak, amelyeket a soron következő kabinet megváltoztathat. Az effajta rendszerekre pedig nem lehetséges nemhogy tervezést, területfejlesztést, de egyéb alapvető közigazgatási vagy gazdasági stratégiát építeni. Ezért volt szükség egy kiforrott koncepcióra. A szociálliberális koalíció azonban 1994-et követően visszamegyesítette a közigazgatási struktúrát.

A megyei szint megreformálását célozta az 1994-es választások előtt, hogy lehetővé vált a testület közvetlen megválasztása, ami erős pártpolitikai befolyásúvá tette e testületeket, de a lényegen nem változtatott. Ám a testületek ezután sem kerülhettek közelébe a forrásoknak és a hatalomnak. A törvény értelmében a megyei önkormányzat területi helyhatósággá nevesült, ám ez nem járt hatalomnövekedéssel. Megfigyelhető továbbá a rivalizálás a megyei jogú városok és a megyei testületek között. Ez különösen fontos, mivel a megyei jogú városok száma 19 megyeszékhely és négy további ötvenezer lakos fölötti várossal 23-ra növekedett. A rendszerváltozás után közvetlenül meglévő köztársasági megbízotti rendszer (8 egységként funkcionált) megszüntetését követően a közigazgatás is kikerült a középszint szerepköréből. A közigazgatás törvényességi ellenőrzési és hatósági feladatokat lát el, míg a politikai funkciók központja a közgyűlés lett.

Az 1996-os területfejlesztésről szóló törvény nem erősítette a megyei szint szerepét a megyei területfejlesztési tanács feladatkörének meghatározásával. A tanács – a gazdaság szereplői, az állam és az önkormányzatok képviselői – az a testület, amely

döntést hoz, stratégiát állít fel és elosztja a rendelkezésére álló állami fejlesztési támogatásokat.

A megyei szintnél egyfajta paradox jelenség figyelhető meg. Mint történelmi közigazgatási egység az egyének identitásában, kötődésében és 'lakóhely-meghatározásában', ha tetszik otthon-fogalmában erőteljesen manifesztálódó faktor. Politikai-hatalmi síkon ugyanakkor ez a szempont történelmileg változó képet mutat. Míg a nemesi vármegyék működésének időszakában a megye olyan hatalmi eszközök birtokában volt, mintha legalábbis mai értelemben vett tagállamként funkcionálhatna, feltételezhető, hogy az emberek identitás-alakítását is dominánsan uralta ez a területi egység. Ugyanakkor, a szocialista időszakban a megyei szint a hatalom meghosszabbított kezeként működött. Ez utóbbi aspektust politikai úton kívánta megváltoztatni az Antall-, majd a Boross-kabinet megyék szerepét gyengítő politikája, egy fölérendelt - egyfajta - államigazgatási regionális szerepkör létrehozásával. Lényegét tekintve tehát a megyei szint mind politikailag, mind társadalmilag gyengült hitelességét tekintve. Ám ismét hangsúlyozni kell, a 'kollektív emlékezés és azonosítás' történelmi-közigazgatási szempontból aligha képes kitörölni egy évezrednyi struktúrát.

A mára elfogadott statisztikai tervezési régiók a korábban említett konszenzusos jelleget többnyire magukon viselik – bár politikai változtatási kísérletek mindegyik politikai irányból rendszertelenül felvetődnek – de stabil rendszer képét mutatják. Ez a stabilitás persze a már megalakult régiók tagjainak is szükségszerűen érdeke, hiszen nem csupán potenciális közigazgatási entitásról van szó, hanem sokkal többről. E régiók jelentik az EU támogatási politikájának célterületeit, tehát feltételei a fejlesztési politikának.

Az Európai Közös Piac a makrogazdaságok összehangolására tett igyekezete nyomán egyre világosabban jelzi, hogy az Európai Közösség, majd az Európai Unió, a többi kontinenstől eltérően, a szolidaritás eszméjét a gazdasági-társadalmi fejlődés koherens részének, fundamentumának tekinti. A regionalizáció – legyen az transznacionális, avagy országon belüli (NUTS II – es szint) – valamint az ezen alapuló területfejlesztés egyértelműen az egyenlőtlenségek mérséklésére helyezte a hangsúlyt (Közösségi Regionális Politika, 1977.), ami a gazdasági fejlettséggel analóg módon a társadalom életmódjának javítását, a foglalkoztatottság mértékének emelését és a bérek

jövedelmezőségét egyaránt magában foglalja. Ha visszautalunk az 1972-es OTK-ra illetve az annak a szellemében felvázolt regionalizációra, be kell látni, hogy az akkori törekvések a maguk módján korszakalkotóak voltak és szükség lett volna bevezetésükre. Bizonyára ma már kikristályosodott, olajozottan működő régiók volnának, amelyek hatékonyabb közigazgatást és területfejlesztést lennének képesek megvalósítani.

A korábban említett elvet az „Unió kohéziós stratégiája a társadalmi cselekvés kiinduló pontjának tekinti”. (Horváth Gy. - Illés I., 1996.) A kohéziós megközelítés a gazdasági és társadalmi különbségek regionalitásban manifesztálódó differenciáinak kiegyenlítését, vagy legalábbis mérséklését célozza.

Míg az Európai Unióban a régiók többnyire politikai, illetve gazdasági képződmények, néhányuk, mint például Bajorország, etnokulturális jelleggel is bír, csakúgy, mint például Baszkföld vagy Skócia. Általában megállapítható, hogy nem csupán a csatlakozó 10 új tagország esetében, hanem a valamikori 15-nél is igaz, hogy a legtöbb régió "igen eltérő ideológiai háttérrel" jellemezhető. Ez azt is jelenti, hogy a regionális identitás eltérő jelenséggel írható le. (Grúber K., 2002.) Nyilvánvaló az etnokulturális jelleg növeli leginkább regionális identitást, másodsorban a politikai, amennyiben történelmi távlatokkal rendelkezik, végül pedig a gazdasági térség is alakíthat ki identitást, amennyiben hosszútávon jólétet biztosít az ott élőkben. Magyarországon azonban még e három regionális tényező közül egyik sincs jelen, legalábbis nem olyan mértékben és egyáltalán nem olyan történelmi háttérrel, hogy identitás-kialakító hatása lehessen.

A regionális politika gyenge státuszát a visszafogott kormányzati támogatás, a területfejlesztési intézményrendszer kiforratlansága és a területi közigazgatás bizonytalansága egyaránt próbára tette, amellet, hogy volt – talán van is – egyfajta bizalmatlanság a regionalizáció alulról építkezésével és régió-érdekek képviselésével szemben. Nem tévesztendő azonban szem elől az sem, hogy a regionalizáció az uniós tagországok többségének esetében sem jelent alkotmányos kereteket a térségek kijelölésében.

A régiós kormányzati-irányítási térstruktúra előnyeivel kapcsolatban Putnam olaszországi vizsgálatai alapján elmondható, hogy az emberek és a kutatás szerint is a

regionalizmus kizárólag akkor működhet jól, ha a helyi szint, a lokális szint is hatékony. A rendszer tehát integráns egészében működőképes. Az olaszországi problémák közül kiemelhető, hogy a regionális szint bevezetésével a demokratikus intézményrendszer révén a döntéshozatal közelebb került az emberekhez, viszont két ponton elégedetlenség tapasztalható: egyrészt az észak-dél egyenlőtlenség nem csökkent, másrészt a regionális adminisztráció hatékonysága nem növekedett a kívánt mértékben. Ugyanakkor a fejlettebb északi országrésznek nagy előnyt jelent a régiók bevezetése, hiszen "Róma" adminisztrációs tehetetlensége még bizarrabb helyzetet produkált. (Putnam, R. D., 1993.)

A hazai közigazgatás gyakori átszervezése miatt az emberek területi identitás bázisa gyenge mind a középszintű, mind a regionális térség iránt. Megállapítható ugyanakkor, hogy a megyerendszer történeti-kulturális beágyazottsága következtében hathat a területi identitás kontinuitására, azaz valamifajta bázist képez, otthon-érzést vált ki.

5.3. Az ipari és gazdasági tér a regionalizációban

„A regionális politika számára a leglényegesebb kérdés az, hogy az ágazati termelékenységek térségi különbségei hatással vannak-e a területi egyenlőtlenségek alakulására. A korrelációs számítás eredményei szerint érdemi kapcsolat az ipar esetében mutatkozik: +0,65 értékű korrelációs együttható arra utal, hogy termelékenyebb ipar általában a fejlettebb területekre jellemző. Az ipar területi súlya mellett az ipari jövedelmezőség is a vidéki gazdaság fejlettségének fontos tényezője és ennek jelentőségét kiemeli, hogy a három ágazat együttes termelékenységének területi differenciáló szerepe ($r=+0,66$) sem haladja meg lényegesen az iparét. A szolgáltatások esetében a kapcsolat pozitív előjelű, de igen gyenge, míg a mezőgazdaság termelékenysége teljesen közömbös a területi fejlettség szempontjából”. (Kiss J., 1998.)

Az ipari régiók Magyarországon egy képzeletbeli fejlettségi skála két végpontján helyezkednek el, az egyik pólust az Észak – Dunántúl, Vas, Győr–Moson–Sopron, Fejér, Komárom–Esztergom megyék alkotják, míg a másik, a válságtérségnek számító Borsod–Abaúj–Zemplén, Nógrád és Heves megye. Kiss János megállapítása szerint az ipar dinamikájának alakulása az 1990-es években egyértelműen szinkronban volt a

vidéki régiók területi differenciálódásával. Kiemeli, hogy a budapesti agglomeráció konjunktúrájában a terciér szektor erősödése a jellemző, míg vidéken továbbra is az ipar, a feldolgozóipar. (Kiss J., 1998.)

A magyarországi térszerkezetben a gazdasági-társadalmi mutatók szintjén - részben infrastrukturális okok, részben a preferált térségek támogatása miatt - a kettészakadás már a 80-as években megkezdődött egy VÁTI által készített tanulmány szerint. (Váti, K-2909, 1990.) E térstruktúrában meghatározóan domináns szerepe van, illetve volt a fővárosnak, az M1-es autópálya, illetve az 1-es főút térségének, valamint Sopronnak.

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a gazdaság szerkezetének változásában megakadt a régiók közötti gazdaságszerkezet kiegyenlítődése, valamint a főváros és a vidéki régiók között kettévált a fejlődési irány, az előbbinél a terciér szektor, az utóbbinál továbbra is a termelékeny ipar a meghatározó. Kiss, Rechnitzer és Enyedi nyomán a főváros-vidék dualizmus alapján egy további eltérésre hívja fel a figyelmet, nevezetesen a nyugat-keleti regionális megosztottságra. Állítása szerint az egyenlőtlenségek csak alig fele részben tekinthetők a termelékenységből adódóknak, 58%-ban a foglalkoztatottsági szerkezettel magyarázható a különbözőség. Ezért igaz az a tétel, hogy a vidéki régiókban azon ágazatok fejlődnek konjunktúra-teremtő hatással, amelyek jelentősebb foglalkoztatottság-bővítésre képesek (GM-Opel, Audi, Philips, Siemens, Suzuki, VAW stb.). Erre viszont akkor van lehetőség, ha kellő értékű beruházás áll a háttérben, amire a nemzetközi tőkebefektetések nyújtanak biztosítékot. A fejlődési eltéréseket dinamizáló ipari termelékenység és foglalkoztatottsági eltérések alapjául tehát a külföldi működőtőke régió-differenciált beáramlása szolgál: a Közép-magyarországi régióba a nemzetközi beruházások több, mint 40%-a érkezett, közel egyharmada az Észak-Dunántúlon, Vas, Győr-Moson-Sopron, Komárom-Esztergom, Fejér és kisebb mértékben Veszprém megyében telepedett meg. Az országba érkezett zöldmezős beruházások több mint kétharmada az észak-dunántúli térségekbe került, amelyben a felsorolt cégek játszották a meghatározó szerepet.

Nemes Nagy József a regionális centrum-periféria kapcsolatát matematikai modellen vizsgálva szintén igazolt többféle egyenlőtlenséget: a kor és a vándorlás szerint figyelemre méltó az ország észak-dél tagoltsága, a fiatalos északkal és öregedő

déllel, illetve a migrációs folyamatokban kimutatható a nyugat–kelet lejtővel.

Úgyszintén nyilvánvaló az adózott jövedelmek és az adók jelzőszámai szerint a főváros–vidék és a nyugat–kelet lejtő ugyanúgy, mint a munkanélküliség térbeli dimenziójában. Emellett, mint korábban a dolgozatban említést nyert matematikai alapon is bizonyítottá vált, hogy léteznek "a nyugati országrész keleties és a keleti országrész nyugatias városai". A társadalomirányításban, a „társadalmi önismeret építésében” nem szabad figyelmen kívül hagyni a társadalom földrajzi tagoltságát. A regionális politikának integrálnia kell a területi egyenlőtlenségek által determinált társadalmi jellemzőket, ám a társadalmi szférák nem lehetnek kiemelt célok. „A regionális politika nem szűkíthető le a jól–rosszul lehatárolt válságtérségek gondjainak enyhítésére.” (Nemes Nagy J., 1993.)

A rendszerváltást követő gazdasági visszaesés és egyenlőtlen fejlődés, a totalitárius államirányítás az ország nagytérségeit érintő kiegyenlítést célzó politikáját követően, éppen felerősítette a főváros–vidék kettősséget és a nyugat–kelet lejtő meredekebbé válását, főképp az Észak–Dunántúl és Észak–Magyarország, illetve Észak – Alföld között.

A szubregionális sorrendben megállapítható, hogy Budapest és vonzáskörzete következtében a Közép–magyarországi régió átlagban a legfejlettebb, amit a Nyugat–dunántúli Vas, Győr–Moson–Sopron megyék egyes térségeivel, illetve a Közép–Dunántúl esetében Fejér megye Székesfehérvár köré csoportosuló területeivel kiemelkedően vezet.

Ezek a fejlett térségek, valamint a statisztika által jelzett perspektivikusabb konjunktúrát mutató – többnyire városok köré csoportosuló – területek arra a következtetésre vezetnek, hogy az ország legfejlődőképesebb területei az autópálya-hálózat, illetve a nyugati határ mentén találhatók. Ezt bizonyítja újabban a Kecskeméti és Tatabányai térség felzárkózása is Budapest, Székesfehérvár, Győr mellé, ahol az ipar termelés–növekedése, a települések infrastrukturális és gazdasági fejlődése következtében e régiókban kedvezőbbek az életkörülmények, jobb az életszínvonal – a sporadikusan hasonló termelés növekedést elérő területektől eltekintve, mint például Nyíregyháza, Tiszaújváros, Szolnok – az ország más régióihoz viszonyítva.

A térszerkezet differenciálódásának gyökerei még a rendszerváltozás előtti időre vezetnek vissza, a nyugati határmentiség már akkoriban is előnyös volt, ám az 1990-es években a magángazdaság élénkülésével méginkább elkülönült az Észak–Dunántúl belső térszerkezete. Rechnitzer János tanulmányában (Rechnitzer J., 1993.) a városhálózat megosztottságában öt elkülönülőfélben lévő fejlettségi szintet különböztetett meg, amelyek közül az első kettő egyértelműen a válságtérségek hazai ellentétéként is említhető, sőt a harmadik típus is ezen térségek gazdasági–társadalmi szintjét követi. Ezt a tagolódást a városok intézményi fejlettsége, a vonzás, az idevándorlás mértéke, az iskolázottsági, képzettségi szint és a vállalkozói szervezetek ereje és jelenléte határozza meg.

A regionális politika domináns uniós és hazai jellemzőit különféle szempontok alapján össze lehet mérni. (Horváth Gy., 1998.) A területi struktúra szerint az unióban lévő trend az összekapcsolódó gazdasági tereket, a globális hálózatokat, regionális klasztereket preferálja erős regionális kohézióra építve, míg itthon a nemzeti gazdasági térnek erős az egyenlőtlensége a domináns központi térség meghatározó fölényével és gyenge régió belüli integrációival. Az unióban a terület–fejlesztés indukálóját a fejlett technológiák, az informatika, a szolgáltatások, a kutatás–fejlesztés és képzés, Magyarországon még a jelenlegi cél sem haladta meg a multinacionális vállalatok megtelepedéseinek preferenciáját. Sőt, az önszervező ipar, a műszaki infrastruktúra kialakulása, kialakítása is folyamatban van, az unióban zajló trendek hazai megtelepedésére nincs még forrás, háttér. A beruházások telepítésének szempontja Nyugat–Európában a képzett munkaerő területi eloszlása, ami centrumtérségek hálózatát mutatja, illetve a fogyasztói piacok elérhetősége. Ezzel szemben hazánkban az olcsó munkaerő⁹, a főváros közelsége, a nyugati határmentiség (főként a határmenti településeken lévő osztrák termelők, befektetők számára), valamint a térség infrastruktúrája a döntő tényező. Az innováció a közösségben jellemzően több–központú, sokirányú és több innovációs régiót ölel fel, nálunk pedig főváros–központú, lassan terjedő folyamat. Az unióban nagyvárosok és integrált település–együttesek hálózata a preferencia, míg nálunk egyfajta dualizmus érvényesül: a piaci tényezők a

⁹ Ezt a tényezőt a győri, a székesfehérvári, sőt egyre inkább a soproni és szombathelyi térségben és vonzáskörzetében felülbírája a szűkösen meglévő képzett munkaerő, amelyből hiány mutatkozik.

fővárost, a nagyvárosokat és megyeszékhelyeket emelik ki, az állami újraelosztás pedig a kisvárosi, falusi településeket célozza. Az állam az unióban egyre inkább a stratégiai vezénylest, a koordinációs funkciók ellátását kell végezze, csökkentve újraelosztó tevékenységét¹⁰. Itthon az újraelosztást nehézkes bürokrácia, az ágazati koordináció nem megfelelő volta, centralizáltság jellemezte.

A szubnacionális szint az unió meghatározó országaiban egyre szélesebb kompetenciát nyer, amit jelez az, hogy 1970-ben Európában a népesség csupán 25%-a élt decentralizált országokban. Ez a ráta jelenleg kétharmados és 2010-re Horváth Gyula elemzése alapján (Horváth Gy., 1997.) már 80%-os lehet. Hazánkat viszont központosított állam jellemzi, centralizált újraelosztással, gyenge és mesterségesen is gyengített középszinttel, terjedelmes, kevésbé hálózatba tömörült, mint inkább rivalizálásba mozduló önkormányzatokkal. Kérdés persze, hogy ezen a folyamaton az EU-csatlakozás mennyiben lesz képes változtatni?

A regionális területfejlesztés finanszírozása az uniós modell szerint sokcsatornás partneri viszony, és többszintű forráskoordináció a meghatározó az addicionalitás kritériuma alapján. Nálunk viszont az önkormányzati struktúrával analóg, szétaprózott, összehangolatlan forráskoordináció, illetve annak részbeni hiánya volt jellemző. Példa erre, hogy a Phare-támogatások egy részét a kilencvenes évek végén, sőt még 2001-ben sem (csupán 10-20 százalékát) sikerült felhasználni.

A Nyugat-Dunántúli Régióról szóló MTA-tanulmányok a regionalizálást mindig mint politikai kategóriát említik, a szakracionális szempontok a legtöbb vélemény szerint csak indokul szolgáltak. Míg az uniós területek többségében a regionalitás a korábban említett szerves fejlődés folyamatában alakult ki, alkalmazkodva a történelmi közigazgatás, államhatár vagy kulturális, hagyomány adta keretekhez, addig nálunk ezek az alapok ezen a NUTS II – es szinten hiányoznak.

„A hazai regionalizálás kulturális, történeti tradíciókra nem igen támaszkodhat, de egyelőre a társadalmi–gazdasági kohézióra épülő térbeli struktúrák sem adnak szilárd bázist új politikai térkép felrajzolására [...] ha a regionalizmust a hatalom

¹⁰ E jellemzők elsősorban az unió meghatározóbb országaira igazak, mint Németország, és nem jellemzők egyáltalán a kohéziós országokra, sőt egyre kevésbé vannak jelen a francia példában vagy az Egyesült Királyság esetében. A skandináv, illetve osztrák közigazgatás viszont struktúrájában elvileg kész fogadni eme újításokat, amelyek ezen országokban folyamatos átalakulásban vannak.

demokratikus decentralizálása érdekében vetjük be, vigyázni kell arra, hogy az új térbeli keretek valamiféle regionális identitásra is épüljenek, s nem elegendő kizárólag valamiféle mesterséges paraméterek közé terelt célracionális szerkezetet kreálni”. (Pálné Kovács I., 1997., 33.o.)

Márpedig a jelen folyamat a nyugat- vagy közép-dunántúli, illetve közép-magyarországi régió esetében nem sok identitásra utaló jegyet tud felmutatni, bár sajnos efféle reprezentatív felmérések nem készültek eddig. Mindazonáltal megalapozottan feltételezhető, hogy a leírtak alapján ennek a régiótagolódásnak sem hagyományai, sem pedig az itt élőknek egy térséghez való kapcsolódási élményük nem volt, sőt nincs is.

„Magyarország térszerkezetének jövője alapvetően azon múlik, hogy az integrációs csatlakozás utáni új források felhasználásában milyen decentralizációs stratégiát követ majd az ország. [...] Magyarország számára a teljes decentralizáció kínálja a leghatékonyabb megoldást. E modell alkalmazásának kulcskérdése a széleskörű autonómiával rendelkező, választott testületek által irányított közigazgatási régiók kialakítása. Régiókra azért lesz szükség, mert az európai területfejlesztés gyakorlata egyértelműen bizonyította, hogy a körülbelül 1,5-2,0 millió fős népességet felölelő, önkormányzati elvek alapján irányított szubnacionális szint, a régió gazdasági kapacitása és strukturális adottságai folytán:

- a gazdaságfejlesztési orientációjú regionális fejlesztési politika érvényesítésének optimális térbeli kerete,
- a posztindusztriális térszervező erők működésének és ezek kölcsönkapcsolatai fejlesztésnek megfelelő terepe,
- az érdekérvényesítés fontos színtere,
- a regionális politika modern infrastruktúrájának és professzionális szervező-tervező-végrehajtó apparátusának kiépítéséhez a legmegfelelőbb méretű térbeli egység,
- az Európai Unió regionális és kohéziós politika döntési rendszerének meghatározó eleme.” (Horváth Gy., 1998/3.)

A regionalizálás társadalmi elfogadtatáshoz, tehát teljes beágyazottságához azonban szükségesnek tartom interiorizálni értékeit. A **regionális szocializáció** folyamatában tehát egyrészt a szerkezeti tartalmak funkcionális feltöltését,

másrészt a NUTS II-es szint szükségességének indokait kell a társadalommal elfogadtatni.

Az észak–dunántúli régiókra vonatkozó területfejlesztési koncepciók mindegyike megfogalmazza a humánerőforrás fejlesztését, a vállalkozási és technológiai innovációt, a régióépítést, valamint a regionális közlekedési infrastruktúra fejlesztését. Lényeges kérdés továbbá a környezet folyamatos gondozása, védelme, az emberi erőforrások hasznosítása kérdésében a képzési intézmények bővítése, korszerűsítése.

A gazdaságfejlesztés további három területre oszlik: első a régió gazdaságának korszerűsítése az ipar szerkezetváltása révén, a beszállítói programba való bekapcsolódás, vállalkozói övezet létrehozása, ipari parkok bővítése, a mezőgazdasági feldolgozóipar fejlesztése, új technológiák általános meghonosítása. A második csoportba a regionális agrárgazdaság – fejlesztési csomag tartozik, illetve a harmadik az idegenforgalom komplex fejlesztését és ezek egyéb ágazatokkal összehangolt modernizációját célozza.

A vidékfejlesztésen belül elsősorban a kistérségek endogén sajátosságainak, öntevékenységi potenciáljának a kiemelését értik. Ezek kihasználásával kell támogatni a fejletlen településeket. A fejlesztést elsősorban a kereskedelmi–szolgáltatási szektorra alapozza a tanulmány, amely a régió két új húzóágazata. Ehhez azonban fejleszteni kell a komplex műszaki infrastruktúra–rendszert, a közlekedést, az információs-hálózatot, az energiaellátást. Mindezen kérdéskörök komplex célhálózata stratégiai és operatív célokra oszthatók fel.

A kialakított statisztikai régiók e komplex rendszerben akkor tölthetik be céljukat, ha nem csupán egyfajta támogatás–elnyerési struktúra érdekében működnek, s a területfejlesztést tűzik zászlajukra, hanem teljes valójukban kihasználják az új szint lehetőségeit. Hajdú Zoltán megfogalmazása is erre utal, hiszen "a cél és a folyamat pedig nem más, mint az adott régióban élő népesség újratermelődését biztosító területi keret létrehozása, melyen belül megvalósulhat a népesség újratermelésének gazdasági, társadalmi, kulturális, tervezési fejlesztési tevékenységének, másként önszerveződésének, önfenntartásának, önfejlesztésének, önfinanszírozásának, önkormányzásának, öngazgatásának legtöbb eleme." (Hajdú Z., 2001., 293-295.)

Mindez egyúttal feltételezi, hogy az államigazgatási és az önkormányzati szerepkörnek is bővülnie kell a régiók esetében.

Ez a szemlélet tehát a tervezési–statisztikai régiókat a funkcionális térbe helyezi át, amely a területlehatárolás szempontjából is központi kérdés.

A társadalmi változásokat a területi fejlődés is előidézi, ám ez a folyamat, amit a kedvező, vagy kedvezőtlen földrajzi pozíció determinál, térben egyenlőtlenül megy végbe, kialakulnak a centrumok, a perifériák és a különféle köztes fejlettségű területek. Ezek azonban folyamatosan változnak, bővül vagy szűkül a fejlettebb terület. Jellemző, hogy a centrum–periféria közötti különbség több szinten értelmezhető, és ahogy Burgenland fejlett térség Magyarországhoz, Nyugat–Dunántúlhoz képest, úgy periféria Ausztria, sőt a fejlett uniós területek szempontjából. A fejlettség és elmaradottság, az egyenlőtlenség tehát relatív fogalom, azonban jól értelmezhető egy adott téren belül, például Magyarország esetében. Bár az országon belül is több szintű centrum–periféria rendszerről beszélünk, a főváros–vidék, fejlett megyei jogú város és a megye más területe, sőt más megyei jogú város és egyes kistérségek fejlettségi foka között. Kétféle egyenlőtlenség-típust kell különválasztani: egyrészt a horizontálisat, az égtáj szerinti földrajzi elhelyezkedésből, vagy a térbeli elkülönülésből fakadót, illetve a vertikálisat, amely a település–nagyságból adódik. Az urbanizáltság-fejlődés azonos jelentéséből kell kiindulni, azaz, amikor a városias településforma terjed el egy adott térségben a konjunktúra jeleként. Ez a folyamat magában foglalja a műszaki és humán infrastruktúra és a szolgáltatások fejlődését és bővülését egy adott területen. A gyakorlat azonban sokkal árnyaltabb képet mutat, amikor egy térségen belül egyenlőtlenségek vannak két azonos nagyságrendű település között. Például a nyugat–kelet lejtőn belül ellentétes, vagy arra merőleges (észak–dél) lejtők is elhelyezkednek, a periférikus területeken centrum, vagy legalábbis fejlődésbe lendülő kistérség vagy település alakul ki. Tehát a horizontális és vertikális egyenlőtlenségek fedik egymást és sokszor egész horizontális és vertikális egyenlőtlenség színhálózata alakul ki.

Mindezek a közigazgatási fejlődésben, az egyenlőtlenségekben tapasztalható tényezők meghatározzák az identitás mértékét. Meghatározzák egyrészt azáltal, hogy a különféle térszerkezeti struktúrák mennyire ivódtak be a hétköznapi életbe, az emberek földrajzi viselkedésébe, területi tudatába. A nemzeti identitás, mint az ország

területéhez is kötődő érzet nyilvánvalóan egy erőteljes példája a történeti, kulturális és társadalmi egységnek, ahogy a település, mint lokalitás, szerepe is kimagasló értékű a területi identitás szempontjából. Ha a magyarországi területi közigazgatás történetét nézzük, ugyanakkor megállapítható, hogy a jelenben nincsen más olyan identifikációt kimagaslóan determináló tényező, mint amilyen esetleg egy tartomány, vagy történeti régió lehetne. Vannak viszont megyéink, amelyek a történelmünkben ambivalens fejlődésen mentek keresztül. Mint rövid áttekintésben láthattuk, a megye fokozatosan alakult ki, erősödött meg, majd gyengült, veszített privilégiumaiból, majd ismét megerősödhetett a XX. század harmadik harmadában. Megerősödése azonban ellentmondásos, hiszen inkább a politikai hatalomgyakorlás kényének kitéve veszített vagy erősödött funkciójában. Az emberek tudatában viszont azt tapasztalni, hogy a megye egyfajta otthontudatot kölcsönöz, ami nem feltétlen jelent erős identifikációs bázist, de meghatározó jellege vitathatatlan. A régiónak vagy éppen nagyobb léptékű országrésznek ilyen hatása nem tapasztalható. A megye tehát érzelmi téren jelen van az emberek viselkedésében, de hogy milyen mértékben, azt az empirikus kutatás hivatott elemezni.

6. A területlehatárolás

6.1. A térlehatárolás bevezető aspektusai

A térlehatárolás alapvető problematikája rendkívüli összetettségéből adódik. Nem csupán azért, mert – ahogy Tóth József fogalmaz – „minden allokált valahol a társadalmi-gazdasági térben, a térrel, a térbeliséggel, a térfolyamatokkal összefüggő társadalmi jelentőségű” (Tóth J., 1998, 20-21.o.) hanem azért is, mert sok tudományterület szempontrendszerének felhasználását igényli. Bár kétségkívül a társadalomföldrajz gondolatvilága felől értelmezem és elemzem a jelenségeket, mégsem hagyható ki a közgazdaságtudomány, a közigazgatás-jogtudomány vagy éppen a történelem, netán a logisztika felségterületére lépés akkor, amikor mélyrehatóan indokolható eredményt kívánok felmutatni.

Milyen tényezők alapján tekintjük a Bécs-Budapest tengely magyarországi szakaszát az Észak-Dunántúlon meglévő entitásnak? A kérdésre felettébb könnyűnek tűnik a válasz: a közlekedési infrastruktúra, a beáramló működőtőke és az ipari-, valamint a terciér szektor beruházásainak sűrűsége, sőt a történelemben is igazolható Bécs–Budapest kapcsolat kulturális 'érzete', a természetföldrajzban meghatározható – mára már a társadalomföldrajzban is igazolt – Duna-völgyi térség mind-mind egy-egy igazolási faktora a tengely erőteljes jelenlétének. A felsorolás – amely korántsem teljes – is azt bizonyítja, amit az előbbieken állítottam, hogy rendkívül sokféle szempont együttes alkalmazásáról van szó.

Ha csupán a közigazgatási, statisztikai térlehatárolási aspektusokat emelem ki, már önmagában egy mélyreható tudományos és politikai vita közepén találjuk magunkat.

Milyen alapkategóriába sorolható térről van szó e tengely kapcsán? Amennyiben a hivatalos NUTS-régiókat vesszük alapul, azt mondhatni, hogy ez a tengely Magyarországon három statisztikai régiót érint. Bár lehet sok szempontból védeni és vitatni e régiók létjogosultságát, azt meg kell állapítani, hogy a fejlődési irányok, a nemzetközi kapcsolati terek és az ország belső

funkcionális kapcsolati hálózata szempontjából nem kompatibilisek, mintha az általuk megalkotandó közigazgatási–statisztikai szerkezet a valóság felett állna. Ugyanakkor, ha a határmentiség szempontjából, valamint az ország Budapest – vidék hierarchiája alapján tennénk meg vizsgálatainkat, éppen ez a fajta régiós felosztás tűnhetne igazolandónak. Ugyanakkor fontos, hogy már léteznek régiók, sőt mára már lényeges volna a megyei szerkezetet felváltó regionális önkormányzatiság. A kistérségek, mint önkormányzati társulások magukba foglalják azt a fajta potenciált, amely a helyi érdekek fontosságát kiemeli, s egyszersmind kohéziós alapot teremthet az egyenlőtlenségek csökkentésére, a helyi problémák közös megoldására, valamint a fejlesztési stratégiák kidolgozására. S ne feledjük, a területi identitás rendkívül lényeges tényezője a stratégiai tervezésnek, hiszen ez az a szempont, amely az embert, mint térben viselkedő lényt figyelembe veszi.

A jelenlegi társadalmi fejlődést indukáló posztmodern gazdaságpolitikai irányzat a belső erőforrások lehetőségeiben rejlő potenciálra épít és nem az ipari termelés felfutására, a redisztribúció elmaradott térségi preferenciájára helyezi a hangsúlyt, azaz a korábbi exogén modell helyett az endogén folyamatok kerülnek előtérbe. Ez az innovációra, a technológiai fejlesztésre, az alulról építkező, 'önerős' megoldásokra helyezi a hangsúlyt. Az endogenitás modellje sem zárja ki az állam szerepét, ám jócskán csökkenteni kívánja döntési befolyását, az alsó szint felé tolva el a döntéshozatalt. Egyre kiemeltebb szerephez jutnak a mikrorégiók. A központi és önkormányzati támogatások ebben az esetben is működnek, ám külön kezelendők a területfejlesztési és szociális dotációk.

Ebből a szempontból lényeges vizsgálni a területi identitás kérdését, hiszen társadalmi tőkeként, közösségépítő és összetartozás-élményt érzető szerepében a társadalmi-gazdasági fejlődés és fejlesztés egyik alapeleméről van szó. Mint Tara Lynne Clapp által vázolt projekt is mutatja, a térségi identitás az infrastrukturális és gazdasági fejlesztés egyik alapja is lehet.

A regionális politika és a területfejlesztés gyakorlata az unióban analóg prioritásokat feltételez: a fejlett uniós országokban a térségi fejlesztési támogatások a

GDP 2%-a körül mozognak, a kohéziós alapokat igénybevevő országokban pedig 8% az arány, az állami fejlesztési források pedig a népességarányra építenek, azt alig haladják meg. (European Commission, 1997.) A fő cél a régiók versenyképességét garantáló feltételek javítása, az esélyegyenlőség elősegítése, az egyenlőtlenségek csökkentése a különböző fejlettségű régiókban.

A fejlesztések finanszírozásában, a támogatások kritériumaiban fontos ismerv a térség belső erőforrásainak modernizációja, azaz az endogén potenciál generálása.

Hazánkban a területfejlesztésre szánt összegek a GDP 0,5 %-át alig haladják meg, ráadásul míg az állami beruházások a három legfejlettebb régióban (Közép-Magyarország, Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl) a lakónépességhez viszonyított arányt 25%-kal meghaladják, a regionális politikában a hátrányos helyzetű térségek segítése hangsúlyozott. Bár az infrastruktúrát kiemelten kezeli a politika, mégsem kap kellő forrást a közlekedésépítés, az úthálózat régiókohéziót nagy részben erősítő bővítése. Nincsen például észak-dél irányú fejlett közlekedési infrastruktúra a nyugat-dunántúli régióban, sőt a Győr és Sopron közötti útvonal sem nevezhető korszerűnek. Mindez érzékelteti a régiós kapcsolat hiányát, ami a területi identitás-orientációban is megjelenik. Erre példa egy reprezentatívnak ugyan nem nevezhető, de a nyugat-dunántúli régió kialakításának időszakában végzett iránymutató felmérés, amelyet a MTA-RKK Nyugat-Magyarországi Tudományos Intézete készített bevonva a Dunántúl több önkormányzatát.¹¹ (Pálné Kovács I., 1997.)

A válaszok a megyék szerint hasonlóak voltak, ám minden megyében más-más összetételben látták egy-egy régió területi konstellációját. Az Észak-Dunántúlt, mint földrajzi nevet különbözőképpen definiálják az adott megyék polgármesterei: a legdominánsabbnak Komárom-Esztergom megyét tekintik, illetve Győr-Moson-Sopront és Veszprémet sorolják kizárólagosan, vagy más megyével együtt ebbe a régióba.

Az Északnyugat-Dunántúl esetében Győr-Moson-Sopron a legmeghatározóbb a

¹¹ Egy nyílt kérdőíves felmérést végzett az MTA RKK Nyugatmagyarországi Tudományos Intézete a Győr-Moson-Sopron, Vas, Veszprém és Zala megyei települési önkormányzatoknál. A 858 településből 481 válaszolt a levélre. A kérdés így szólt: Mely megyékből áll: 1. Az Észak-Dunántúl, 2. A Nyugat-Dunántúl, 3. Az Északnyugat-Dunántúl. A felmérés 1996-ban készült és ekkor még nem volt végleges régióhatárolás a térségben.

válaszok alapján, mivel 72 polgármester érezte az általa vezetett települést ebbe a régióba tartozónak, s közülük 58 csak ezt a megyét nevezte meg, míg az ellenkező oldalon 14 Veszprém megyei település vezetője saját közigazgatási középszintjét értette az elnevezés alatt.

A legtöbb válasz a Nyugat–Dunántúli Régiót érintette. 200 vélemény közül 32 – a legtöbb – szavazatot a Vas és Zala megye párosa kapta és csupán 11 voks erősítette a jelenlegi Győr–Moson–Sopron – Vas – Zala hármas összetételt. Egyetlen Vas megyei vélemény sem választotta a Győr–Moson–Sopron – Vas – Veszprém csoportot, míg a másik két megyéből 11 – 11 szavazat e variáns mellett állt ki. Kirívóan eltérnek a többi véleményhez képest a dél-zalai önkormányzatoktól érkezett válaszok, amelyek a Nyugat–Dunántúlt Zala – Vas – Somogy, vagy teljesen déli orientációjú Somogy – Baranya irányban képzelik el. A felmérés eredménye a módszertani hiányosságok ellenére jelzésértékű, elsősorban az egységes régióidentitás hiányát mutatta ki.

Ugyanebben a témakörben Veszprém megyére szorítkozva készített tanulmányt egy reprezentatív felmérés alapján Oláh Miklós. Ebben az esetben a megye hivatalos régió szerinti besorolása jóval kedvezőbb /27% találta el a helyes választ/, ám a szerző ezt annak tulajdonítja, hogy a felvétel időszakában e témakörrel sokat írt a helyi sajtó. Az egyéb regionális preferenciák közé tartozik a Dunántúl, a Bakony, illetve a Nyugat, vagy Észak-Nyugat Dunántúl. Meglepően kevesen érezték azonban a megyét a Balaton-regióhoz tartozónak. (Oláh M., 2000.)

6.2. A funkcionális térszerkezet szempontjai

A jelenlegi regionális térszerkezet, elsősorban a Dunántúl északi részén nem tekinthető funkcionálisnak. Érdemes megvizsgálni a gazdaság működését, kapcsolatrendszerét. A kivételekkel kezdve: a nyomtatott média közül egyedül a Népszabadság regionális melléklete, a Magyar Geológiai Szolgálat Területi Földtani Hivatala, a Regionális Munkaügyi Átképző Központ és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal Műemlékvédelmi Igazgatósága, valamint a KSH területi felosztása egyezik meg a kialakított régiókkal.

A médiapiac további szereplői vagy kisebb területet érintenek – megyei napilapok – vagy nagyobb területet. Ez utóbbira példa lehet a Magyar Hírlap Dunántúl

melléklete, vagy a Magyar Televízió Nyugat-Dunántúl név alatt értett Zala – Vas – Győr–Moson–Sopron – Veszprém – Komárom–Esztergom – Fejér megyei kombinációja, vagy a Magyar Rádió győri körzeti stúdiója, amely a fentiek közül az utolsó kettőt hagyja ki a listából. De az RTL Klub regionális tudósítói például a megyéket félbevágó módon osztották fel az országot, esősorban a fővárostól való távolság szempontja szerint.

Több hatóság és intézmény sem alkalmazkodik egyáltalán a már kialakított régióhatárokhoz, mint például a vízügyi igazgatóságok, a környezetvédelmi felügyelőségek vagy a nemzeti park, természetvédelmi igazgatóságok. A gazdasági szervezetek, amelyeknek regionális képviselőik vannak, szinte egyáltalán nem tartják be a régiókat, ez általánosan igaz a bank és biztosításhálóra, a nagyobb kereskedelmi és termelő vállalatokra, mint például a Coca-Cola vagy a Pepsi, a MÁV, a Matáv, a villamos-energia és gázszolgáltatók, a víz- és szennyvíz szolgáltatók területi jelenlétéről nem is szólva. Az Egységfejlesztési Regionális Konzorcium a hat észak-dunántúli megyét tartalmazza és szakmai központjaként a győri Megyei Kórház szolgál.

"A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutató Központjában folyó térszerkezeti kutatások arra mutatnak rá, hogy az Észak-Dunántúl gazdasági kapcsolatai nem vágthatók szét észak-dél irányban, a kelet-nyugat irányú Hegyeshalom-Budapest innovációs tengelyen helyezkedik el Győr, a régió központjának várományosa. A Felső-Pannon térségnek három innovációs zónája létezik, a Hegyeshalom-Budapest innovációs folyosó, a Sopron-Szentgotthárd határmenti zóna, és a Zalaegerszeg – Balaton – Székesfehérvár – Budapest tengely. Nehéz működőképesnek elképzelni egy olyan régiót, amely egy észak-déli innovációs zónából és egy észak-déli depressziós sávból áll. A létező gazdasági kapcsolatok is az innovációs zónák mentén erősebbek, éppen ezzel magyarázható, hogy Győrnek a gazdasági kapcsolatrendszere régió kívülré irányuló jegyeket mutat." (Szörényiné Kukorelli I., 1998/3.)

Az öt nagyváros vizsgálata alapján egy felmérés szerint "Győrnek van reális esélye arra, hogy ipara nemcsak lokális szinten foglaljon el kimagasló pozíciót." Ez azt jelenti, hogy a város országhatáron is túlnyúló ipari centrum szerepet tölthessen be, főként az ott megtelepedő multinacionális cégek révén. (Kiss E. É., 2001.)

„A területi beosztás nem cél, hanem eszköz. Az új területi beosztásnak sem lehet kizárólagos célja a megyék felszámolása, hanem el kell dönteni azt, milyen funkciók számára keresünk területi kereteket, globális hatalmi-politikai decentralizációt akarunk, vagy csak bizonyos funkciók szervezése számára részleges területi kereteket”.(Pálné Kovács I., 1997. 32.o.)

Fel kell tenni tehát a kérdést, problémát jelent-e a funkciók sokféle regionalitása? A válasz lakonikusnak tűnhet: részben. A gazdasági szféra működése ebből az aspektusból ugyanis befolyásoló tényező, a piaci környezet, a működési költségek stb. meghatározó volta nyilvánvalóan erősebb a közigazgatási szempontoknál. Ám, amennyiben a Hajdú Zoltán által felvázolt teljeskörű regionalitást tűzzük ki célul, az csak abban az esetben valósulhat meg, ha a régiót az ott élők nem csupán elfogadják, hanem identitásuk részévé válik, azaz azonosulnak vele. Ez pedig aligha érhető el akkor, ha az államigazgatás már eleve nem tartja magát ehhez az adminisztratívnak tűnő felosztáshoz.

Még erőteljesebben vetődik fel a civil szféra szerepe. Ugyanis a posztmodern korban a demokrácia egyik rendkívül fontos tényezője a civil szféra, mint érdekérvényesítési és mint ellenőrző szerepkörrel felruházott csoportosulás. A „civilregionalizmusok jelentős befolyással lehetnek távlatilag a régióidentitás kiépítésében.” (Hajdú Z., 2001., 274.o.)

A funkciók eme regionális káosza azonban e folyamat ellen hat, s persze tovább bonyolítja a területlehatárolás lehetőségeit. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy piacgazdaságban - főként liberális alapon - nehéz lenne elképzelni, hogy törvényi szabályozás 'sújtja' a gazdasági szervezetek 'tér-politikáját' és terület-felosztási stratégiáját. Ez a káosz voltaképpen természetes és nem feltétlen negatív értelemben felfogandó, ugyanis feltételezhetően funkcionális. Még akkor sem tekintendő károsnak, ha ez a kaotikus térfelosztás a regionális identitás kialakulásának vagy - marketing eszközök bevetése esetén - kialakításának akadályát képezheti.

6.3.A nemzetközi térkategóriák meghatározó volta

Ezek után tekintsük át, hogy a térszerkezetet érintő kutatások milyen eredményekre jutottak.

A makroregionális, vagy transznacionális régiók megrajzolása egyrészt kapcsolódik a korábban említett statisztikai tervezési régiók határaihoz – ám ezek a makrorégiók általában már eleve e régiók közigazgatási szervezeteinek kapcsolatrendszerében születtek meg – másrészt viszont funkcionálisan nem fedik az említett szubnacionális régiók alakzatait.

Ha Bécs hatásterületét vesszük alapul, ennek a földrajzi térnek ugyanúgy része az előbbi magyarországi terület, csupán kiegészül Vas megyével, valamint Zala és Veszprém északi részével, ám ez erősíti a jelenlegi hivatalos régiófelosztás funkcionalitásának hiányosságait.

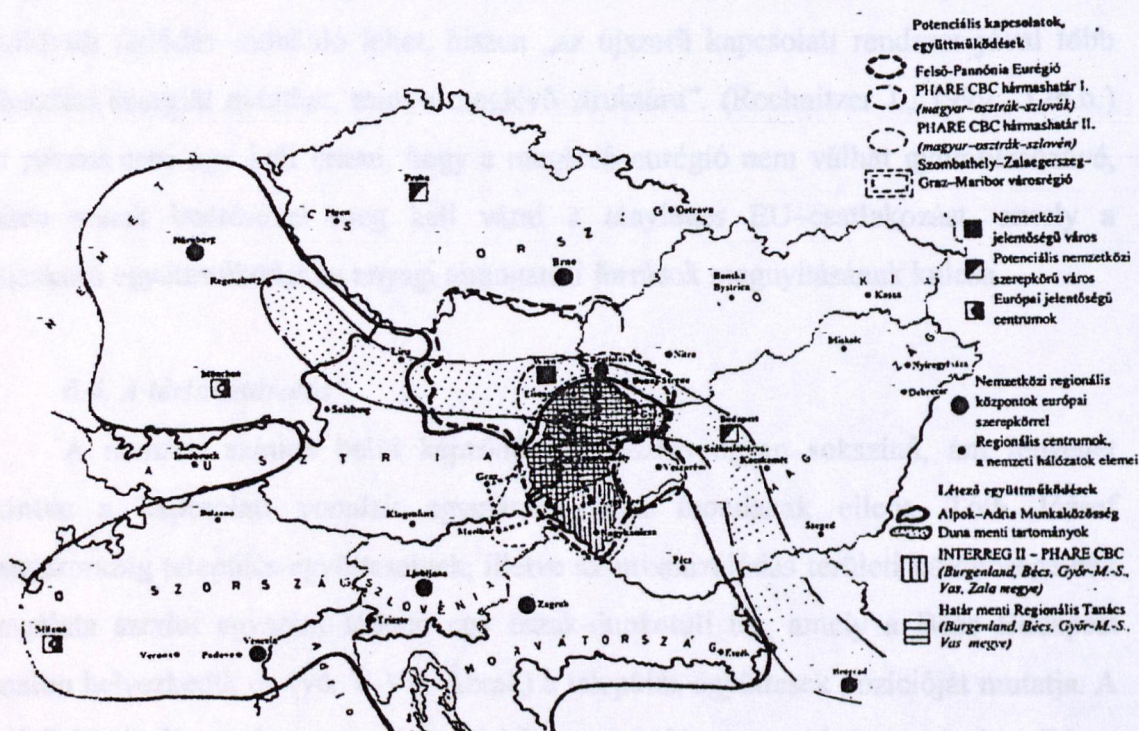
Amennyiben egy természetföldrajzi kategória társadalmi-gazdasági folyamatokat indukáló és fenntartó szerepét vizsgáljuk, nevezetesen a Duna-völgyet (v.ö. IV. Ábra), a hazai regionalizáció minden szintén átrajzolódik egy észak–nyugat – dél ívre. Az ív legszélesebb változata Magyarországon a Duna-menti megyékkel jelenik meg, míg a legkarcsúbb szerkezet a statisztikai kistérségeket foglalja magában. A Duna-menti tartományok elnevezésű együttműködés ugyan kialakult, ám hazánkban a Duna-menti régiók ezt a földrajzi 'entitást' eltérő hangsúllyal kezelik. (Glatz F. szerk., 2002. 27-28.o.) Főként azon régiók esetében dominánsabb a Duna-térsséggel való foglalkozás, ahol a régió-centrumok, mint Győr vagy Budapest a folyó mentén helyezkednek el. A regionális területfejlesztési koncepciók ugyanakkor az interregionális kapcsolatok fejlesztése szempontjából kezelik elsősorban a folyót, így a hidak építését jelölik meg prioritásként. (Erdősi F. et al. 2002.)

A Helsinki korridorok szempontjából a Bécs–Pozsony és Budapest közötti tengely több¹², elsősorban nyugat–keleti folyosón is elhelyezkedik: egyrészt az Alpok és a Fekete-tenger, másrészt az Észak–Olasz – Ukrán, harmadrészt pedig az előbb említett Duna-menti közlekedési folyosón. Azonban ez szintén az észak–dunántúli tengely erős funkcionális jelenlétét bizonyítja.

¹² Tóth József térszerkezeti modelljének figyelembevételével

A makroregionális együttműködések közül – amelyek a Dunántúlt érintik – az Alpok–Adria Munkaközösség felel meg leginkább a regionális felosztásnak, hiszen tagjai a Nyugat–Dunántúli régió, valamint Tolnán kívül a Dél–Dunántúli régió is. Meg kell jegyezni viszont, hogy ez az együttműködés mára legyengült, amit számos okra lehet visszavezetni, de a leghangsúlyosabb talán az olaszországi érdekek más irányba mozdulása (hiszen olasz érdekek hívták életre e kezdeményezést), nem jött létre intézményes rendszer és a partnerek számára nem olyan 'kurrens' már ez a térség, hiszen Horvátországot leszámítva az Európai Unió csatlakozás javarészt okafogyottá tette a közösség létét. (Rechnitzer J., 1999.)

A nemzeti szint felett működő másik típusú regionalitás a határmenti együttműködések világa. Ezeknek két fő típusát különböztethetem meg: egyrészt a már intézményesített kapcsolatokat, másrészt a kialakulófélben lévők vagy távlatilag, stratégiaileg kívánatosakat.

IV. Ábra: Az Északnyugat-Dunántúl jelenlegi és lehetséges jövőbeli multiregionális együttműködései. /Forrás: Rechnitzer J., 1999./

Két eurégió jött létre a kilencvenes évek végén a térségben: az egyik a Nyugat–Pannon a másik a Duna–Ipoly Eurégió. Míg az első Burgenlandot és a Nyugat–

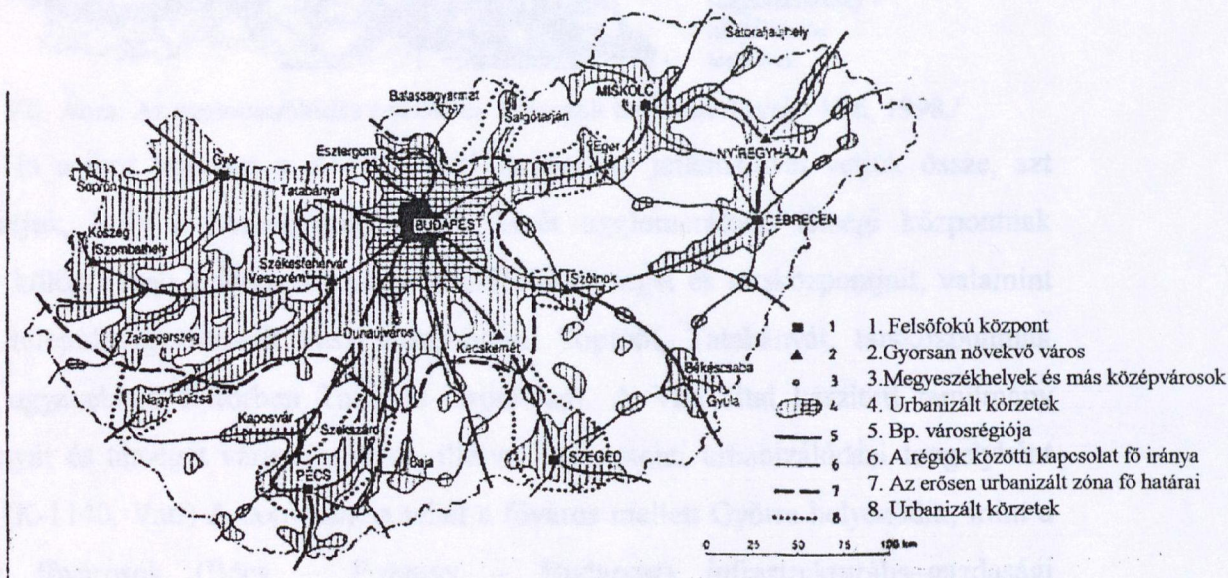
dunántúli régiót (mint tervezési–statisztikai egységet) foglalja magában, addig az utóbbi három hazai régió határmenti státuszát használta fel az együttműködésben, azaz megyei szintű kapcsolati szerkezettel alakították ki az eurégiót. Komárom–Esztergom a Közép–dunántúli, Nógrád az Észak Magyarországi régiót képviselve társult, míg Pest, azaz maga a Közép–Magyarországi régió teljes értékében vesz részt a munkában. (Vö.:IV. Ábra)

Távlatilag azonban más kiterjedésű és szempontú nemzetközi együttműködések is kialakulhatnak, amelyeknek nem kell feltétlen figyelembe venniük a meglévő szubnacionális régióhatárokat. Ilyen alakulat lehet a Felső–Pannon Eurégió, amely Szlovákia nyugati határmenti területét, Felső–Ausztriát, Bécset és Burgenlandot, Magyarországon pedig az Észak–Dunántúlt foglalná magában. Szintén potenciális lehetőségként kezelendő egy magyar–osztrák–szlovák hármashatár együttműködés, amely csaknem egybeesik egy Bécs – Pozsony – Sopron – Győr városrégió térbeli kiterjedésével. Ez a városrégió – a már meglévő Nyugat–Pannon Eurégió mellett – rendkívüli fejlődés–indukáló lehet, hiszen „az újszerű kapcsolati rendszer jóval több fejlesztési energiát nyújthat, mint a meglévő struktúra”. (Rechnitzer J., 1999., 126.o.) Ezt persze nem úgy kell érteni, hogy a meglévő eurégió nem válhat gyümölcsözővé, hiszen annak beérésével meg kell várni a tényleges EU–csatlakozást, amely a széleskörű együttműködés és anyagi támogatási források megnyitásának kulcsa.

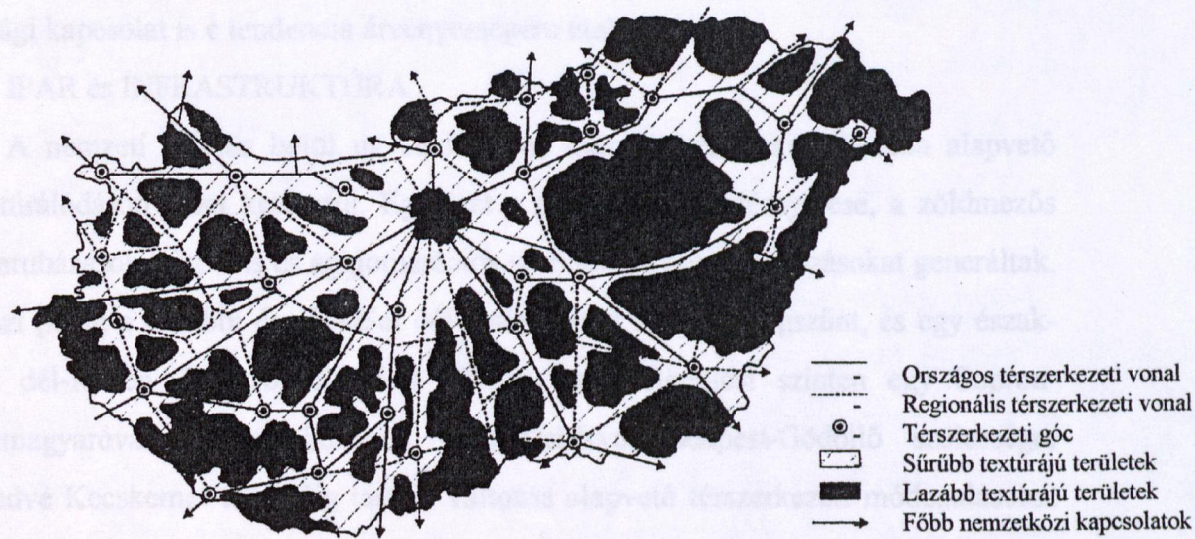
6.4. A térlehatárolás

A nemzeti szinten belül képződő térfelosztás ugyan sokszínű, ám lényegét tekintve a kapcsolati vonalak egymásnak nem mondanak ellent. Tóth József Magyarország település-együtteseinek, illetve az urbanizálódás területi különbségeinek vizsgálata szerint egyaránt látható egy észak-dunántúli tér, amely a Bécs–Budapest vonalon helyezkedik el, (vö. V-VII. Ábrák) a település-együttesek pozícióját mutatja. A modell kirajzolja azokat az agglomerációkat, településegyütteseket, amelyek a Bécs–Budapest tengelyen helyezkednek el az Észak–Dunántúlon. Szintén a tengely erős urbanizáltságát festi ki a városiasodás területi különbségeivel foglalkozó modell, amely a tengely körzetét szinte teljesen urbanizáltnak tekinti, Budapest városrégiójával együtt, sőt a térbeli kapcsolatok fő irányát egyértelműen a Budapest–Győr–Bécs, illetve

Budapest–Győr–Sopron–Bécs vonalra helyezi. A térszerkezeti modellen (VI. ábra) megtalálható a Budapest–Tatabánya–Győr–Sopron–Bécs és Pozsony országos térszerkezeti vonal, amelyhez kapcsolódik egy esztergomi ív is.

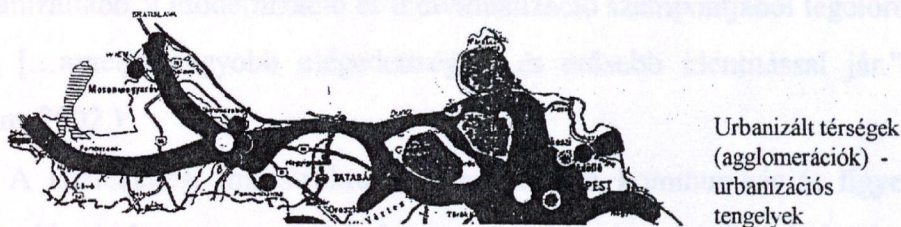

V. Ábra: Az urbanizálódás területi különbségei Magyarországon /Szerk.: Tóth József/

VI. Ábra: Tóth József térszerkezeti modellje /szerk.: Tóth József/

Az agglomerálódás értékelése
(A városok és térségek funkcionális
típusai az ESDP metodika szerint)

VII. Ábra: Az agglomerálódás értékelése a vizsgált területen /Forrás: Váti, 1998./

Ha a fent leírtakat a KSH területi statisztikai jellemzőivel vetjük össze, azt mondhatjuk, hogy a lényeg megegyezik. Győr agglomerálódó térségi központnak számít, külön kezeli a Duna-menti urbanizálódó térséget és társközpontjait, valamint kisebb településegységek veszi központjául Sopront, Tatabányát, társközpontnak tekinti ugyanebben a körben Tatát és Oroszlányt. A Váti által készített tanulmány Tatabányát és térségét városrégióként, illetve Duna-menti urbanizálódási tengelyként említi. (K-1140, Váti) A dominancia tehát a főváros mellett Győrré helyeződik, mint a tengely fővárosok (Bécs – Pozsony – Budapest) infrastrukturális-gazdasági kapcsolatának egy pontjára. Mint Kőszegfalvi Györgyöt (Kőszegfalvi Gy, 1993., 1999.) idézve már kifejtettem az infrastruktúra determináló hatását, illetve az Észak-Dunántúlon ezzel összefüggésben Győr kiemelkedő szerepét, s az infrastrukturális-gazdasági kapcsolat is e tendencia érvényességére utal.

IPAR és INFRASTRUKTÚRA

A nemzeti szinten belül ugyanakkor az ipar térszerkezeti változása alapvető átstrukturálódáson ment keresztül. Egyrészt a terciér szektor térnyerése, a zöldmezős ipari beruházások település és agglomerációs szerkezetet érintő változásokat generáltak, másrészt pedig a korábbi észak-kelet dél-nyugat ipari tengely megszűnt, és egy észak-nyugat dél-Közép-Magyarország ívvé alakult, ami települési szinten egy Sopron-Mosonmagyaróvár sávbán közepén Székesfehérvár-Budapest-Gödöllő szélességre növekedve Kecskemét térségéig tart. E változás alapvető térszerkezeti módosulásokat okozott az infrastruktúra és a térség fejlődésében és meghatározza a gazdasági fejlődés régióit is. Mindazonáltal nem szabad megfeledkezni arról, hogy nem statikus állapotról van szó, ám arról sem, hogy az Észak-Dunántúli térség infrastrukturális adottságai, gazdaságföldrajzi elhelyezkedése szintén determináló. E fejlődési zóna azon térségét

érinti e vizsgálat, amely a posztmodern értékek alapján különválasztható a többi résztől, kivéve Budapestet. Az Észak-dunántúli térség ugyanis a "legjobb módú, a legurbanizáltabb, a modernizáció és individualizáció szempontjából legelőrehaladottabb térség, [...amely] nagyobb elégedettséggel és erősebb identitással jár." (Kapitány-Kapitány 2002.)

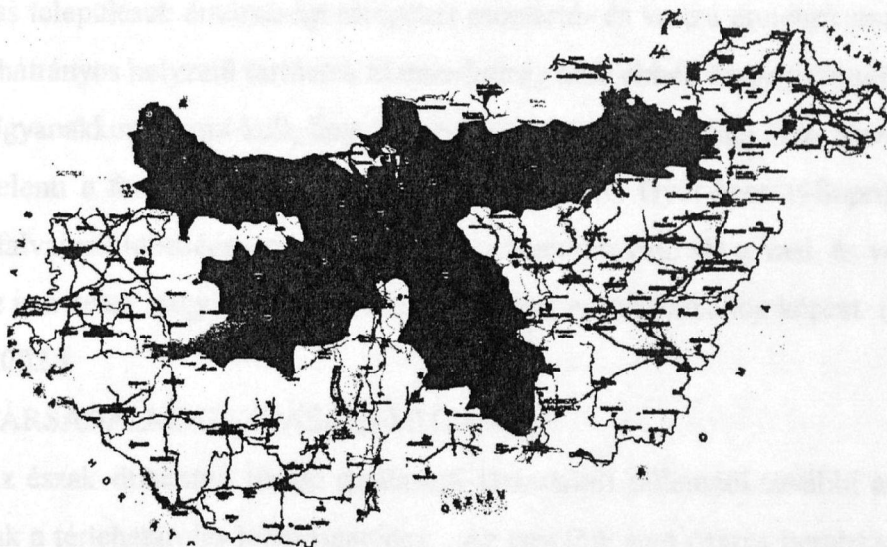
A közlekedési infrastruktúrákat, a földrajzi kommunikációt figyelembe véve megállapítható, hogy a modellek 'vastag vonalai' és erős fejlődési irányokat jelölő alakzatai egyértelműen a meglévő autópályák és autóutak, nemzetközi és modern vasút meglétére, illetve a dunai víziszállítási tengely jelenlétére utalnak. **Így a Bécs – Budapest tengely nem egy önmagáért való lehatárolás, hanem integráns és funkcionális módon beleilleszkedik az európai földrajzi kommunikációs és gazdasági-társadalmi térbe, annak innovációit és fejlődést nyújtó perspektívájába, sőt, hosszú távon annak alakítójává, potenciálisan motorjává is válhat.** Ha gazdaságtörténeti szempontokat veszünk figyelembe, megállapítható, hogy fontos közlekedési infrastruktúrákat egybefogó régiók válhattak a kilencvenes évekre az EU 'motortérségeivé'. (Diederiks, H. A. 1995.)

LOGISZTIKA

A logisztikából segítségül hívott kontrolladatokat alátámasztani látszanak a fent vázolt jellemzőket. E tudományterület ugyan a szállítás és raktározás speciális tényezőivel foglalkozik, mégis idézését nem tartom haszontalannak. A mellékelt térképek ugyanis azt mutatják, hogy a meglévő közlekedési (elsősorban vasúti és közúti) infrastruktúra alapján távlatilag hova érdemes befektetni, hol lehet hosszútávú fejlődésre számítani.

A logisztikai térképek a 15 és 30 perces közlekedési vonzáskörzeteket rajzolják fel, amelyek egybeesnek a fejlett térségek jelenkori kiterjedésével, sőt sok esetben az innovációs zónákkal is megegyezést mutatnak. (Vö. VIII. Ábra) Az előbb vázolt modellekhez képest e térképek annyiban jelentenek eltérést az általam vizsgált területen, hogy Sopron teljesen kiesik a logisztikailag megközelíthető zónából, sőt még távlatilag sem kerül kedvező helyzetbe. Itt viszont meg kell jegyezni, hogy Sopron és térsége vonzáskörzete nem elmaradott térségként szerepel, hiszen egyrészt idegenforgalmi jelentősége erős, másrészt az

osztrák közlekedési infrastruktúrához közel van és ez a tény nagyban ellensúlyozza a magyar logisztikai térkép ebbéli 'pesszimizmusát'.

VIII. Ábra: A gyorsforgalmi utak 30 perces vonzáskörzete 2003. 01.01-én

A hazai kereskedelmi-logisztikai központok egyik gócpontja a Budapest-Budaörs-Törökbálint háromszög, másik kettő pedig a székesfehérvári, illetve a Győr-környéki magterület, s ezen fejlődési centrumokban a terciér szektor és a külföldi működőtőke meghatározó szerepe nem vitatható. (Sági Zs., 2000.)

A logisztikából vett másik tényező, a logisztikai – raktározási-elosztó – központok elhelyezkedése az Észak-Dunántúlon. Ugyan Budapest jelenti az abszolút központot, ám az M1-es autópálya, a Hegyeshalom – Budapest vasútvonal szűk térsége és Budapest, valamint annak agglomerációja foglalja magában a logisztikai központok több mint 90%-át. (Sági Zs., 2000.) A terciér szektor térbeli elterjedése, a multinacionális cégek letelepedési hajlandósága is hasonló 'tengely-kötődéseket' mutat, csakúgy, mint a jövedelmi szintek emelkedése, illetve a kulturális–szórakozási–művelődési intézmények elhelyezkedése. Azaz a színházak, mozik, könyvtárak, közép- és felsőfokú oktatási intézmények, regionális központok, művelődési házak, múzeumok sűrűsége és látogatottsága egyaránt magasabb az Észak-Dunántúl egyéb területeihez képest, sőt az ország keleti, illetve déli területeihez képest is. Az iskolai végzettség

térképe is ennek a zónának az erősségét mutatja, bár ebbe olyan strukturális módosító tényezők is beletartoznak, amely különösen Veszprém (225-ből 107), Zala (257-ből 155) és Vas (216-ból 128 aprófaluk kategóriájú) megyében érvényesülnek, nevezetesen az aprófalvas települések értelmiségi rétegeket megtartó- és vonzó erejének csekély volta, illetve a hátrányos helyzetű területek elmaradottságának ebbéli megnyilvánulása is.

Ugyanakkor jelezni kell, hogy az aprófalvas településjelleg nem eleve elrendelő módon jelenti e fent leírtak 'törvényerőre emelkedését'. Győr-Moson-Sopron (173-ből 49) aprófalvainak többsége ugyanis kedvező helyzetben van, sőt a vasi, és veszprémi egy része is a kelet- vagy dél-nyugat Magyarországi aprófalvakéhoz képest. (Bajmóczy-Balogh 2002.)

TÁRSADALMI-GAZDASÁGI MUTATÓK

Az észak–dunántúli térség gazdasági–társadalmi jellemzői további adalékokkal szolgálnak a térlehetárolás lehetőségeihez. „Az egy főre jutó összes beruházás összegét tekintve egyértelműen kirajzolódik Budapest, a fővárosi agglomeráció, illetve a Budapest–Győr–Bécs tengely kedvező helyzete ...”. (Beluszky P., 1999., 269.o.)

A jogi személyiségű gazdasági szervezetek, a munkanélküliségi ráta, az szja befizetések térképe, a kistérségek fejlettségi színvonala, (Trócsányi A.- Tóth J., 2002.) valamint a hazai területfejlettség zónái egyaránt kiemelve jelzik a tengely létét. Bár, mint Beluszky Pál megjegyzi, a tengely még szó szerint értendő, hiszen számos belső periféria, válságzóna és tradicionálisan hátrányos helyzetű terület is tartozik ide. Ez utóbbiak a nehézipari–bányászati válságtérségek Tatabánya–Tata, illetve Almásfüzitő körzetében, valamint a hátrányos helyzetűnek tekinthető Győr–Moson–Sopron déli, Veszprém megye északi, Komárom–Esztergom dél-nyugati, Vas és Fejér észak-keleti és észak–nyugati területei. Kistérségek szerint fejletlenebb az átlagosnál, ezért kedvezményezettnek minősül a csornai, a tétai, a zirci és a kisléki önkormányzati társulás. Ugyanakkor Budapest agglomerációjában, valamint az M1-es autópálya övezete mentén végig, illetve észak–nyugat Komárom–Esztergomtól az osztrák határig Győr–Mosonmagyaróvár–Sopron sávban kiszélesedő dinamikus fejlődő zónára lelünk.

INGÁZÁS, MIGRÁCIÓ, MUNKAERŐVONZÁS

A térben megjelenő, az identitás szempontjából és a fejlődés távlati céljainak aspektusából egyaránt fontos folyamat a migráció, illetve az ingázás kérdése. A korszecifikus, ezer lakosra számított állandó és ideiglenes vándorlásban is meghatározható, hogy a dinamikus fejlődéssel, gazdasági növekedéssel jellemezhető megyék, illetve régiók pozitív vándorlási egyenleget mutatnak fel. A városok és nagyobb agglomerációk esetében ugyanakkor ez a folyamat ellentétes képet mutat. (KSH, 2002.) Mind a nagyvárosokból, sőt azok kertvárosi kerületeiből, mind a fővárosból, sőt annak peremtérsegeiből is elvándorlás tapasztalható, ami részben a magas ingatlanárakkal, részben a zöldövezeti életminőség iránti keresletnövekedéssel magyarázható. Így e gondolatmenetben az agglomerációk vándorlási egyenlegét, azok egyéb okokból történő torzító tényezői miatt kihagyom és a megyei, illetve regionális szinttel foglalkozom. A Közép-Magyarországi régió esetében azonban fennmarad a torzulás, hiszen a Budapestről elköltözők többsége nem áll meg Pest megye, azaz a régió határain belül, hanem tovább halad, a még relatív 'fővárosi vonzás zónájában'. Két régió viszont – a többihez képest – relatíve magas pozitív bevándorlási különbözetet mutat. A 2002-es adatok szerint a Nyugat-Dunántúli régió 1,4-es, míg a Közép-Dunántúli 1,9-es állandó bevándorlási pluszt tudhat magáénak. A megyei szint még tovább differenciál egy Bécs-Budapest tengely menti megyei szintre, nevezetesen Győr-Moson-Sopron 2,8-as, Komárom-Esztergom pedig 2,2-es ezrelékes pozitívumot halmozott fel. Ugyanakkor figyelmet érdemlő Fejér 3,3 ezrelékes pozitívuma, melyet Székesfehérvár vonzása mellett a megye északi részének főváros közeli elhelyezkedése magyaráz, hiszen a Budapestről elvándorlók egy része itt telepedik le. Az említett régiók közül még egyedül Vas megyében tapasztalható 1 ezrelékes pozitívum, másutt nulla körül, vagy negatív irányban mozdul el a különbözet aránya.

A megyei munkaügyi központokban fellelhető adatok szerint, amelyek csak hozzávetőlegesen veszik figyelembe az általam vizsgált tengely létét, csupán a multinacionális cégek által a nagyobb üzemegységekbe ingázó dolgozók száma alapján tudtak iránymutatást adni a tengely munkaerővonzását illetően. Győrben és térségében körülbelül 5000 olyan dolgozót alkalmaznak, akik a logisztikai térkép szerint a 15 perces megközelíthetőségi zónán kívülről érkeznek nap mint nap. Többségükben a

cégek által indított célirányos buszjáratokkal. Ez az arány Tatabányán és térségében egytizednyi, s a tengely más településeire vonatkozó effajta adatokról nem is tudtak felvilágosítást adni.

Győr különösen erős munkaerő vonzó hatása egyéb tényezőkből is kiderül. Egyfelől az észak-veszprémi települések Győr–Moson–Sopron megyéhez történő csatlakozási igényéből vezethető le, másrészt, ugyanezen települések lakosságának győri, illetve Győr–környéki munkahely-orientáltságával magyarázható. A két megye határán lévő települések aktív korú tagjainak – feltehetően legalább – 60 % -a a győri agglomerációban szerzi jövedelmét. (Rimányiné Somogyi Sz., 2003.)

A Győr–Moson–Sopron megyéhez történő csatlakozás igénye elsősorban emiatt vetődik fel, ugyanis míg a lakosság munkavégzését tekintve Győrbe ingázik, addig hivatali, egészségügyi intéznivalóival ellenkező irányba, Veszprémbe kellene utaznia, ami rendkívül körülményessé teszi az ügyintézkést számukra. Arról nem is szólva, hogy a tömegközlekedési infrastruktúra Győr irányába sok esetben kedvezőbb, mint a veszprémi megyeszékhely irányába. Így például Pápa térségéből vonattal Veszprémbe nem lehet eljutni, míg Győrbe igen, sőt ez utóbbi vonatkozásában a buszközlekedés is sűrűbb időközönkénti járatindítással jellemezhető. Oláh Miklós felmérése szerint Pápán és környékén Győr a legvonzóbb város (Oláh M. 2000.) Ugyanakkor Győr rokonszenvereje megmutatkozik Komárom–Esztergom megye kapcsolatában is, bár a bábolnai térség viszonylagos fejlettsége ezt a vonzást erősen ellensúlyozza. Ugyanakkor Tatabánya vonzó ereje csupán az utóbbi egy-két évben kezdett visszaállni a növekedési pályára, a térséget sújtó dekonjunktúrát követő évtizednyi agonizálás után. A másik vonzáskörzettel a tengelyen Sopron és Mosonmagyaróvár jelentkezik, ám központi szerepkörük jóval szűkebb, gyakorlatilag nem lép túl közvetlen települési gyűrűjükön.

Ugyanez a jelenség igaz Visegrád előnyös helyzetére is, ahol a település és közvetlen környéke esetében jelentkezik a konjunktúra hatása, azonban itt is él a főváros vonz- és gazdasági húzóereje, ami vitatottá teheti a térség pontos lehatárolását.

A BUDAPESTI AGGLOMERÁCIÓ HATÁRA

A Budapesti agglomeráció általunk vizsgált területét érintő meghatározásánál figyelembe kell venni több szempontot is. Az egyik a logisztikai központok elhelyezkedése, amit már elemeztem, a Budapest-Budaörs-Törökbálint háromszög

esetében. Gazdasági szempontból az agglomerációt leginkább érintő hatás a külföldről ide érkező beruházások következménye - ami eltér a fejlett világban tapasztalható folyamatoktól. Míg Nyugat-Európában vagy Észak-Amerikában a vállalkozások dekoncentrációs vagy szuburbanizálódó mozgása a jellemző, nálunk e térségben sokkal inkább a kívülről ide irányuló beruházásokról beszélhetünk, amelyek gyakorta zöldmezős formában valósulnak meg. Az agglomeráció ipara pedig átalakult, s a korábbi nagyvárosi ellátó öv helyére just-in-time rendszerű high-tech, multinacionális vállalatok telepei kerültek. Míg az agglomerációba ténylegesen elsősorban a kereskedelmi-logisztikai és ipari szféra beruházásai irányulnak, addig a főváros területére a szolgáltatások és az ipari beruházások egy másik döntő hányada jut. A népesség migrációja pedig egyértelműen agglomerációt célzó. "Az agglomerációs gazdaság jellemzője továbbá, hogy funkcionálisan erősen szakosodott terekbe tömörül." (Kovács-Sági-Dövényi 2001.) Így új funkcionális terek, centrumok alakulnak ki. Az egyik a Budaörs-Törökbálint térség, amely a nyugati tengely irányába bővül dinamikusan. A másik a hagyományos központ újraéledése Gödöllő esetében, a harmadik pedig a Szigetszentmiklós-Dunaharaszti-Alsónémedi logisztikai zóna, amelynek alig van szocialista gazdasági előzménye. Sági Zsolt és Dövényi Zoltán budapesti agglomerációra vonatkozó térképei egybevágnak.

Részben ezen értelmezések alapján, részben pedig Tóth József agglomerációs felfogása szerint (Tóth J., 1981.) a Budapesti agglomeráció számunkra lényeges nyugati határa a Tököl-Érd-Biatorbágy-Zsámbék-Piliscsaba ívben határozható meg.

Kőszegfalvi György vizsgálatai során 1994-ben 'három-körös' agglomerációhatárt rajzolt meg Budapest "szomszédságában". (Kőszegfalvi Gy. 1995.) Az általunk vizsgálandó térségben az agglomeráció hataraként a Sósút-Biatorbágy-Páty-Piliscsaba-Leányfalu ívet tartotta azidőtájt elfogadhatónak. További településeket ugyanakkor a későbbi hosszabb távú tervezéstől függően az agglomerációhoz sorolhatónak vélte, ami a mi esetünkben főként az északi területen jelent bővülést Kisoroszi, illetve Dunabogdány irányában. A harmadik sávban megnevezett települések a megfontolandó kategóriába esnek, ami azt jelenti, hogy a várható fejlődés szabja meg agglomerációhoz történő besorolásukat. Az eredetileg meghatározott 43 agglomerációs

település mellett így további 17, illetve a harmadik körben még 10 település lehetne megnevezhető, ami 70 tagot számlálna.

A legengedékenyebbnek és egyúttal az agglomerációt a jövő tendenciáival is mérő változat az 1997-es kormányrendelet a Budapesti agglomerációról, amely 79 településsel számol. (89/1997 (V.28) Kormányrendelet) Ezen változat szerint a Visegrád-Pilisszentlászló-Pilisszentkereszt-Pilisszántó-Pilisjászfalu-Tinnye-Perbál-Tök-Bicske-Etyek ív határolja a számunkra érdekes térség keleti végét.

Az agglomeráció ez utóbbi felvázolását mérföldkőnek tekintem ugyan a területlehatárolás szempontjából, ám úgy vélem, a nevezett ív jelenleg méginkább az általam vizsgált térséghez tartozik, amiben a logisztikai térképek, illetve a letelepülő cégek és a beáramló működőtőke adatai, illetve a munkaerő-vándorlásra, ingázásra, valamint a lakóhelyváltoztatásra vonatkozó felmérések mutatnak, s amelyekre támaszkodva óvatos megfontolásra hívja fel a figyelmet Kőszegfalvi György is. (Magyar statisztikai évkönyv 2002., Területi statisztikai évkönyv, 2002., Kőszegfalvi Gy., 1995.)

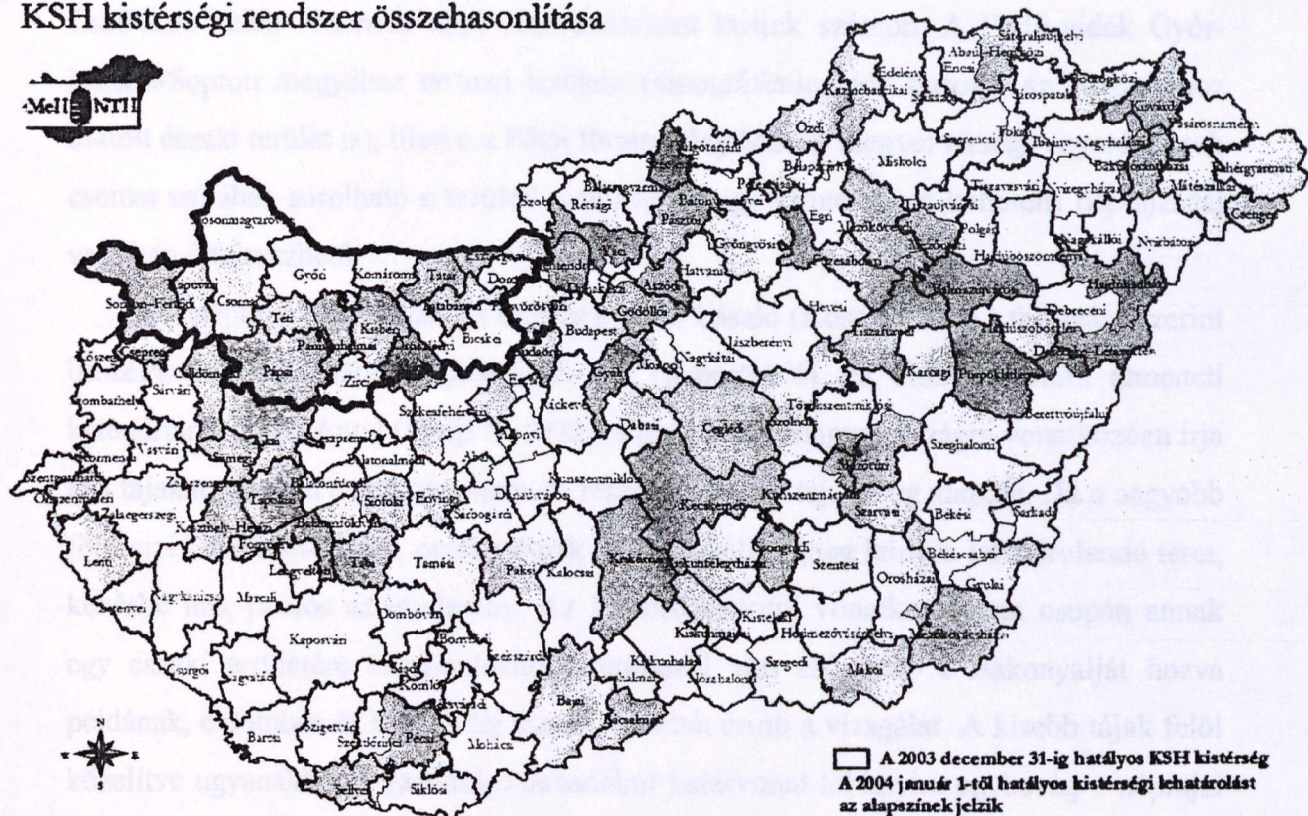
A fentiek figyelembevételével a Pilisvörösvári, a Budaörsi és a Szentendrei kistérségeket a fővárosi agglomeráció részeként fogom fel, míg az Esztergomi, a Dorogi, illetve a Bicskei kistérségeket a vizsgálandó térség részeként tekintem (Vö. IX. Ábra).

A DÉLI ÍV KIJELÖLÉSE

Az eddig megfogalmazott szempontok alapján a térség további lehatárolása szintén komoly átgondolást igényel. Számomra kérdéses Szombathely és térségének hovatarozása a Bécs–Budapest tengely viszonylatában. Mellette szól a megyeszékhely kedvező konjunktúrája, valamint a Tóth József által kialakított modelleken Bécs iránti orientációja, amely azonban a modell alapján gyengébb, mint a győri vagy a soproni kapcsolat. Ellene szól a határmentiségből adódó Burgenland irányú érdekeltsége, ami részben a turizmusból, részben a munkaerő odavándorlásából adódik. Szintén ellene szól a gyenge észak–déli infrastrukturális kapcsolat, ami a vizsgált tengelyhez való kapcsolatát erősíteni. Így Szombathelyet, mint központot, Kőszeget, mint társközpontot, valamint Celldömölk–Sárvár vonalat egyaránt a Budapest–Székesfehérvár vonal meghosszabbításaként, illetve a Zalaegerszeg–Szombathely kapcsolat irányából értékelem, mintsem a Budapest–Bécs tengelyhez tartozóként.

A Budapest–Bécs tengely Észak–Dunántúli térségét a következő régióként határozom meg: Budapest–közeli végét a Bicske–Esztergom ív határolja, míg nyugati határmenti 'végét' a Mosonmagyaróvár–Sopron ív fogja át. Északi határvonala a Duna, beleértve a folyó politikai határoló jellegét, de a folyó infrastrukturális jellemzőjét is, míg déli szélét a Bicske–Oroszlány–Pápa–Sopron ív peremezi. Vegyük ezen íveket a Budapesti agglomeráció-határához hasonlóan pontosan szemügyre:

A 2003 december 31-ig hatályos és a 2004 január 1-től hatályos KSH kistérségi rendszer összehasonlítása

IX. Ábra: A vizsgált terület lehatárolása a kistérségek alapján. /Szerk: a szerző a Logsped térkép felhasználásával/

A vizsgálati terület a következő kistérségekből tevődik össze: északi régióját a Mosonmagyaróvári, Győri, Komáromi, Tatai és Esztergomi, középső sávját a Téti, Pannonhalmi, Kisbéri, Oroszlányi, Tatabányai és Dorogi míg déli peremét a Sopron-Fertődi, a Kapuvári, Csornai, Pápai, Zirci, Móri kistérségek alkotják (Vö. IX. Ábra), amelyek közül kettő a Zirci és a Móri rendkívül 'határértéken' mozogtak, amikor beszámításukról dönteni kellett. Mór ugyan Székesfehérvár felé orientálódik, ám a tőle északra elhelyezkedő települések révén a kistérség inkább az M1-es autópályához

kapcsolódik. Zircceel hasonló a helyzet, ám Győr-Moson-Sopron megye déli irányú kiterjedése erősítette szintén e kistérség észak irányú 'vonzódását'.

A lehatárolt terület nem csupán gazdasági-társadalmi mutatókkal értelmezhető, de az előzőekben már leírt történeti szempontok alapján, sőt a néprajzi tájak révén is. Persze ebben a változatban is adódnak olyan átfedések, amelyek bonyolítják az egyértelmű határmeghúzást. Erre példa az altáj azon értelme, amikor az elnevezést a Szigetköz Győr megyéhez tartozó területére utalva használták, ám általánosan inkább a Csallóköz keleti részének népi elnevezéseként tartjuk számon. A Fertő-vidék Győr-Moson-Sopron megyéhez tartozó területe (etnográfiaiilag ide tartozik az Ausztriához csatolt északi terület is), illetve a Főtáj történetileg Moson megyei térsége egyaránt csak csonka voltában sorolható e területi elemzéshez, így szintén nem koherens néprajzi táj voltában értelmezhető.

A néprajzi táji tagozódás esetében Kósa László (Kósa L. 1975.) felfogása szerint beszélhetünk nagy tájról, tájakról és táji csoportokról, ez utóbbiról mint átmeneti kategóriáról. Filep Antal (Filep A. 1975.) a történelmi Magyarországra vonatkozóan írja le a tájakat, részben a néprajzi csoport, részben pedig a táji jelleg alapján. Ha a nagyobb földrajzi kiterjedésű tájak, országrészek felől próbáljuk meg leírni a lehatárolandó teret, kevésbé lesz pontos az eredmény. Az Észak-Dunántúl vonatkozásában csupán annak egy északi területére összpontosított kutatásról van szó, míg a Bakonyalját hozva példának, e dombos és hegyes táj északi területét érinti a vizsgálat. A kisebb tájak felől közelítve ugyanakkor a gazdasági-társadalmi határvonal többnyire egybevág a néprajzi gondolkodással. A Sokoró, illetve Sokoróalja már pontosan jelzik a lehatárolás egyik szegmensét. További integráns része a vizsgálandó területnek Bársonyos (például Kisbér, Ács településekkel). Teljes értékű elemzési szempont volt a Győri-puszták területe, amelyre a majorok jelenléte a jellemző. Bár kis részét Ausztriához csatolták, a Hanság ettől eltekintve szintén oszlopos tagja a felmérésnek. A Kemeneshát és a Nagyerdő inkább úgy foghatók fel, mint e térséget kívülről határoló tájak, ám a vizsgálati térhez néhány szegélyező települést főként a logisztikai és a munkaerőpiaci adatok alapján ide soroltam, mint például Kemenesszentpétert és Kemeneshőgyészt. A vizsgált területet jellemzi a "köz" jelző tipikus néprajzi elterjedése (Filep A. 1975.), s példák rá a Szigetköz, régebbi nevén a Kis-Csallóköz, valamint a Rábaköz és a Tóköz

tájai. A Móri völgy /beleértve a régi népi felfogás szerinti Csókakői uradalmat/, valamint a Gerecse térsége is belülről határolja az általam feltárni célzott régiót. Egyetlen nagytáji egységnek a Kisalföldet lehet tekinteni, amely a jelenlegi magyarországi területen beletartozik a kívánt térségbe, magába foglalva több imént említett tájat, mint például a Rábaközt, Szigetközt vagy a Hanságot.

Az előbb felsoroltak mellett persze több területhatárolási probléma is felvethető, közülük egy jelentősebb még a Csallóköz, illetve a hozzá tartozó Csilizköz Dél–Nyugat Szlovákia Duna–völgyhöz tartozó térsége. Tény, hogy Győr e régióra is gyakorol mind gazdasági-, mind munkaerővonzó hatást, ami kisebb mértékben, de Esztergomnál, sőt Komáromnál is érvényesül. Amiért mégis kihagyom e térséget a vizsgálatból, annak oka a kisebbségi nemzeti identitás problematikája, amely nem csupán bonyolítaná, de nagyban torzítaná a területi identitás azon aspektusát, amit földrajzi vonatkozásként elemzek és ami nem a nemzeti–történelmi elemekhez kötött ebben az esetben. Figyelni kell azonban a későbbiekben arra, hogy az EU–csatlakozást követő években, a schengeni intézkedések kiteljesedésével /várhatóan 2007 után/ a kisebbségi létből fakadó nemzeti identitás torzító ereje csökkenhet, s a kutatás megismétlésével a gazdasági–társadalmi vonzások és kapcsolatok pontosabban kimutathatókká válnak.

II. Rész

Az empirikus felvételek módszertana, eredményei és a következtetések

7. A lokális elit és a területi identitás

7.1. A lokális elitre vonatkozó hipotézisek

Részt vesz-e a helyi elit közvetlenül a lokális hatalmi struktúra alakításában, működésében és a döntéshozatalban? E részvétel vagy hiány mennyiben befolyásolja területi identitását? E fejezet azért keresi a választ e kérdésekre, hogy megállapítást nyerhessen, hogy az identitás erőssége mekkora mértékben függ a részvételi szándéktól, motivációtól, s felderítse azt, milyen indítékok húzódnak meg a háttérben. A kutatás ezen része egy utólagos felmérésként készült, ugyanis az interjúk és a kérdőívek identitás értéke között nagy különbség mutatkozott. E különbség lényege, hogy a reprezentatív felmérés identitás értékelésének átlaga jó minősítésű volt, az interjúké viszont - amelyet a lokális elit mértékadó köreivel készítettem - kiváló 4.8 osztályzatot eredményezett.

Ha elvonatkoztatunk az empiriától a következő előfeltevéseket fogalmazhatjuk meg. 1. A helyi elit településnagyságtól függően vesz részt a hatalomban. Minél kisebb településről beszélünk, annál inkább aktívabb az elit. Minél nagyobb településeket nézünk, annál valószínűbb, hogy az elit részben specializálódik, s létrejön egy politikai elit, amely részt vesz a hatalomban, ám a gazdasági és kulturális elit látenszen érvényesíti akaratát. 2. A helyi elit mindenütt látenszen vesz részt a lokális hatalomgyakorlásban. 3. A helyi elit mindenütt részt vesz az önkormányzatok munkájában, függetlenül a település nagyságától. A különbség inkább abban mutatkozik meg, hogy különféle településtípusok között ugyanazon elitelnevezés alatt teljesen más társadalmi csoportokat értünk. Azaz a gazdasági elit egy kis községben teljesen más embereket tömörít, mint például Miskolcon. A relativitás tehát az, ami a különbségeket e feltevés szerint magyarázza.

Az **identitáserősségére** vonatkozó előfeltevés pedig a bizalmi tényezőre és részvételi motivációra, mint az elit közösség iránti attitűdjére utal, nevezetesen, hogy a lokális elit tagjait emocionális motivációi mellett érdekei készítetik részvételre és ennél fogva magasabb szintű területi identifikációra. Emiatt az elit területi identitás-felfogása nem csupán az identifikációs szükséglet Maslow-i elve alapján rendeződik, hanem politikai-társadalmi szükségletei, bizalmi pozíciói, önmegvalósítási szükségletei szerint is.

Hipotézisválasztáskor a 3. számút, illetve ez utóbbit nevezem meg a legvalószínűbb lehetőségnek, nem hagyva ugyanakkor kétséget afelől sem, hogy az elitnek vannak olyan csoportjai, amelyek bizonyára kerülnek a feltűnést és a közvetett hatalmi részvételt részesítik előnyben. Ez azonban csak látszólag mond ellent a fő hipotézisemnek, mivel ezen látens hatalomgyakorló elitcsoportok saját elitjükkel érvényesítik érdekeik valóra váltását. Azaz módszertanilag szinte lehetetlen volna elválasztani ugyanazon elitcsoportosulás hatalomgyakorlásban közvetlen és indirekt érdekelt egységeit.

7.2. Az elit-csoportok és egymáshoz való viszonyuk

Az empirikus vizsgálat véletlenszerűen kiválasztott településeken mérte meg az önkormányzati képviselőtestületekben a különféle elitcsoportok jelenlétét. Három fő településtípust különböztettem meg: a község, a város és a megyei jogú város csoportjait. A felmérés területe megegyezett a fő kutatási területtel.

A szociológiában használatos három elitcsoport (vö.: Szalai E. 2001., Böhm A. 2003.) mellett azonban egy negyediket is felvettem. A **gazdasági, politikai és kulturális elit** mellett, ez utóbbiból kiemeltem az **értelmiségi elitet**, amelybe az orvosokat, állatorvosokat, jogászokat és a tudományos fokozattal rendelkezőket soroltam. Átfedések esetén a foglalkozás volt a döntő szempont. Erre véleményem szerint azért volt szükség, hogy elkülöníthető legyen a kulturális elit hagyományos kategóriájában az a csoport, amelynek társadalmi presztízse eltér a kulturális elit egyéb típusaitól.

Jelölőszerveztek bontásában is vizsgáltam az elit jelenlétét a képviselőtestületekben, azonban számarányuk következtében csupán azokat vettem

számításba, amelyek esetében a mintaelemszám meghaladta a $n=100$ főt a vizsgált mintában. Ez alól kivételt képeznek a civil szervezetek, amelyek a mintában 80 fős mintaelemszámot mutattak, azonban így is fontosnak tartottam vizsgálatukat.

Nyilvánvalóan nehéz feladat elválasztani az elit típusait egymástól, hiszen "miként a gazdasági és politikai "mező" határai, a gazdasági és politikai elit határai is elmosódnak [...] a politikai tőke gazdasági tőkévé való könnyű konvertálhatóságát jelzi, hogy a választásokon bukott pártok politikusai többnyire a gazdasági mezőben folytatják pályájukat." (Szalai E. 2001.) Mint Szalai kifejti a kulturális elit esetében az tapasztalható, hogy kiszolgálójává válik a gazdasági elitnek, például a gazdasági elit és médiaértelmiség kapcsolatában. A gazdasági elit dominánssá vált a rendszerváltást követően. Történt ez mindannak ellenére, hogy a gazdasági tőke a kulturális és szociális tőkéből jött létre. Azaz az átfedések az elit struktúráján belül sokrétűek és komplexek. Mégis megkíséreltem elválasztani azokat, figyelembe véve azt, hogy a foglalkozás jellege legyen a döntő szempont. Amennyiben a kettő mégis fedné egymást, úgy vélem a gazdasági elit kategóriáját kell használni, hiszen az adott esetben az egyén számára a leginkább meghatározó kategória. Azaz a politikai tevékenységét rendeli a gazdaságihoz vagy rendeli alá annak és nem fordítva. A lokális érdekek hátterére rávilágítva érdemes megfontolni A. Gergely András felfogását, aki találóan értelmezi ezt az összetett szerkezetet: "...korántsem a történeti, igazgatási vagy gazdasági tradíció határozza meg az érdekek helyi struktúráját. Sokkal inkább a primer és kampányos gazdasági akciókhoz köthető döntések, illetve a politikai apparátusok érdekközvetítő stallumaiban ülő személyek." (A. Gergely A., 1993., 67.o.)

A helyi gazdasági elit esetében világosan látni kell, hogy egy nagyvárosban a nagy cégek vezetői tartoznak ide elsősorban, míg egy kistelepülésen a vállalkozók sorolhatóak e körbe, hiszen egy kis közösségben ők váltak a közélet befolyásos szereplőivé (Táll É., 2002.). Ezen a ponton válna érdekessé annak a vizsgálata, hogy a korábbi rendszer politikai elitje miként vált a gazdaságban elitté, e tanulmánynak azonban nem célja az elitcsere, illetve elitátrendeződés időbeni vizsgálata, csupán arra hivatott, hogy a jelenlegi települési önkormányzati struktúrában milyen súllyal vesz részt a lokális elit.

Szintén komplex módszertani kérdés volt a kérdőív összeállításakor a **kulturális elit és az értelmiségi elit** meghatározása. A következő logikához tartottam magam. Kistelepüléseken, főként aprófalvak esetében ide tartozott például a plébános, a tanító, a védőnő vagy az állatorvos, nagyobb településeken viszont folyamatosan a társadalmi pozíciók révén szűkített körrel számoltam. Sőt Tóth József kutatásai alapján sok esetben feltételezni lehetett, hogy "egyáltalán nincsen felsőfokú végzettségű" az apró vagy törpefalvak többségében. (Tóth J., 1996.) /A kutatás mintavételekor ilyen esettel nem találkoztunk, amit annak tulajdonítok, hogy viszonylag fejlett térségben lévő településeken végeztük a vizsgálatot. /Kisvárosokban ugyanakkor már nem elegendő a tanári diploma a kulturális elit tagjává válni, de elegendő az orvosi vagy jogi végzettség. Az előbbi kategóriában az iskolaigazgató vagy művelődési ház vezetője viszont már belépő az elit körébe. Megyei jogú városnál ugyanakkor már az igazgató sem feltétlen elegendő ehhez, legalább középiskola-igazgatói státuszt tettem meg követelménynek, míg az orvosok vagy jogászok közül is csupán azokat, akiknek valamifajta bizalmi tőkéje, társadalmi presztízse egyéb módon manifesztálódott - akár szakmai akár közéleti csatornában. A teljes módszertani szempontrendszer hely szűke miatt nem részletezem, csupán a megközelítésmódot kívántam röviden érzékeltetni.

A tanulmány nem foglalkozik az eliten belüli viszonyokkal, a jobb és baloldal, az idősek és fiatalok közötti konfliktusokkal és azzal, melyik vált domináns erővé akár a politikai, akár a kulturális elit életében. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy észben kell tartani a településjelleggel összefüggő jelenségeket, amikor ilyen vizsgálatba fogunk. Például meghatározó, hogy az MSZP a községekben az alsó és alsóközéposztály esetében, míg a Fidesz a közép- és alsóközéprétegek esetében "nyerő". Gázsó Ferenc kifejti (Gázsó F., 2001.), hogy országosan a két nagy párt preferenciája a társadalmi hierarchiában alulról felfele növekedik, ugyanakkor "a falu társadalmában a szocialisták az alsó osztály rétegeiben jelentős, számos esetben a mintaátlagot meghaladó támogatásra tettek szert." Ez alól csupán az underclass kategóriája képez kivételt, amely a politikával szemben közömbös viselkedést mutat.

A helyi elit vizsgálatakor azonban más elemzési dimenziókat is érdemes felvetni a szakirodalomból. Vajon csak gazdasági, politikai és kulturális elitről lehet szó? Ugyan Táll Éva által megfogalmazott elitfelfogás nem feltétlen ütközik e három fő

kategóriával, mégis más szemléletű. "Lokális szinten mindig a sikeres emberek mentalitása és értékrendje válik követésre méltóvá. Azokat, akikre egy helyi társadalomban felnéznek és mintául választanak, joggal nevezhetjük helyi elitnek." A kérdés csupán az, hogy a Gázsó Ferenc által megfogalmazott politikai apátia esetében e szempontból elitnek nevezhetők-e az önkormányzat vezetői. Felfogásom szerint igen, hiszen pontosan Táll Éva adja meg a választ is: " ... az embereknek helyi szinten is felelősséget kell vállalniuk saját maguk és utódaik jólétéért. Ez az "új", az egyéneket a döntésekbe bevonó demokrácia alapértéke. [...] A településeknek ez a képessége pedig döntő mértékben a helyi értelmiség, a helyi vezetők alkalmazkodásán, attitűdjeik változásán, a folyamatok alakításában való pozitív szerepvállalásukon múlik." (Táll É., 2002.)

A helyi politika és az országos politika ebből az aspektusból is eltérő jegyeket mutat. Mint Böhm Antal (Böhm A. 2000.) rámutat "a helyi politika kevésbé átideologizált, átpolitizált, mint az országos. A helyi társadalmakban a döntő kérdés a mindennapi életkörülmények, életfeltételek biztosítása." Ugyanakkor a legutóbbi önkormányzati választásokon azt lehetett tapasztalni, hogy az országos tematika vált uralkodóvá a kampányokban. Sőt a másik fél lejáratásának trükkjeit is ugyanúgy alkalmazták, sokszor helyi szintre dramaturgizálva. Mindazonáltal ez nem mond ellent az előbbi idézetnek, hiszen ez csupán a kampányidőszakra vonatkozó változás volt. A tapasztalat továbbra is az, hogy a lokális érdekű kérdések a meghatározóak még akkor is, ha nagyobb városokban a kormánypárt-ellenzék polémia egyes ügyekben helyi szintre allokálódik.

Egy másik megválaszolandó kérdés, **honnét rekrutálódnak a helyi vezetők?** Utasi Ágnes (Utasi Á. 2000.) kemény szociológiai változók mentén vizsgálva a helyi vezetők összetételét megállapította, hogy ritka a 35 éves kornál fiatalabbak jelenléte, a legszélesebb viszont a negyvenesek participációja, míg az 50-60 közöttiek egy "lecsengő" tendenciát mutatnak. A fiatalokéhoz hasonlóan alacsony viszont a nyugdíjas-korúak részvétele a helyi hatalomban. A nők és férfiak aránya egy a kettőhöz, ám ha kizárólag a politikai elitet vesszük számításba - polgármesterek, helyetteseik, képviselőtestület - akkor az arány majdnem egy a tízre módosul. Utasi még hozzáteszi, hogy a férfi helyi vezetők többsége nő, addig a nők esetében az egyedülálló státusz

növeli a vezetővé válás esélyét. Településnagyság kategóriákban gondolkodva megjegyzendő, hogy a kisebbek felől a nagyobbak felé haladva gyarapodik a női döntéshozók részvételi aránya.

A származással kapcsolatban Utasi Ágnes szerint leszögezhető, hogy az ismertségből adódó **bizalmi tőke** a legmeghatározóbb kiválasztási mérce, illetve az, hogy a kiválasztottak családjának milyen bizalmi tőke-növelő háttere van.

A bizalmi tőke elnyeréséhez azonban már eleve egyfajta elit-státusz társul, azaz a tőkefajták konvertálódása az elit pozícióit erősíti, sokszorozza meg.

A diploma léte sarkalatos szempont a kiválasztásnál. Szinte nélkülözhetetlen a diploma, vagy legalább a szellemi foglalkozás. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy e változó jelenlétének erőssége függ a településnagyságtól. Minél kisebb és rurális településről van szó, annál kevesebb értelmiségi található és a választék is meredeken csökken.

A településeken a politikai részvétel iránti hajlamosító tényezőket, illetve a bizalom kategóriáját vizsgálva Utasi Ágnes (Utasi Á, 2000., 2002.) a következő megállapításokra jutott. A településnagyság növekedésével az emberek egymás iránti bizalma csökken, s hasonlóképpen csökkenést tapasztalunk az idősektől az "erejük teljében lévő aktív korcsoportok" felé, a diplomásoktól az alacsony iskolázottságúak felé haladva. Amennyiben a bizalom kategóriáját kettébontjuk a közvetlen környezet és a tágabb társadalmi környezet iránt érzett tényezőre, azt látni, hogy a közvetlen környezethez kötődő bizalom a társadalom "gyengébb" tagjaiban növekszik, míg a tágabb társadalom iránti bizalom a képzettebb és magasabb státuszú rétegekben erősödik. Ennek vizsgálata azért volt fontos, mert megállapítható, hogy a tágabb társadalmi környezet iránti nagyobb bizalommal élők az ebből fakadó tőkéjüket könnyebben konvertálhatják kapcsolati hálók építésébe, azaz 'könnyebben integrálódnak a társadalomba', és ezáltal sikeresebbé is válnak.

A bizalmi tőke egyfajta előfeltétele a döntéshozatali részvételnek, s ez kulcsfontosságú feltétel akkor, amikor az identitás mögöttes tényezőit kívánjuk vizsgálni és megérteni.

A politika iránti érdeklődés a műveltséggel összefüggő kategória. A politikailag aktívak a középosztályok tagjaiból kerülnek elő, s ezen belül a legjobb életfeltételekkel leírhatók csoportja. Hozzá kell azonban azonnal tenni, hogy nem pártpolitikai

résztvételt, hanem a politikai érdeklődést jelzi, hiszen például ugyanebben a társadalmi rétegben a legalacsonyabb a párttagok aránya Utasi Ágnes vizsgálatai szerint. E politikailag érzékeny népesség a teljes reprezentatív minta egynegyedét adja, míg a minta háromnegyede a politikai apátiával jellemzést érdemelte ki.

Mindezek fényében a helyi önkormányzatok munkájában résztvevőkön belül az elit vizsgálata szinte magától értetődő eredményt kellene hozzon. A diplomás, közép- és felsőrétegek felülreprezentáltak e testületekben, ráadásul egyértelmű férfifélség kell legyen a jellemző, életkorra pedig a 40-50 évesek a leginkább preferáltak.

Ez utóbbi kategória helytállósága azonnal meg is erősíthető, azonban mielőtt túl hamar kimondanánk a megállapításokat vessünk egy pillantást a táblázatokra.

7.3. Az elitvizsgálat eredményei

Az **elit részvételét** a következő bontásokban vizsgáltam: az elit és eliten kívüliek viszonyában, az eliten belül a férfi-nő arány, illetve a főbb elit-típusok szerint. Valamennyi aspektust egy összesített, egy településtípus, illetve párt szerinti osztásban is elemeztem.

Az összesített adatok alapján az elit aránya másfélszer akkora, mint a nem elit tagjaié a megválasztott képviselőtestületekben és közgyűlésekben. A három fő településtípus vizsgálata szerint a községekben közel fele-fele ez az arány, míg a városok, illetve megyei jogú városok "parlamentjében" csaknem egyharmad-kétharmad arányról beszélhetünk az elit javára. (Vö. 1. Táblázat) Már ezen adatok alapján is látható, hogy a városokban - ahol diverzifikáltabb az elit - eleve nagyobb erővel van jelen a hatalmi döntéshozatalban. Ezzel egyúttal Utasi Ágnes vizsgálata is továbbgondolható, aki megállapította, hogy a politika orientációja a középrétegeknek erős, ám a politikában alig vesznek részt, viszont **az elit tagjainál úgy tűnik a politikai részvétel domináns igényként mutatkozik meg.**

Összesített adatok:

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	113	23
Gazdasági elit	247	15
Politikai elit	58	2
Kulturális elit	82	42
Össz.	495/86%	82/14%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	177	34
Szellemi	96	31
Szaktunok	40	3
Betunított/segédm.	7	4
Munkanélküli	2	0
Össz.:	817/84%	154/16%

Elit kategóriák:	Össz.%	Össz fő
Értelmiségi elit	24	136
Gazdasági elit	45	257
Politikai elit	10	60
Kulturális elit	21	124
Össz.	100	577
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	59%	
Nem-elit kategóriák:	41%	

1. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának összesített eredményei

Pártok szerinti bontásban¹³ az MSZP elit aránya szintén másfélszerese a nem elit csoportnak, míg a Fidesz és a civilek esetében kétharmados "elituralomról" számolhatunk be. A függetlenek esetében viszont ez az arány fele-fele értékű, ami azzal magyarázható, hogy a kisebb településtípusokban, gyakoribb a függetlenek jelenléte, sőt az 5000 fő alatti településeken szinte elvételre akad olyan, aki ne független volna. Ezen településeken viszont az elit jelenléte eleve korlátozott, így a két halmaz egybeesése - mármint a függetlenség és a községi jelleg - determinálja az elit viszonylag alacsony reprezentációját. (Vö.: Függelék kiegészítő táblázatok)

¹³ A pártok bontásában a Fidesz elnevezés alatt egyéb, a Fidesszel választási együttműködést kötött szervezet adatait is beszámítottam, csakúgy, mint az MSZP esetében. Azaz a Fidesz adataiba került a Fidesz, a Fidesz-MDF stb., míg az MSZP alatt szerepel az MSZP-SZDSZ vagy MSZP-MSZMP stb. tömörülés is. (Vö.: Függelék, kiegészítő táblázatok).

Az eliten belüli és kívüli **férfi-nő arány** a következőképpen írható le: az összesített adatok szerint a képviselőknek hetede nő és ez az elit esetében sem változik. (Vö.: 1. Táblázat) Utasi Ágnes vizsgálataiból már kitűnt, hogy önkormányzati vezetők rendkívül kis hányada nő, ám a képviselők között az már magasabb. Érdekes jelenség, hogy falvakban magasabb a női képviselők aránya - 1/5-öd - mint városokban és megyei jogú városokban - ahol 1/7 ez a ráta. Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy falvakban magasabb a női diplomások aránya, s a diploma révén a nők nagyobb előnyt élveznek a képviselővé választáshoz e szempontból, mint a magasabb települési hierarchiában élő társaik. Ugyanezt a logikát támasztja alá az is, hogy a függetlenek között szintén magas a nők aránya, s a korábban leírtakból látható, hogy a függetlenek a kistelepüléseken, falvakban szinte kizárólagosak a képviselőtestületekben. Ráadásul itt a független elitkategóriáján belül érvényesül a legmagasabb női arány, csaknem egynegyede az összes képviselőnek, ami a női diplomások viszonylag magas arányával magyarázható ismét. A falvakban a pedagógiai szakértelmiség elnőiesedett, amely tehát egyfajta női értelmiségi elitet eredményezett a főként kisebb községek esetében. Az összesített adatok szerint az MSZP esetében újból a főáram a meghatározó, azaz egyhetedes női ráta, mind az elit, mind az összes képviselő esetében. A Fidesz és a civilek körében viszont a legalacsonyabb női részvételtől számolhatunk be: mindkét esetben egytizednél is kevesebb a női képviselő mind az összes, mind pedig az elit kategóriájában. (Vö. Függelék: kiegészítő táblázatok/ Politikai pártok)

Összességében azt látni, hogy a női részarány nem változik az elit kategóriájától függően, azaz **a női részvétel nem elit-specifikus jellemző**. Erőteljesen befolyásolja a településnagyság, elsősorban a falu-város dichotómia, másrészt pedig a pártjelleg.

Az eliten belüli négyes tagolás jóval nagyobb eltéréseket produkált mind a településtípusok, mind a pártok mezőnyében, mint az előbbi tényezők esetében láthattuk.

A teljes mintában azt tapasztalni, hogy a gazdasági elit a domináns, a maga közel ötvenszázalékos arányával, majd az értelmiségi elit következik közel egynegyedessel, a kulturális egyötödös és meglepetésül a sor végén a politikai elit egytizedes részvételével. (Vö. 1. Táblázat)

A gazdasági elit a falvakban a legmeghatározóbb, csakúgy, mint a kulturális elit részaránya. Ez utóbbit főként a diplomás nők jelenléte és képviselőtestületben való részvétele növelte meg a többi településtípushoz viszonyítva, míg az előbbi magas aránya az egyéb elitkategóriák híján alacsony. (Vö. 28. Táblázat, Függelék)

Elit kategóriák:	Össz.%	Össz fő
Értelmiségi elit	6	7
Gazdasági elit	58	70
Politikai elit	2	2
Kulturális elit	34	41
Össz.	100%	120
Elitrészvétel %-ban		Össz.%
Elit kategóriák:		45%
Nem-elit kategóriák:		55%

2. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei falvakban

Elit kategóriák:	Össz.%	Össz fő
Értelmiségi elit	25	52
Gazdasági elit	44	92
Politikai elit	9	20
Kulturális elit	22	46
Össz.	100%	210
Elitrészvétel %-ban		Össz.%
Elit kategóriák:		66%
Nem-elit kategóriák:		34%

3. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei városokban

Elit kategóriák:	Össz.%	Össz fő
Értelmiségi elit	31	77
Gazdasági elit	38	95
Politikai elit	16	38
Kulturális elit	15	37
Össz.	100	247
Elitrészvétel %-ban		Össz.%
Elit kategóriák:		64%
Nem-elit kategóriák:		36%

4. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei megyei jogú városokban

Falvakban eleve alulreprezentált az értelmiségi elit, a politikai elit pedig szinte marginálisan is alig van jelen. (Vö. 2. Táblázat) Ez utóbbit támasztja alá, hogy e helyi elitben való részaránya kevesebb, mint két százalék.

A **városok körében** az előbbi képlet annyiban módosul, hogy a két gyenge kategória megerősödik, megnő ugyanis *az értelmiségi elit részaránya és kicsit emelkedik a politikai elit jelenléte a képviselőtestületekben nagyrészt a kulturális elit rovására.* Itt kell visszaemlékezni arra, hogy a falvakban a diplomások javarésze a kulturális elit tagjai közé sorolható, s a választhatóság alternatívái a gazdasági elittel együtt szűk csatornát képez. Ennek tulajdonítható tehát, hogy a kulturális és gazdasági elit az, amely a helyhatósági hatalomban képviselteti magát. A városi kategóriában azonban az értelmiségi elit szélesebb spektrumban van már jelen. (Vö. 3. Táblázat)

A **megyei jogú városok esetében** *a legerőteljesebb a politikai elit jelenléte a helyi képviselőtestületekben,* ám még így is utolsó helyen szerepel. *Bár a gazdasági elité a főszerep, az előbbiekhöz képest kétharmadára esett vissza képviselőtének súlya, s rendkívül erőssé vált az értelmiségi elit szerepe,* főként az orvosok és jogászok részvételének megugrása miatt. Elsősorban az orvosokról mondható el, hogy bizalmi tőkéjük révén előnyt élveznek a többi foglalkozási csoporthoz képest. Ráadásul az orvosok képezik a megyei jogú városok közgyűléseiben az értelmiségi elit számarányának felét. Ugyanezen településtípusban a legalacsonyabb a kulturális elit jelenléte, ami azt mutatja, hogy az értelmiségi elithez képest alacsonyabb presztízszt vagy/és bizalmi tőkét képes felmutatni. Az értelmiségi elit szerepének növekedése a településtípusok között ugyanis a kulturális elit csökkenésének mértékével azonos. (Vö. 4. Táblázat) Ismét Szalai Erzsébetre kell hivatkoznom annak megállapításakor, hogy a gazdasági elit részvételének csökkenése viszont a politikai elit erejének növekedését látszik biztosítani a települési hierarchiában felfelé haladva. E két kategória között ugyanis nagyon képlékeny a határvonal, sőt a tanulmány elején előfeltevéseim között szerepelt az, hogy a gazdasági elitnek van egyfajta látenciára való hajlama; háttérből irányít és inkább professzionális politikusokkal érvényesíti akaratát. Mindazonáltal megállapítható, hogy a gazdasági elit részvétele a legmeghatározóbb mindennemű bontás szerint.

Az elittípusok a szervezetek szerinti felosztás szerint ezektől eltérő rajzolatot mutatnak. Figyelembe kell venni, hogy ez a dimenzió eltérő településtípusokat feltételez. Míg kistelepüléseken a függetleneké a főszerep, addig a megyei jogú városokban a pártoké és a civil szervezeteké. A városok kategóriája pedig egyfajta átmenetet képez a kettő között. A függetleneknél tehát nem szabad elfelejteni, hogy többségükben falvak és kisvárosok elit-kategorizálásával esik egybe.

A két politikai párt vagy pártszövetség elitbontása csaknem megegyezik. Nagyjából egyharmad-egyharmad arányban a gazdasági és az értelmiségi elit áll az első két helyen. (Vö. 31-32 Táblázat, Függelék) Enyhe eltérés a kulturális és a politikai elit súlyánál érezhető. A politikai elit az MSZP esetében alacsonyabb, míg a Fidesznél magasabb arányú, mint a kulturális elit. A civilek és a függetlenek elitbontása ugyanakkor nagymértékben eltér a pártokétól és egymástól is. (33-34. Táblázat, Függelék) Mindkét csoportban rendkívül erős a gazdasági elit pozíciója. A függetleneknél ezt a falvakban tapasztalható erős gazdasági elit-részvétel magyarázza, míg a civil szervezeteknél feltételezhető, hogy létrejöttük mögött gazdasági erők állnak, s a lokálpatriotizmus elképzelhető, hogy csupán politikai kommunikáció része. A függetleneknél még erőteljes a kulturális elit jelenléte, amit ismételten a falvakban tapasztalható diplomás-struktúra magyaráz. Az értelmiségi elit falvakhoz képest tapasztalható magas arányát e kategóriában ugyanakkor a kisvárosok "függetlenjei" megnövelték, viszont minimálisan alacsony maradt a politikai elit részaránya, ami a független kategóriánál nem meglepő. Hogy mégis van, az azzal magyarázható, hogy korábbi pártelit tagok függetlenként jutottak sok helyütt képviselői pozícióba. A civil szervezeteknél ugyanakkor az értelmiségi elit és a kulturális elit egyaránt egyötödös mértékben szerepel, ami egyfajta kiegyenlítettséget sugall. Viszont e körben is alacsony a politikai elit jelenléte, ám meglepően magasnak tűnik, ha az MSZP-hez hasonlítjuk, hiszen azzal egyenlő mértékű, 12%. Ez az érték a Fidesz, illetve a megyei jogú városok közgyűléseiben lévő elitbontásban a legmagasabb, közel egyötödös arányú.

A **nem elitkategóriák vizsgálata** is azt mutatja, amit Utasi Ágnes megállapított, nevezetesen, hogy a diploma vagy a szellemi foglalkozás /érettségizett, mint iskolai végzettség/ szinte nélkülözhetetlen a képviselői mandátum megszerzéséhez, még aprófalvak esetében is. Nyilvánvalóan a falvakban a legrosszabb az iskolázottsági

szerkezet, ám itt is jellemző, hogy a nem elithez tartozó képviselők közel a fele értelmiségi, bő egyharmada érettségizett vagy technikai végzettségű, s csupán egynegyed a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők aránya, s az ez alatti iskolai végzettségűek reprezentációja minimális. Ehhez képest a városok nem elitbe tartozó képviselői között eggyel feljebb csúszik az iskolai végzettség, mint minimum követelmény, ugyanis e kategóriában már a szakmunkás végzettség is 'fehér holló'. A nem elitbe tartozók fele értelmiségi és egyharmada érettségizett. A megyei jogú városok esetében még egyet 'ugrik' az iskolázottsági elvárás minimuma, ugyanis a nem elitbe tartozó képviselők négyötöde értelmiségi, közel egyötöde érettségizett, s minimális a szakmunkások jelenléte.

A nem elit kategóriákban tapasztalható iskolázottsági szerkezet azt mutatja, hogy *a választókban egyfajta tanulási preferencia érvényesül*, ami elviekben nagyban hozzájárulhat ahhoz, hogy a választói magatartás alapvetően elit-támogató legyen. Egyértelműen látni ugyanis, hogy *a képviselők iskolázottsága messzemenően felülreprezentálja az adott településtípusok lakosságának mintáját*.

7.4. Az elitvizsgálatból levonható következtetések

Összefoglalásul a következő megállapításokat tehetjük: *Az elit társadalmi súlyához képest óriási mértékben van jelen a helyi hatalomban, a képviselőtestületekben és közgyűlésekben. A legpregnánsabb a gazdasági elit jelenléte*, bár ez nyilvánvalóan kvázi elit a kistélepüléseken, s csupán a megyei jogú városok esetében beszélhetünk valós elitfogalomról. Ugyanakkor a lokális gazdasági elit legerősebben a kistélepüléseken, falvakban képviselteti magát, s folyamatosan csökken reprezentációja a megyei jogú városok felé haladva. A politikai elit jelenléte szinte minden településtípusban a legkisebb. Ezen belül az irány az előbbi tényezőével ellentétes, hiszen a megyei jogú városoktól a kistélepülések irányába minimalizálódik jelenléte. Az értelmiségi elit 'konjunktúrája' ezzel megegyező, azaz a kistélepüléseken csekély részvétele, míg a kulturális elit a gazdasági elitéhez hasonló rajzolatot mutat a településstruktúrában. A kulturális elit falvakban betöltött nagy szerepét meglátásom szerint annak köszönheti, hogy a művelődési-oktatási intézmények diplomásai elitszerepet töltenek be ezen településtípusokban, így kiválasztásuk felülreprezentált,

alig lévén más fajta diplomás e környezetben. Ez magyarázza azt is, hogy falvakban magas a nők aránya az elitben, hiszen a kulturális elit diplomásai e településtípusban nagy arányban a nők.

A politikai szervezetek szerinti bontásban pedig megállapítható, hogy szintén a gazdasági elité a fő szerep, bár az értelmiségi elit is erőteljesen pozícióban van. A politikai elit gyenge részvétele a helyi viszonyokban két tényezővel magyarázható. A falvakban és kisvárosokban azzal, hogy eleve a függetlenség virágkorát élik, a nagyobb városokban pedig azzal, hogy arányuk alapvetően alacsony a többi elittípushoz képest.

Levonható továbbá az a tanulság, hogy **a bizalom és a részvétel iránti igény erős területi identitástudattal párosul**. Az interjúk során a helyi elittel készített területi identitás önértékelés eredménye ugyanis 4.8-as értékkel rendkívül kimagasló volt, s ugyanez a társadalmi réteg az, amely a helyi döntéshozatalban felülreprezentáltan képviseli magát /összességében átlagosan picit több mint 50%-os önkormányzati-döntéshozatali részvétellel jellemezhető a lokális elit/. **Az elit tagjait emellett a tágabb társadalmi környezet iránt magasabb bizalom jellemzi**, s döntéshozatali-részvételi hajlandósága rendkívül erősnek bizonyult a vizsgálat szerint. Mindezek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy **a részvétel és a bizalom egyaránt determináns jellemzői a területi identitásnak, s ezen belül is a lokalitás iránt érzett önazonosságtudatnak**. Ezen megállapítás igaz valamennyi elit- és településtípusra, viszont megjegyzendő, hogy az elit csoportjai településtípusonként teljesen más társadalmi jellemzőkkel leírható rétegeket tartalmaznak. A lokális elittudat sajátjaként értelmezhető az a jelenség, amely szerint a helyben elitként viselkedők azonos bizalmi és részvételi magatartással írhatóak le, s emiatt elit státuszaikban nem tapasztalható diszkrepancia.

A területi identitás intenzitását e felmérés szerint egyfajta lakmuszpapírként mutatja a részvétel és a bizalom, ezen belül is a tágabb társadalmi környezet iránti bizalom mértéke, valamint az, hogy az adott lokalitást érintő döntéshozatalban az elit és nem elit tagok milyen arányban működnek közre. Ugyanakkor az elittípusok szerinti bontást idézve le kell szögezni, hogy elsősorban a gazdasági elité a többségi pozíció, ám a négy elittípus közül az ő identitásértékelésük a legalacsonyabb (4.5). A kulturális és az értelmiségi elit értéke egyaránt 4.9, míg a politikaié 5-ösre kerekíthető. Eszerint megbicsaklani látszik az a logika, miszerint a legmagasabb részvétellel jellemezhető

csoport rendelkezik a legmagasabb identitással. Az említett átlag azonban fontos szempontot rejt el. Mégpedig azt, hogy a nagyvárosi és a kisvárosi-falusi gazdasági elit identitásértékelése - ellentétben a többi elittípus település-független attitűdjével - nagy mértékben eltér egymástól. A nagyvárosi gazdasági elit identitásértéke húzza ugyanis lefele az átlagot e kategórián belül. Míg a 49.999 fő alatti településeken ez az átlag 4.9, addig az 50.000 fő felettiekben 4.1 az osztályzat, amit főként a nagyvárosokba történt migráció identitást csökkentő hatásaként értelmezek egyrészt, másrészt pedig annak tulajdonítok, hogy a nagyvárosi életfelfogás tradíciókat legkevésbé követő elitcsoportjának tagjairól van szó.

Ezen kitétel alapján tehát mégis igazolhatónak látszik a részvétel területi identitás intenzitását meghatározó volta, amelyben Utasi Ágnes vonatkozó vizsgálatai alapján a bizalom kategóriája is fontos szerepet játszik.

Igazolódni látszik az a hipotézis, mely szerint **a helyi elit** nem csupán identifikációs szükséglete, de érdekei és önmegvalósítási szükségletei alapján is **intenzívebb területi azonosulásra hajlamos**, hiszen céljait a társadalmi bizalom megnyerésével, döntéshozatali részvételen (befolyásoláson) keresztül lesz képes elérni. Ez egyúttal pedig pszichés alapjait jelenti a területi identifikáció növekedésének. Ez a tényező ugyanakkor lehet mesterségesen kommunikált identitás, hiszen a döntéshozatalba való belépésnek előfeltétele a társadalmi környezet bizalmának elnyerése, amelyet a 'lokálpatriotizmus' hangoztatása nélkül aligha érhet el bárki is a jelen politikai kultúrájában.

Végkövetkeztetésül megállapítható, hogy a területi identitás intenzitásának értéke az elit-pozíciótól függő változó, amelyet meghatároz az iskolázottság és településjelleg. A bizalom és a részvétel faktorai pedig intenzifikáló minőségben vannak jelen, hiszen erősödésükkel élénkül az identitás mértéke; a legmagasabb részvétellel jellemezhető csoport az elit, amelynek egyben részvételi hajlandósága és a tágabb társadalom iránti bizalmának megjelenítése a legerőteljesebb. A területi identitás mértékét tehát a társadalomban a relatív elit-pozíció dominánsan meghatározza.

8. Az interjúkon alapuló területi identitásvizsgálat eredményei

8.1. Az interjú empirikus felvétel módszertana és háttere

Az interjúkészítés célja kettős jelleget öltött: egyrészt az identitással kapcsolatos véleményeket és attitűdöket kívántam egybegyűjteni, mégpedig a helyi elit /kulturális-politikai-gazdasági/ megkérdezésével. Másrészt pedig a kérdőívkészítéshez szerettem volna olyan adatokat nyerni, amelyek a tudományos gondolkodás mellett, a közélet és a társadalmi élet szereplőinek tapasztalata szerint fontos, sőt nélkülözhetetlen ahhoz, hogy teljes és gyakorlati szempontú betekintést is kapjunk a területi identitás 'atmoszférájába'.

Az interjúsorozat 40 településen 102 alanyt foglalt magában, köztük polgármestereket, jegyzőket, plébánosokat, háziorvosokat, állatorvosokat, művelődési ház- és iskolaigazgatókat, gazdasági szervezetek vezetőit, valamint területfejlesztési szakembereket, akiknek a véleményére támaszkodva határoztuk meg a kérdőíves kutatás fő alapvetéseit.

A különféle szakterületek várható specifikus gondolkodása miatt már előre elkülönítettem azon csoportokat, amelyek feltételezhetően más aspektust, esetleg ellentétes véleményt fogalmaznak meg. Ezen előfeltételezések a plébánosok, egyházat képviselő tisztségviselők esetében beigazolódtak, a gazdasági szervezetek vezetői esetében csak részben nyertek bizonyosságot, míg a többi szakterületet képviselők nagyjából azonos megközelítést tanúsítottak. Az interjúalanyokat előre ugyanis négy csoportba soroltam: 1. a területiség problémájával közvetlenül foglalkozó közigazgatási dolgozók és területi szakemberek /polgármesterek, jegyzők és területfejlesztéssel foglalkozó szakemberek/, 2. a helyi közélettel, a lakossággal és/vagy a kultúrával kapcsolatos tevékenységek körével jellemezhető emberek /művelődési ház- és iskolaigazgatók, orvosok és állatorvosok 3. az előbbi csoporton belül az egyházat képviselők elkülönített köre /plébánosok, egyházi tisztséget betöltők/, valamint 4. a gazdasággal foglalkozó helyi társadalmi elit /gazdasági szervezetek vezetői/.

Valamennyi interjúalanyra igaz, hogy a kutatás szempontrendszer szerint a helyi elit tagjai körébe sorolhatóak. /vö.: 7. fejezet./

Az interjú a következő fő szempontok szerint értelmezte, illetve értelmeztette az alanyokkal a területi identitás fogalmát:

1. büszkeség
2. szeretet
3. kötődés
4. otthon
5. jövőkép
6. fontosság
7. társadalmi-gazdasági aspektus

8.2. Az interjúk eredményei

Az iménti felsorolás az interjúkészítés szerkezeti logikáját követi, ám az értékeléskor módosítani kellett e sorrenden, ami utólag már természetszerűnek tűnik. Ezért az alábbiakban a szempont-elemek az interjúk eredményének összefüggérendszerébe ágyazva következnek egymás után.

E hét szempont közül a **fontosság** tekintetében nem volt különösebb eltérés az alanyok között, mindannyian alapvetőnek és így fontosnak tartották az identitást, s ezen belül a területiség alapján meghatározható identitást. Gyakori példának számított egy ismerős vagy rokon említése, aki ugyan 'világjáró' ám lelke mélyén konkrét és egyértelmű a területi hovatartozás- és azonosságtudata, azaz érzi, hova megy haza. Ez persze lehet viszonylagos fogalom is, hiszen különösen a papok esetében a hazatérés, a 'nyájhoz' való visszatérést jelentette, míg egy világot járó gazdasági tanácsadó esetében a szülői házhoz, egy településről településre költöző háziorvos esetében pedig a néhai szülei által lakott faluba való néhány napos ott-tartózkodást érteni alatta. De mindannyian megegyeztek abban, hogy akinek látszólag bizonytalan is a hovatartozás és önazonosítás kategóriája, annak is fontos, érzelmileg alapvető és nélkülözhetetlen szempontról van szó.

A **kötődés** aspektusa már problémákat eredményezett az interjúalanyok értelmezésében. Főként azon alanyok, akik életvitelükben a lakóhely és személyük

közötti szakmai kapcsolat domináns /polgármester, jegyző, háziorvos, pap/, a kötődés és identitás szakmai jellege erősen manifesztálódott, azokhoz képest, akiknél a szakmai - egzisztenciális - kapcsolat a lakóhely és személyük között nem áll fenn. A szakmaiság révén átgondoltabban, sokrétűbben érveltek, például olyan szakmai kérdéseket taglaltak, mint a finanszírozás, a területfejlesztés, a helyi vállalkozások, az emberek iskolázottságának és ezzel összefüggésben egészségügyi vagy éppen kulturális magatartásának fontossága. Ugyanakkor míg a papok az identitást a 'hívők' által lakott településhez, a kötődést pedig a 'hívők' csoportjához rendelték, addig a többiek esetében mindkét kategória vonzásterülete az otthont biztosító település volt.

A gazdasági szervezetek vezetőinél volt egyedül tapasztalható, hogy az identitás fogalmát kötődés érzése nélkül is elképzelhetőnek, valósnak tartották.

Az **otthon** kifejezéssel tovább árnyalódott a fogalmi összetettség. Valamennyi megkérdezett számára a kötődésekre adott válaszok módosítását vagy átértékelését váltotta ki e szónak a megemlítése. A konklúzió - amelyet az alanyok szinte kivétel nélkül gondolati vívódás árán vontak le - az otthon melegségérzésének azonosságtudatra, mint pszichés kategóriára vonatkozó hatása volt. Azaz az otthon nem konkrét, kötődést kiváltó statikus kategóriaként értelmezendő, hanem az azonosságtudat területi vetületének akár ad hoc céljaként is elfogadható szempontként. A területi identitástudat tehát 'otthon' tudat. Olyan otthoné, amivel az egyén magát azonosítja, még akkor is, ha hajléktalan vagy világfi. Egy kiválasztott területi kategória érzelmi színezetűvé tétele tehát, amely révén megfogalmazható az identitás alapvető kérdésére adandó válasz: a 'hova tartozó vagyok?', az egyik legbensőbb emberi vágyunk, identifikációs szükségletünk (Berényi I. 2001.), az otthon iránti vonzalom és melegségérzés pszichés egyensúlyának meglétét bizonyítja.

Az iménti kategóriától ugyanakkor eltérő megítélést kapott a **szeretet** elem. A véleménykülönbségek oka az volt, vajon a területi identitásnak részét képezi-e a szeretet. A területtel történő azonosulás iránti vágyban tehát benne foglaltatik-e vagy sem. Míg a polgármesterek és a papok esetében kivétel nélkül igen volt a válasz, a másik szélsőséget a gazdasági szervezetek vezetői jelentették, akik többsége szerint legalábbis a 'nem feltétlen' jött ki eredményül. A nemmel érvelők legfőbb indokául a szeretet az esztétikai jelleggel párosult, s szerintük a táj vonzó hatása sem feltétlen része

az identitásnak. Érdekes elem azonban, hogy visszakérdezéskor a nemmel érvelők több, mint fele részben vagy teljesen meggondolta magát. Az igen mellett lándzsát törők viszont az otthon imént részletezett 'szeretet-tartalmára' hivatkoztak; ha az otthon akár tér-független érzése része az identitás eme típusának, akkor a szeretet is feltétlen az.

Összességében azonban kijelenthető, hogy a szeretet koherens kategóriája a területi identitás fogalmának. A szeretet alkategóriájaként érdemes szemügyre venni a **megszokás** tényezőjét. Főként a szeretet-tagadók körében volt érzékelhető, hogy helyettesítő faktorként utaltak rá. Az feltételezhető ugyanis, hogy főként esztétikailag megkérdőjelezhető területen élők 'szeretet' aspektusa gyenge, ám mégis kialakul valamifajta vonzalom, amit a megszokás pontosabban ír le, mint a szeretet. Különösen figyelemre méltó az a megközelítés, hogy panellakásban élők eltérően ítélik meg a saját paneltömböt és környékét, mint egy idegen városban lévőét, pedig a kívülállónak semmi különbség nem vetődik fel. /E szempont vizsgálata külön kutatást érdemelne. /A megkérdezettek többsége úgy véli, hogy akinek esetleg nem domináns a szeretet érzése lakóhelyével, a megszokás tényezője feltétlen jelen kell legyen, mint valamilyen pozitív érzületet kiváltó elem. Érvként szerepelt azonban, hogy a szeretet tényezője inkább az emberi kapcsolatokra vonatkozik, ám ezen aspektus sok ellentmondást rejtett a megkérdezettek között.

A megszokottal inkább hajlamosak identifikálni magukat az emberek, mint a kevésbé ismerttel. Jellemző, hogy az egyén a körülötte lévő világból azon elemeket választja ki önazonosságtudatának meghatározásakor, amelyek pozitív érzelmi töltést jelentenek számára, s e pozitív érzelmi töltésnek az egyik fontos eleme a megszokás. A megszokott dolgokhoz való ragaszkodás és kötődés tehát egyúttal feltételezhetően identifikációt is indukálhat.

A válaszadók véleményéből kitűnik, hogy a megszokás szempontját önmagában nem fogadták el - emiatt is alkategóriának fogtam fel. A többség szerint nem a megszokás a döntő elem, hanem az egyén értékválasztása, amely alapján a sokféle hatótényező közül kiválasztja a maga számára meghatározókat. Ezért a területi identitás kialakulásakor a megszokás nem indukál, legfeljebb megerősíti vagy gyengíti a folyamatot. *A területi önazonosságtudat létrejötte ugyanis emberi kapcsolatokban leledzik, kulturális értékekkel és jellemzőkkel áll szoros kapcsolatban, valamint az*

egzisztenciális lehetőségek hatásai módosíthatják. A területi tényezők, a táj vagy a közvetlen lakóhely környezetének képe, vagy annak egy-egy részlete természetesen erősítheti vagy gyengítheti az egyén azonosulási vágyát, ám nem ez a faktor a meghatározó az effajta identitás felépítésében. A válaszadók között ugyanakkor ellentmondás mutatkozott abban, hogy a megszokás módosító aspektusa milyen tényezők mentén gyengülhet vagy erősödhet. Az emberekkel kapcsolatban álló szakmák képviselőinek válaszai szerint az egyén számára az esztétikum rendkívül meghatározó a területi jólét-érzésben. Ugyanakkor a megszokás tényezője ismét megjelenik, hiszen egy adott terület - akármilyen valós esztétikai tartalommal bír is - az ott otthonnal rendelkezők esetében egy idő után - a kérdezettek szerint gyakorta tapasztalni: megszépül a szubjektum számára. Ezen logikai elv szerint tehát a megszokás egyúttal kedvezőbbé teheti a területi identifikáció folyamatát.

A *szeretet* kategória megítélését érdemes település nagyság szerint is megtekinteni. A megyei jogú városokban megkérdezettek ugyanis hajlamosabbak voltak a nem mellett voksolni, míg a kisebb települések felé közeledve erősödött a szeretetet identitásba integrálók aránya.

Lényeges azonban leszögezni, hogy azok, akik a területi identitás meglétében a szeretetet nem feltételezik, kivétel nélkül meghatározónak tartották, hogy identifikációhoz szükség van pozitív élményre, tehát, ha nem is szeretetről, de kellemesség érzésről, otthonosság érzésről, vagy legalábbis a megszokás következtében kialakuló vonzódásról szó kell legyen.

A kötődés, otthon és szeretet szempontok esetében, ha arra kértem a kérdezetteket, hogy a területi identitás emberi kapcsolatainak mozzanatára gondoljanak, kivétel nélkül meghatározónak vélték az adott kategóriákat. Azaz a területi identitás emberi kapcsolatok szerinti értelmezésekor, a család, a barátok, esetleg kollégák, szomszédok, ismerősök iránti szeretet és kötődés nélkülözhetetlen, illetve az emberi környezet által megteremtett otthon szerepe erősen meghatározó tényezőnek számít.

A legellentmondásosabb szempontnak mindenesetre a *büszkeség* adódott, amely csupán a papok esetében bizonyult egyértelműen fontos kategóriának. A polgármesterek körében ugyanakkor 'szakmai' kötelelességtudatból tűnt csupán lényeges momentumnak a kategorizáció kiemelése. Az eredmények teljesen egybevágóak azzal a kutatással, amely

megállapította, hogy a magyarok kevésbé büszkéek hovatartozásukra, mint például az osztrákok, franciák vagy az angolok (Kapitány G. - Kapitány Á., 2002., 254-255.o.). Az idézett tanulmány megállapítja, hogy a "népesség fele az azonosuló, de önkritikus" álláspontot választja. Az önkritika tehát fontos önazonosságot meghatározó szempont a magyar kultúrában, amely egyúttal korlátozóan hat a területi identitás egyes kategóriáinak erősségére.

A **büszkeséget** ugyanakkor a megkérdozettek kivétel nélkül nagyon fontos identitásalakító mozzanatként értékelték. Ennek tudatában sem változott azonban saját területi azonosságtudatuk célterülete iránti büszkeségük 'lefokozása'.

A területi identitás jövőbeni alakulásának megítélésében a többség a következők mellett állt ki:

Az egyéni élettörténetek szintjén úgy vélekedtek, hogy egyrészt gyermekkorban a családi kapcsolatok folytán volt erős kötődésük, míg időskorban az identitás vált erőssé, azaz a gazdaságilag passzív, a területi változatlanságot feltételező időszakban az ember erősen azonosul környezetével. Ugyanakkor aktív korban, főként a húszas-harmincas éveiben az egyén területi azonosulása minimálisra csappan. Főként orvosok és gazdasági szakemberek vélték úgy, hogy ebben az időszakban a legtöbben anyagi okokból vállalnak vagy váltanak identitást, vagy veszítenek el területi azonosságtudatot. A papok esetében azonban ezen aspektus kevésbé jellemző, hiszen egy pap mindig egyháza és a hívők körében leli meg 'otthonát'.

Az általános értelemben használt **jövővel** kapcsolatban a többség vagy változatlanságot vagy csökkenést jósolt. Azonban a legoptimistábbak is úgy vélték, hogy a növekvő elidegenedés és egoizmus, a pénzközpontúság és a célorientáltság, a fogyasztói magatartás következtében az emberek területi azonosságtudata egyre tárgyaltanabbá, egyes papok szerint hiteltelenebbé és hiteltelenebbé válik, azaz csökken szerepe.

Az *Európai Unió*s csatlakozás területi identitást befolyásoló szerepéről megoszlottak a vélemények, bár a többség szerint ez nem lesz közvetlen hatással a kategóriára. Azok, akik csökkenést jósoltak is úgy vélték, a területi azonosságtudat halványodása generációváltások során következik be, nem pedig gyors metamorfózisként.

A társadalmi-gazdasági aspektus szempontja alatt arra kerestem a választ, hogy a kérdezettek miként értékelik a gazdasági fejlődés társadalomra, illetve ezen keresztül a területi identitásra vonatkozó hatását. Az egyházi tisztségviselők kivétel nélkül károsnak tartották a folyamatot, mindenekelőtt a globalizációt, az elidegenedést, a pénzorientáltságot, az agresszív magatartást, a születések számának csökkenését, az elembertelenedő világot és a profitorientációt említve a negatív hozzáállás hívószavaiként. A többi megkérdezett elkerülhetetlennek és pozitívnak vélte a gazdaság fejlődését és a társadalomra gyakorolt hatását. A területi identitás jövőbeni csökkenő szerepének hátrányát pedig az életszínvonal, a kényelem és a biztonság növekedő, valamint a kvalifikáltság életlehetőségeket kiszélesítő ellentételező hatásában vélték felfedezni.

Ugyanezen témakörben a konfliktus is megjelent, mint sajátos identitás faktor, rejtett formában. A gazdasági és politikai szinten érvényesülő ellentét egyrészt a megyével szemben emelkedett ki, illetve a rivális települések irányában volt kitapintható. Szintén kirajzolódott viszont, hogy a lokális szempontok, célok nincsenek kapcsolatban az országos, sőt a regionális /NUTS II szint/ érdekekkel sok esetben. Mindezen megállapítás teljesen igazolja A. Gergely András felfogását, aki mindezzel összefüggésben még jelzi, hogy egy ilyen "poszt-totalitárius világban [...] nemigen marad hely a tradícióknak, vagy akárcsak annak a társadalmi örökségnek, amely a kollektivistikus világkép korszaka után másfajta közösségiség ügyével jelentkezhetne." (A. Gergely A. 1993., 76.o.)

A területi identitás tartalmára vonatkozó kérdéseket követően annak irányaira célzó megállapításokat értékeltettünk az alanyokkal. Részben ezek alapján egészítettem ki a kérdőíveken az identitás területi kapcsolataival, illetve az identitás erősségével és tartalmával összefüggő tényezőket. Ezen faktorokra most nem térek ki, hiszen mind a módszertani, mind pedig a kiértékeléssel foglalkozó fejezetben részletesen megtalálhatóak.

Az interjúk harmadik kérdésköre a területi identitást befolyásoló tényezőkről, illetve az általa kifejtett hatásokról kívánt véleményeket gyűjteni. Az egyik ilyen faktort a **területi identitás erősségeként** neveztem meg. Valamennyi megkérdezett hangsúlyozta, hogy a területi identitás erősségét nem elsősorban a terület iránti

elkötelezettség, hanem az emberi és az egzisztenciális tényezők határozzák meg. Ebben az esetben a különféle megkérdezett csoportok között nem volt még csak hangsúlyeltolódás sem. A területiség aspektusa a vélemények szerint egy olyan véletlenszerű képződmény, amely egy adott egyén domináns élethelyzeteinek, emberi kapcsolatainak és egzisztenciájának térbeli kiterjedésével esik egybe. Ez a tér akkor válik erőteljessé a válaszok tükrében, ha minél inkább egybeesik az emberi kapcsolatok halmaza az egzisztenciális érdekekkel, valamint az egyén meghatározó élethelyzeteinek lokalizálásával. Fokozható az identitás, ha mindez nem csupán egybeesik az előbbi faktorokkal, hanem egy-egy településen belül rajzolódik ki, amely egyúttal az identitásélmény aktiválásához, a cselekvő lokálpatriotizmushoz vezet.

Megállapítható, hogy igazolódott az interjúk tükrében a kritikus távolságon belüli aktivitási tér (Godó N., 2002.) identifikációs generáló ereje, azaz *az emberek hajlamosabbak önmagukat azzal a térrel azonosítani, amely otthonuk, barátaik, családjuk, kedvteléseik köré szerveződik, s amely személyes kapcsolattartásaiknak helyt ad.* Ez általában egybeesik a lokalitással, még akkor is, ha jelen esetben az elit csoportok tagjaival készítettünk interjút, akiknek mobilitási eszközeik és igényeik, valamint lehetőségeik szerint aktivitási terük könnyen meghaladja a lokalitását. Vallomásaik mégis azt mutatják, hogy *életvitelükben és életminőségükben aktivitási terük legfontosabb egysége az otthonnak helyt adó lokalitás, amely az érzékelési környezettel* (Godó N., 2002.) *erőteljes területi identitást generáló faktorként lehet értelmezni.*

A területi identitás térlehatárolása e logika szerint tehát az egyén mozgástereivel egybeeső kategóriaként jelenik meg. Eszerint azonban a legerősebb identitás-generáló egység maga a lokalitás, s minél nagyobb egységek felé közelítünk az identitás erőssége elviekben csökken.

A megkérdezettek ugyanakkor a nemzeti identitás kategóriáját nem kivételként kezelték, hanem egy kevésbé a területiséghez, mint inkább a történelemhez, ideológiákhoz, kulturális önazonosságtudathoz kapcsolódó faktort fogták fel. Azaz országhoz kapcsolódó identitás tehát, amelyet a kérdőív a nemzeti identitás területi analógiájaként fogalmaz meg, az interjúalanyok nagy többsége szerint nehezen értelmezhető, torzító és életidegen. Többségük véleménye szerint a nemzeti

identitásnak - különösen a magyarság esetében - kevés köze van az országhatárok által körbezárt területhez. Gereben Ferenc kutatásaira hivatkozva azonban fenntartom az országhatáron belül élő magyarság a határokon kívül élőkől megkülönböztethető és jól csoportosítható nemzeti identitástudatát. Ez alapjául az országhoz, mint térképződményhez vonatkoztatható identitás kategóriáját a kérdőív szerves egységként meghagytam. (Gereben F., 1999. 73-75.o., 133-139.o.)

A különféle területi egységeket a kérdezettek kísértetiesen egybehangzó módon értékelték az identitás vonatkozásában. *A lakóhelyet és a lokalitást tekintették a legalapvetőbb területi identitásforrásnak*, amelyhez egyes esetekben kapcsolódhat a lokalitáson túli térség, amely állhat további településekből, de tájegységből is. Minden további területi szempontot a válaszadók összességét figyelembe véve gyenge identitásképző egységként kell felfogni. Ugyanakkor a polgármesterek és jegyzők, valamint a területfejlesztési szakemberek a **megye szerepét** jobban kiemelték, s identitást vonzó egységként kezelték. Ugyan gyengébbnek vélték ezt a hatást, mint a lokalitás esetében, ám erősebbnek, mint a kistérségi vagy országrész szerinti felfogást. A hivatalosnak tekintendő regionális szintet pedig, mint az emberek ismeretein kívüli, így az identitástól teljesen elzárt képződményt említették meg.

A **szubkontinentális és európai identitás** közül az utóbbi nagy hangsúlyt kapott, mint identitást alakító faktor, ám a megkérdezettek szerint az emberek gondolkodásában e kategóriák 'alulértékelték' lesznek.

A **gazdasági és infrastrukturális** faktorok értékelésekor a papokon kívül mindenki megegyezett abban, hogy a fejlődés növeli a területi önazonosságtudatot, azonban abban már nem volt egyetértés, sőt sokszor bizonytalanság uralkodott, hogy vajon a társadalmi-gazdasági fejlődés egyúttal az elidegenedés, a szolidaritás csökkenése révén egy ponton túl nem rombolja-e le ugyanezt a folyamatot? Az egyházak képviselői szerint a fejlődés indukálta területi identifikáció csupán részben igaz, mivel az idősebb korosztályok mindettől függetlenül erős identitásúak, pedig számukra vajmi kevés jut manapság a fejlődés hozadékából.

Az **infrastruktúra fontossága**, főként a megfelelő szolgáltatási környezet, valamint kisebb településeken a szórakozási lehetőségek kiépülésének hiánya akadály, a mindennapi életben tetten érhető rombolója az identitás kialakulásának.

Iskolaigazgatók, pedagógusok, háziorvosok és gazdasági szervezetek vezetői egyaránt kedvezőtlennek tartják a vidéki infrastruktúra gyengeségét a kistelepülések vagy a hátrányos helyzetben lévő települések esetében a megtartóképeség vonatkozásában. Hiszen a kulturális és közlekedési infrastruktúra hiánya szinte elűzi a fiatal generációkat a területről. *A gazdaságilag hátrányos helyzetet infrastrukturális fejlesztésekkel a vélemények szerint ellensúlyozni lehetne.* Márpedig az infrastrukturális hiányosságokból fakadó területi identitás eltűnése, a kötődések megszűnése egyúttal azt is jelenti, hogy ezen területek negatív gazdasági spirálba kerülnek megtartóerejük elvesztése miatt.

A vezető értelmiségiek számára neuralgikus szempontként vetődött fel a megfelelően *magas színvonalú iskoláztatáshoz való hozzáférés hiánya* ugyanezen területek esetében. A **művelődési és kulturális lehetőségek** apadása, valamint a gazdasági helyzet következtében a minőség romlása ugyanis az imént említett negatív spirál hatását még gyorsítja is.

Valamennyi megkérdezett egyetértett azzal, *hogy a területi identitás és a gazdaság növekedése serkenthetik egymást*, ám kételyek fogalmazódtak meg abból a szempontból, hogy a pusztán gazdasági előnyök révén kialakuló önazonosságtudat mennyire mélyreható, szilárd és tartós folyamatot jelöl.

A **szülőföld szerepe** alapján azt állíthatjuk, hogy a vélemények e kategória fontosságát tekintve megoszlanak az egyén, illetve a család mozgékonysága, azaz a vándorlás aspektusa szerint. Azok a kérdezettek, akik felnőttkorukban is a szülőföldön élnek, sőt közeli családtagjaik is ezen a területen laknak, rendkívüli súlyt adnak a szülőföldnek, mint identifikációs tényezőnek. Ugyanakkor azok, akik elkerültek szülőföldjükről jellemzően kevésbé tartják ezt a tényezőt meghatározónak. Azt minden esetben megemlítik, hogy milyen a kapcsolatuk azon területtel, amelyen gyermekkorukban, esetleg még fiatal felnőttkorukban éltek, s az ottani kultúra értékeit meg is őrizték, sőt első területi identitásuk ott alakult ki, ám ez az érzés nem statikus jelenség számukra. Új térségben való letelepedés során az egyénben egy idő után /átlagosan 7 évben szabták meg ezt a periódust/ ugyanolyan identitás-érzetet képes kialakítani, mint amit korábban már felépített. A szülőföld státuszát átveszi például a 'saját gyermekeinek szülőföldje' érzet, amely legalább olyan meghatározó életeseményként hat a területi identitásra.

Azok akik rövidebb időintervallumon belül szoktak lakóhelyet és települést váltani - mintánkban kizárólag gazdasági szakemberek, körzeti orvosok, jegyzők, iskola- és művelődési ház igazgatók, valamint papok estek e csoportba - szintén a szülőföld területi identitást meghatározó kategóriájához nyúltak vissza. Ritkán előfordul e csoporton belül olyan vélemény is, amely a szülőföld mellett más térséget jelölt meg önazonosságtudata tárgyául, amely meghatározó élményként erősítette és tartotta fenn eme identitását. Ezen megkérdezettek (összesen 13 interjúalanyról van szó) azonban rendszeresen öt-hat évenként más-más településen, országrészben élnek.

A közösségi élet szerepét a megkérdezettek egy része tartotta csak nélkülözhetetlennek ahhoz, hogy a területi identitás kibontakozása erősödhesse. Ők a papok, a polgármesterek, iskola- és művelődési ház igazgatók köréből kerültek ki. A többi szakma képviselői szerint nem feltétel, csupán egy adalék ahhoz, hogy például a lokális, a kistérségi identitás erősödjék. Ugyanakkor mindkét fél egyetértett abban, hogy a közösség valamilyen szintű kapcsolattartása nélkül, *közösségi identitás érzése nélkül nincsen területi identitás sem*. E kérdésnél szinte minden megkérdezett kitért az emberi kapcsolatok dominanciájára. A területi identitás ugyanis csak áttételesen kötődik a területiséghez, mint földrajzilag meghatározható térhez, elsősorban az emberi kapcsolatok hálózata alakítja ki az egyénben azt, mely területi egységgel identifikál és milyen intenzitással. S mint már korábban elemeztem, ez az emberi kapcsolattartási góc általában egybeesik a lokalitással és az egyén aktivitási terével.

Az identitás erőssége kapcsán az utolsó szempont az **egyéni részvétel** szerepének átgondolása volt. A vélemények kivétel nélkül megegyezni látszottak abban, hogy minél inkább részt vesz egy közösség tagja az adott területen valamilyen társadalmi tevékenységben, identitása annál intenzívebb lesz. (Megjegyzendő, hogy a kérdésfeltevés részben zárt és irányított volt).

A területi identitás kialakulásának, illetve fennmaradásának akadályai, az azonosulás esetleges hiányainak, illetve csökkenésének okait kutatva kész szempontrendszerrel tártam az interjúalanyok elé, amely megegyezik a módszertani fejezetben lévő listával. Az alanyok a negatív hatások elemzésénél ugyanazokat a tényezőket jelölték meg dominánsnak, amelyeket a pozitív irányban is meghatározónak véltek. Így *elsősorban az emberi kapcsolatok minősége, a gazdaság és infrastruktúra*

helyzete voltak azok, amelyek elégedetlenség esetén korlátozhatják vagy csökkenthetik a területi identitás mértékét, intenzitását.

Az interjúkészítés során szerzett tapasztalatok közül kettőt tartok szükségesnek kiemelni: az egyik a szakmai 'ártalom', a másik a lokalitás-orientáltság. Ugyanis mindkettő torzítóan hat a területi önazonosulás folyamatának megértéséhez. A szakmai ártalmon azt értem, hogy a megkérdezettek foglalkozásuk felfogása, gyakorlata és kapcsolatrendszere szerint elvárható szakma-specifikus válaszokat adtak. Ezek leginkább a papok és a polgármesterek esetében voltak kiemelkedően tettenérhetőek, az egyik az autentikusság kialakítása, a közösségnek való megfelelés éreztetése, a másik az ideológiai-vallási viselkedés alapján adta a válaszokat. A többi szakmai csoport sem volt mentes ezen hatástól, hiszen a gazdasági szakemberek identitás meghatározásában sokkal fontosabb érvként szerepelt a gazdaság fejlettsége, az iskola- és művelődési ház irányítói esetében a kultúra és művelődés színvonala, az orvosok és jegyzők körében pedig az infrastruktúra fejlettsége, valamint a szolgáltatások minőségének kérdése és általában az igényesség iránti elkötelezettség dominált.

A lokalitás-orientáltságon pedig azt értem, hogy az alanyok a területi identitást, az első pillanatban a településsel azonosították és nehezen lehetett e gondolkodásmódtól az általánosabb területiség síkját megragadtatni velük. Így a válaszok szinte már predesztinált módon a lokális identitás bűvkörétől nem szakadtak el.

9. A kérdőíves empirikus felmérés kiértékelése és eredményei

A vizsgálat egyik célkitűzése az identitás mértékének pillanatnyi felmérése különféle területi egységek, különböző társadalmi csoportok esetében. A felmérés másik szegmense pedig azt kutatta, hogy a kérdezettek területi identitása milyen elemekből áll, és azokat milyen fontosságúnak vélik. A kérdőív elkészítésekor már rendelkezésre álltak azok az interjúk, amelyek alapján feltételezni lehetett az ember és terület közötti pszichés kapcsolat lényeges tartalmi tényezőjét. Például azt, hogy az emberek területi identitásában nem a terület maga, hanem a közösségi, emberi kapcsolatok dominánsak, illetve a területi egységgel azonosítható társadalmi-gazdasági, kulturális folyamatok a meghatározóak. A területiség szegmense tehát csupán egy foglalat a valóságnak, ám tartalmi tényezői jelentősen eltérő fogalmi tényezőkből tevődhetnek össze.

9.1. Mely tényezők határozzák meg a területi identitást?

Elsőként a **területi identitást meghatározó tényezők** értékelését tekintjük át, az összesített, majd a *falu-város bontás* alapján. A kérdőív elkészítését megelőzte egy interjúsorozat, 102 kérdezettel. Ez alapján állítottam össze azon tényezőket, amelyeket részben a területi kutatások és fejlesztések eredményeire, részben a helyi elit (polgármesterek, plébánosok, körzeti orvosok, művelődési ház és iskola-igazgatók, gazdasági szervezetek, valamint területfejlesztési szakemberek) véleményére támaszkodva határoztam meg.

A területi identitást determináló tényezőket két szempont szerint értékelhetjük a kérdőív alapján: egyrészt a kérdezettek által adott érték, másrészt a kiválasztási arány szerint. A kettő általában megerősíti egymást, ám ez alól adódik majd kivétel is. A harmadik értékelési kategória egy különálló tézisként fogalmazható meg, nevezetesen a kötődés viszonya, mint a közösséghez-tartozás érzése, illetve a bizalom indexe az identitás speciális aspektusaként vetődik fel. Ezt a tézist az előbbi két szempont értékelését követően külön elemzem, mivel felfogásom szerint külön ható mechanizmusokról van szó.

Amennyiben a két szempontot együtt kezeljük az identitást meghatározó tényezők fontossági sorrendje a következőképpen alakul. Az **emberi tényezők**¹⁴ határozzák meg legerőteljesebben a kérdezettek szerint azt, hogy milyen területi identitásuk. Ez egyúttal arra is utal, hogy az egyének a területi hovatartozásukat legerőteljesebben emberi érzelmi kötődésük alapján értékelik. Ez a kategória maximális pontszámot (5-öt)¹⁵ kapott a kérdezettektől, mind az összesítések, mind a falu-város bontás esetében. A kiválasztási arány sem mutat különösebb eltérést, igaz a falvakban megkérdezettek 100%-a, míg a városban élők 97%-a emelte ki e kategóriát. (Vö.5-7. Táblázat)

Az értékelések szerint a **gazdaság állapota és munkalehetőségek** következnek a sorban 4/5-ös osztályzattal, kétharmados kiválasztási aránnyal. (Vö. 7. Táblázat) Ez azt jelenti, hogy a megkérdezettek kétharmada tartotta fontosnak e két kategóriát kiválasztani, ám értékelésük majdnem maximális. Egyedül a gazdaság állapota esetében tapasztalható különbség a falu és a város megkérdezettei között, nevezetesen, a falusi megkérdezettek csupán négyes, a városiak viszont 5-ös értékelést adtak. A városi lakosok területi identitásában tehát fontosabb szempont a gazdaság jellege, legalábbis azok esetében, akik kiválasztották e tényezőt. Idős-fiatal korosztályi bontásban is különbség tapasztalható, mivel az idősek közül alig választották ki e kategóriát, míg a fiatalok szinte kivétel nélkül megtették. Sőt az osztályzatok is jelentős eltérést mutattak, hiszen a fiatalok inkább 4-es, az idősek pedig a 2-es közeli értéket állapították meg átlagosan.

A következő kategória értékelésénél az osztályzat félrevezető lehet, hiszen összesítve 4-esről van szó. A **lakóterület szeretetét**¹⁶ ugyanakkor az összes megkérdezett 96%-a választotta ki, ami nagyobb súlyt ad hozzá. Tovább árnyalja a képet, hogy a falusi és városi osztályzatok eltérőek voltak, az előbbiek 100%-os

¹⁴ Az emberi tényezők alatt a szűk családhoz, a rokonokhoz, a barátokhoz, ismerősökhöz, a szomszédokhoz fűződő pozitív kapcsolat, illetve a különféle nagyobb csoportokhoz, helyi, egyéb kulturális-földrajzi

¹⁵ Az elemzéskor az értékelések egyszerű számtani átlagát veszem figyelembe. Az átlagolás sehol sem volt túlzó, amit jelez, hogy a medián mindenütt megegyezik vagy közel áll az átlaghoz, sőt a szórás is csupán +/- 1 az osztályzatok esetében.

¹⁶ A lakóterület szeretete a kérdezettek számára három tényezőből adódott össze: 1. érzelmi kötődés pozitív viszony a lakóterülethez, 2. az adott terület feltétlen fontossága az egyén kellemesség-érzetében, 3. és a lakóterület otthonosságérzetet nyújtó volta.

kiválasztás mellett 5-öst, az utóbbiak 94%-os voksolással 3-ast adtak e kategóriára. A városiak tehát e tényezőt ugyan általában szükségesnek tartották megjelölni, ám értékelésükkel érzékeltették, hogy csupán közepesen fontos szempontról van szó.

Identitást meghat. tényező	Db szám	Az össz meg- kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület szeretete	399	100	5
Táj vonzása	328	82	5
Gazdaság állapota	252	63	4
Infrastruktúra fejlettsége	262	65	4
Kulturális viszonyok	253	63	4
Műv-szellemi környezet	250	63	4
Emberi tényezők	400	100	5
Munkalehetőség	282	70	4/5
Erkölc-értékrend helyi jellege	171	43	4
Etnikai-területi specifikum	43	11	3
Földrajzi identitás	85	21	3
Fogyasztási környezet	80	20	2
Össz.:	2805	401/100%	-

5. Táblázat: Identitás-faktorok falvakban

Identitást meghat. tényező	Db szám	Az össz meg- kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület szeretete	478	94	3
Táj vonzása	330	65	3
Gazdaság állapota	320	63	5
Infrastruktúra fejlettsége	261	51	4
Kulturális viszonyok	319	63	4
Műv-szellemi környezet	232	46	5
Emberi tényezők	496	97	4/5
Munkalehetőség	326	64	5
Erkölc-értékrend helyi jellege	167	33	3
Etnikai-területi specifikum	56	11	3
Földrajzi identitás	88	17	2
Fogyasztási környezet	112	22	4
Össz.:	3185	509/100%	

6. Táblázat: Identitásfaktorok városokban

Identitást meghat. tényező	Db szám	Az össz meg- kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület szeretete	877	96	4
Táj vonzása	658	72	4
Gazdaság állapota	572	63	4/5
Infrastruktúra fejlettsége	523	57	4
Kulturális viszonyok	572	63	4
Műv-szellemi környezet	482	53	4
Emberi tényezők	896	98	5
Munkalehetőség	608	67	4/5
Erkölc-értékrend helyi jellege	338	37	3
Etnikai-területi specifikum	99	11	3
Földrajzi identitás	173	19	2
Fogyasztási környezet	192	21	3
Össz.:	5990	910/100%	-

7. Táblázat: Identitásfaktorok összesítve

Ezzel szemben a falusiak amellet, hogy 99.7%-ban (a táblázatban kerekített adatként 100% szerepel) választották ki, maximális értékelést adtak rá. A falusiak számára ez a kategória a már elemzett emberi tényezőkével azonos súlyú, szemben a városiak attitűdjével. A faluban élők az emberi kötődéseiket és a lakóterület iránti vonzalmukat egyenlő mértékben építik be identitásukba, szemben a városiakkal, akik az előbbit mindenek felett fontosnak tartva a lakóterület iránt táplált érzelmeiket kevésbé hangsúlyozzák.

Az imént elemzett tényezővel rokon a **táj vonzása** szempont, ami hasonló különbséget eredményezett. Azért csupán hasonlót, mivel a kiválasztási arány mindkét esetben alacsonyabb volt; a falusiak négyötöde, míg a városiak kétharmada jelölte meg. Mivel ez a kategória az épített és a természetes környezet esztétikumára vonatkozott, szinte természetes, hogy a városokban nagyobb valószínűséggel értékelik rosszabbra, mint a falvakban. Az osztályzatok alapján nem tekinthetjük meghatározónak ezt a szempontot.

A **kulturális viszonyok** kategória összesített értékelése a gazdaság állapotával egyezik meg, ám szemben azzal ez esetben mind a falusi, mind a városi válaszadók azonos módon ítélték meg. Azaz ez a szempont jó minősítést kapott közel kétharmados kiválasztási arány mellett, ami azt felételezi, hogy szerepet játszik az egyének attitűdjének kialakításában, az identitás felépítésében. Meglepő ugyanakkor, hogy a **művelődési-szellemi környezet** eltér ettől az értékeléstől. Bár osztályzata azonos az előbbivel az összesített adatok szerint, ám a kiválasztási arány alig haladja meg a kérdezettek felét. Szintén különbség mutatkozik a településjellegben, hiszen a városiak - bár alacsony, 50% alatti kiválasztási aránnyal, de - maximális osztályzattal illették, a falusi kérdezettek következetesen a kulturális viszonyok szerinti értékelést adták rá.

A két kategória közötti eltérésen belül a városi alanyok érzékenyebben reagáltak. Míg a kulturális viszonyok egyrészt az ott élők viselkedésére, valamint a kultúra helyben elérhető intézményrendszerének elfogadható vagy el nem fogadható voltára utalt, addig a művelődési szellemi környezet részben ez utóbbira, részben pedig a hozzáférhető oktatási hálózatra, illetve az ott megszerezhető tudás értékére vonatkozott. Így tehát a két kategória valamelyest fedte egymást. Mindebből az szűrhető le, hogy a városi megkérdezettek számára az oktatás és annak hozzáférhető színvonala

kritikusabb tényező, mint a falusiak esetében. Bár mindkét településtípusban lényeges a művelődés és a viselkedés, a szórakozási és oktatási lehetőségek elérhetősége a területtel kapcsolatos identitás felépítésében, a városiak esetében az oktatás minőségi aspektusát maximálisan értékeli, ugyanakkor a megkérdezettek kevesebb mint a fele ítéli ezt fontosnak. Megjegyzendő, hogy a fiatalok és a magasan kvalifikált közép- és időskorú korosztályok képezik ezt a csoportot a városiak esetében, míg a falvakban a fiatalok azok, akik a művelődési-szórakozási lehetőségek hiányát rendkívül kedvezőtlennek tekintik, s többek között ennek tulajdonítható ez utóbbi esetben alacsony identifikációjuk településükkel.

Bár első ránézésre az **infrastruktúra fejlettsége** részét képezheti a gazdaság állapota kategóriának, mégis érdekes különbségre bukkanunk. Az értékelés ugyan mindkét településtípusban egyformán a szükséges szintet eredményezte (4-es osztályzat), ám a kiválasztási aránya már eltér; kétharmados a falusiak, és éppen fele a városiak esetében. A kérdőívek rendszerezésénél ugyanakkor kiderült, hogy a megyei jogú városok esetében ez a szempont alig haladja meg az egynegyedes arányt. Mindez arra utal, hogy fejlettebb hierarchiaszinttel jellemezhető települések lakóinak olyannyira természetes az infrastruktúra megléte, hogy ez fel sem vetődik a számbavételezéskor. Sokkal inkább azok a tényezők jelentik a differenciálást, amelyek vagy a hétköznapi problématerületei, vagy amelyek az életminőség alakulását befolyásolják hosszú vagy rövidtávon, így például az iskoláztatás, a munkalehetőségek szempontjai. A falvakban ugyanakkor a középkorú és idősebb korosztályok számára az infrastruktúra kevésbé szükséges tényező. Ugyanakkor a falvak fiatalabb 39 éves és alatti lakóinál e kategória összehasonlítva a két-három évtizeddel korábbi hiányosságokkal, 'életbevágóbb', azaz megjelölése fontosabb, életminőséget érintő kategóriaként jelent meg. (Vö. 5-7. Táblázat)

Az utolsó négy kategória, súlyánál fogva is megfelelő helyre soroltatott, hiszen mind értékelésük, mind megjelölési arányuk alacsony az előbbiekhöz képest. Talán

az **erkölcsi-értékrend**¹⁷ helyi jellegén lehet vitatkozni e szempontból, főként a falusi megkérdezettek esetében, ám ezt a kategóriát mindenütt jóval kevesebb mint 50% tartotta fontosnak kiemelni arra a kérdésre, hogy mennyire befolyásolja területi identitása kialakulását, fennmaradását?

Mint már előre feltételezni lehetett a falvakban ez a kategória kedvezőbb fogadtatást váltott ki, egyrészt az időskorúak magasabb aránya (L. Rédei M., 2001., Trócsányi A. - Tóth J., 2002.), másrészt a tönniesi elmélet (Felkai G., szerk., 1999.) folytán, amely szerint a közösségi, személyes kapcsolatok kontrollja révén következetesebb erkölcsi viselkedés és norma-követés alakul ki. A kategória 4-3-as értékelése a falu-város dichotómiában tehát nem meglepő, főként nem, ha a városi hármáról tudjuk, hogy éppen hogy hármás értékre lehetett kerekíteni. A tényezőt kiválasztók aránya közötti enyhe különbség - bő egyharmada a városiaknak és közel fele a falusiaknak jelölte ezt meg - pedig azt jelzi, hogy inkább az időskorúak és a nagyon vallásos csoportba számítók, illetve valamely deviancia által érintettek tartották fontosnak. Ez utóbbi inkább a városokban, míg az előbbi kettő szempont inkább a falvakban fordul elő gyakrabban, ezért nem lett számottevő a különbség a kiválasztásnál. Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy összességében kevésbé fontos kategóriáról van szó, amely sokat nem befolyásol az egyén területhez kapcsolódó identitásának mértékén és kialakulásán.

Az iménti megállapítás még fokozottabban igaz a következő három tényezőre: az **etnikai-területi specifikum**¹⁸, a **földrajzi identitás**¹⁹ és a **fogyasztási környezet**²⁰ kategóriáira. Az osztályzatok értékelése szerint az első kapta a legerősebbet, mind a

¹⁷ Az erkölcs-értékrend kérdése a vallásosságot, istenhívőséget, az erkölcsi, tisztességbeli szabályok betartásának igényét, valamint a bűnözés menetességét és általában a devianciák (a kutatásban konkrétan a bűnözés, a drogfogyasztás, az alkoholizmus, az öngyilkosság, a prostitúció és a szélsőséges lelki betegségek szempontjából tettük fel a kérdést - attitűdöket nem mérve) elutasítására irányuló magatartás követését foglalta magában.

¹⁸ Az etnikai területi specifikum arra vonatkozik, hogy a kérdezett adott területi identitásában mennyire fontos szerepet ad az etnikai tényezőnek: vagy annak, hogy ő maga egy ilyen csoport tagja, vagy annak, hogy környezetében ilyen csoportok élnek.

¹⁹ A földrajzi identitás arra utal, hogy maga a földrajzi tér, amelyben él - függetlenül az esztétikumtól - része-e identitásának

²⁰ A fogyasztási környezet pedig arra utal, hogy a kérdezett területi identitása szempontjából mennyire lényeges a kereskedelmi és szolgáltatási környezet fejlettsége stb.

falusi, mind a városi kérdezettek esetében gyenge hármast - a kiválasztók aránya minimális volt, a kérdezettek mindössze egytizede - ami azt mutatja, hogy szinte figyelembe sem érdemes venni. Átgondolni azonban szükséges. Ugyanis részben kisebbségi csoportokkal kapcsolatban állók, illetve etnikai és nemzeti kisebbségek tagjai jelölték meg szinte kizárólag ezt a kategóriát, ám számuk olyan kevés volt a mintában, hogy e kategórián belül további bontást az okok feltárására reprezentativitás hiányában nem végezhattünk. (Vö. 5-7 Táblázatok)

A fogyasztási környezet összesített értékelése ugyan nem lóg ki a sorból, ám a városi megkérdezettek bontásában már igen. A válaszadók egyötöde átlagosan négyest adott, tehát szükségesnek tartotta e kategória megemlítését, míg a falvakban élők ugyanilyen arányban csupán kettes osztályzatot szántak, ami a leggyengébb értékelés mind közül. Ennek oka lehet, hogy a falvakban eleve szegényes a kereskedelmi-szolgáltatási környezet, ezért az ott élők számára ez a kategória fel sem vetődött a kötődésüket, identitásukat meghatározó szempontként, ellenben a városban élőkkel, akiknek egyre szükségesebbé válik egy fejlett fogyasztási infrastruktúra megléte. Lényeges azonban, hogy a megkérdezettek többsége számára ez a tényező mellékes, nem tartották érdemesnek megjelölni, így összességében hanyagolható szempontról van szó.

A leggyengébb²¹ tényező a földrajzi környezet, amelyet falvakban gyenge hármásra, a városban pedig gyenge kettesre osztályozott a megkérdezettek egyötöde. Bár rendkívül alacsony értékelést kapott, a kutatási szándék szerint fontos szempontról van szó. Azt kívántam e kategória felkínálásával megerősíteni, hogy az egyének számára az identitás felépítésében, befolyásolásában létezik egy 'élettelen' szempont, ami független a táj vagy a terület iránti érzelmi vagy tudati kötődéstől, a gazdasági-életminőségi szempontoktól, s kizárólag a földrajzi térrel, a földrajziséggel, a pusztá geográfiai tényezőkkel függ össze. (Ilyen lehet például egy folyó vagy domb léte, a sok

²¹ A felmérési tapasztalatok azt mutatják, hogy a kettes osztályzatot a válaszadók már rendkívül gyenge értéknek gondolták, mivel egyes osztályzatot összesen 21-en adtak. Ez valószínűleg a hazai osztályozási gyakorlat következménye, s a bukást az egyes jegy jelenti. Számunkra a legkisebb osztályzat a 0 volt, ám ezt senki nem jelölte meg, ezért értékelésünkönél mindezt figyelembe vettük.

napsütés, kevés szél vagy éppen a település nagysága, az ott élő népesség nagy száma vagy éppen alacsony volta stb.)

A felmérésből ugyanakkor megállapítható, hogy az 'élettelen és érzelem-mentes' tényezők aligha befolyásolják az egyének területi identitását, s ez független a településtípustól. A megkérdezettek válasza szerint a területi identitás befolyásolásában, kialakulásában gyenge tényező akár az etnikai-jelleg, a fogyasztási környezet vagy éppen a 'földrajzi identitás' szerepe.

9.2. A területi identitást negatívan meghatározó tényezők:

Az összefoglaló következtetések levonása előtt meg kell vizsgálni az iménti kategóriákat aszerint, hogy miként viselkednek az identitás kialakításában negatív tényezőként. Azaz a megkérdezettek szerint az előbbi kategóriákat negatív viszonyba helyezve, milyen mértékben rontják vagy esetenként gátolják meg a területi identitás kialakulását, fennmaradását. A kiválasztásnál a megkérdezettek szempontja tehát az volt, mely kategóriák okozhatnak legnagyobb kárt az identitásban.

Vizsgáljuk meg részletesen az *identitást negatívan meghatározó kategóriák* értékelését és kiválasztásának arányát.

A területi identitás ellenében legerőteljesebben **a kedvezőtlen emberi tényezők, a lakóterület gazdasága illetve munkalehetőségek** hatnak. Ezt a három kategóriát mindkét településtípusban megjelölte a kérdezettek körülbelül egyötöde. Itt kell megjegyezni, hogy a negatív kategorizálásnál a kiválasztási arány sehol sem haladta meg az egyharmados mértéket, azaz a megkérdezettek többségének vagy nem volt tapasztalata afelől, hogy mi gátolhatja, ronthatja a területi identitást, vagy pedig nem volt számukra tiszta fogalmi keret, összefüggésrendszer a negatív hatásokról. (Vö. 8-10. Táblázatok)

A munkalehetőségek hiánya érzékenyebben érinti a városi, mint a falusi válaszolókat, ami az előző minta esetében nem különbözött ilyen mértékben. A területtel való azonosulás ellen a városiak esetében tehát komolyabban hat a munkahely-hiány.

Érdekes, hogy a városi válaszolók, az identitást meghatározó tényezők esetében - bár 94%-os kiválasztási aránynál - még csupán 3-as osztályzatot adtak a lakóterület

iránti szeretet kategóriájának, viszont ugyanezt negatív hatásként már érzékeny faktornak értelmezték - igaz hanyagolható mértékű, 16%-os kiválasztási aránynál.

Identitást negatívan meghat. tényező	Db szám	Az össz meg-kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület iránti negatív viszony	73	18	5
Táj taszító hatása	47	12	4
Gazdaság állapota	91	23	4
Infrastruktúra fejletlensége	77	19	3
Kulturális viszonyok	99	25	3
Műv-szellemi környezet	140	35	4
Emberi tényezők	86	21	5
Munkalehetőség	85	21	4
Erkölc-értékrend helyi jellege	54	13	2
Etnikai-területi specifikum	17	4	2
Földrajzi jellegzetesség hiánya	16	4	2
Fogyasztási környezet hiányossága	60	15	3
Össz.:	845	401/100%	-

8. Táblázat: Negatív identitásfaktorkok falvakban

Identitást negatívan meghat. tényező	Db szám	Az össz meg-kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület iránti negatív viszony	83	16	5
Táj taszító hatása	63	12	5
Gazdaság állapota	84	16	4
Infrastruktúra fejletlensége	64	12	4
Kulturális viszonyok	98	19	4
Műv-szellemi környezet	102	20	4
Emberi tényezők	85	16	5
Munkalehetőség	88	17	5
Erkölc-értékrend helyi jellege	69	14	2
Etnikai-területi specifikum	23	4	1/2
Földrajzi jellegzetesség hiánya	14	2	2
Fogyasztási környezet hiányossága	40	8	3
Össz.:	813	509/100%	-

9. Táblázat: Negatív identitásfaktorkok városokban

Identitást negatívan meghat. tényező	Db szám	Az össz meg-kérdezett %-a	A tényező értékelése (1-5)
Lakóterület iránti negatív viszony	156	17	5
Táj taszító hatása	110	12	4
Gazdaság állapota	175	19	4
Infrastruktúra fejletlensége	141	15	4
Kulturális viszonyok	197	22	3/4
Műv-szellemi környezet	242	27	4
Emberi tényezők	171	19	5
Munkalehetőség	173	19	4/5
Erkölc-értékrend helyi jellege	123	14	2
Etnikai-területi specifikum	40	4	2
Földrajzi jellegzetesség hiánya	30	3	2
Fogyasztási környezet hiányossága	100	11	3
Össz.:	1658	910/100%	-

10. Táblázat: Negatív identitásfaktorkok, összesítve

Hasonlóképpen a **'táj taszító hatása'** esetében a városlakók maximálisnak ítélték a negatív befolyást - azonban a válaszolók mindössze nyolcada - míg az identitást meghatározó tényezők keretében a 'táj vonzó hatását' csupán közepesre, azaz elég gyengén érvényesülő tényezőnek értékelték. A többi kategória minősítésénél nem tapasztaltunk efféle eltérést.

A gazdaság kedvezőtlen állapota és az infrastruktúra fejletlensége egyaránt négyest kapott, mint 'taszító' hatás, csakúgy mint a **kulturális viszonyok és a művelődési szellemi környezet** 'kietlen' volta. A falu és a város között ezúttal azt tapasztalni, hogy a városban az infrastruktúra fejletlensége erőteljesebb negatív hatást gyakorol, mint a falusiak szemében, s ez egybevág azzal a magyarázattal, amit a korábbi analízisnél adtunk. (Vö.: 6.4. Térlehatárolás c. alfejezet - Ipar és infrastruktúra) Az infrastruktúra megléte természetes a városiak számára, ekképpen identitás-meghatározó szerepe e településtípusban gyengébb a falusinál, ám hiánya már a városi környezetben is erősen negatív előjellel ható tényezővé válik. A művelődési-szellemi környezet negatív hatása ugyanakkor egyöntetűen 'jó' osztályzatot szerzett mindkét településtípusban, szemben a korábbi elemzéssel, ahol a városiak mutatkoztak 'kényesebbnek' e kategória iránt. Igaz viszont, hogy most a falusiak több mint egyharmada jelölte meg e kategóriát, szemben a városiak egyötödös arányával. Ez elsősorban a falvak fiatal korosztályainak véleményének a következménye, akik negatívan élik meg a művelődési-szórakozási lehetőségek 'kietlenségét' településükön.

Az **erkölcs-értékrend helyi jellege, az etnikai-területi specifikum, a földrajzi jellegzetesség vagy a fogyasztási környezet** negativitása kevésbé keltette fel a kérdezettek érdeklődését, s értékelésük 1/2 és 3-as között mozgott. A legmagasabb értékelést (3-ast) a fogyasztási környezet hiányossága vívta ki, amely az előbbi pozitív értékeléssel szinkronban erősebb a városi és gyengébb - 2.5 közeli - a falvakban.

Mindebből leszűrhető, hogy az említett kategóriák közül azok kaptak magas értékelést, amelyek a területi identitás meghatározásánál is magasat szereztek, és azok közepeset vagy alacsonyat, amelyek az előző mintában is gyengén szerepeltek. A falu és város közötti eltérések vélhetően részben a kiválasztási arány eltéréséből fakadtak, részben pedig az eltérő személyes érintettség okán adódtak.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a területi identitás kialakulása és jelenléte elsődlegesen az emberi kapcsolatok minősége által meghatározott kategória. A közvetlen szerelmi, baráti, illetve az ismerősi-szomszédsági viszonyok, a helyi, valamint kulturális-földrajzi határok szerinti közösségekhez, a nemzethez tartozás érzése határozzák meg a területi identitás intenzitását, minőségét. Szorosan ezeket követően az egzisztenciális körülmények is elsődleges befolyást gyakorolnak, a városokban az előbbiekkal azonos szinten, a falvakban kevésbé ilyen erőteljesen. A mesterséges és természeti környezet esztétikai hatása, a természetföldrajzi tényezők vonzást, érzelmi kötődést meghatározó szerepe szintén erősen hat, főképp tehát esztétikai szempontok a döntők. Ez utóbbiak befolyása a falusiak szerint éppolyan maximális, mint az emberi tényezőké, ám a városokban jóval gyengébb ugyanennek a megítélése. A környezet esztétikai vonzó hatása esetében a településtípusoknál különbség tapasztalható.

Ugyanez az eltérés jelenik meg a következő értékelési lépcsőfokon, a két településtípus között, a művelődési-szellemi környezet esetében, amikor az oktatás minősége és a művelődési lehetőségek hozzáférése kerül mérlegelésre. A kulturális viszonyok értékelése, tehát az emberi viselkedés és a környezet kulturáltsági és kulturális színvonalának megítélése a területi identitás minőségének alakulásában kiegyenlített ugyanezen a szinten. A városokban viszont e kategórián belül - de külön vizsgálva e tényezőket - kényesebbek a megfelelő művelődési, elsősorban oktatási környezet meglétére, míg a falvakban efféle igény csupán a szórakozási lehetőségektől is 'elzárt' fiatalok csoportját jellemzi.

A sorban a negyedik helyen az erkölcs és normakövető magatartás kategória található, amely még erősen hat ugyan a falvakban, de a városi megkérdezettek számára már gyengébb hatásfokú tényező. Ezzel szemben fordított a helyzet a fogyasztási környezet minőségét illetően, hiszen a városiak számára fontos, míg a falusiak számára kevésbé lényeges kategóriáról van szó. Gyakorlatilag a hanyagolható tényezők csoportjába sorolhatók az etnikai jelleggel²² és a földrajzi adottságokkal kapcsolatos szempontok.

²² Valószínűsíthető, hogy a mintaelemszám e kategóriát érintő alacsony értéke miatt torzít ez a besorolás, ugyanis az emberi tényezők mindegyik csoportja maximális értékelést kapott, kivéve ez a különválasztott, kevesebb megkérdezettől számbavehető szempont.

Abszolút kategorizálás szerint a területi identitást tehát mindenekfelett az egyén elsődleges emberi kapcsolata, illetve a csoporthoz tartozás érzése, élménye határozza meg, illetve az egzisztenciális-életminőségi tényezők. Másodsorban vehető számításba a természeti és mesterséges földrajzi környezet esztétikumon vagy megszokáson alapuló azonosulást kiváltó vagy erősítő szerepe, míg a művelődési-kulturális szempontok a dobogó utolsó fokán lelhetők fel.

Az erkölcsiséggel, a normakövetés szükségszerűségével leírható igények befolyásoló hatása a minimálisan szerepet játszó tartományba került.

A területi identitás ebből az aspektusból tehát az én-identitáson alapuló, a csoport-identitás részeként élő kategória, s nem egy elkülönült tényező. Fogalomként tehát szorosan a pszichológiai földrajz területére pozicionálandó.

A Maslow-i felfogás szerint az egyénnek identifikációs szükséglete a területi identitás esetében az emberi, primer kapcsolatokon keresztül manifesztálódik, azaz a kapcsolattartás emberi igénye, az ember, mint kommunikációs lény természete szempontjából értelmezendő.

9.3. A területi identitás és a térkategóriák kapcsolata

A kutatás másik aspektusa arra kereste a választ, hogy a területi identitással rendelkezők **milyen területi-földrajzi egységekhez kapcsolják identitásukat**. A kérdezetteknek ezúttal is kötött tényezők közül kellett választaniuk, s e kategóriákat az előzetes interjúk, valamint a szakirodalom alapján állítottam össze. Ez a felmérés is egy összesített és egy falu-város településtípusra bontott adatsorból áll. Az értékelés mellett a sorrendiséget ezúttal is behatárolja a kiválasztási arány, azaz, hogy az értékelt térkategóriát hányan tartották fontosnak megjelölni (vö.: 11-13. Táblázat)).

Ha a tényezők értékelését tekintjük meghatározónak, az összegzett sorrend lényegét tekintve megegyezik a falu-város bontásban tapasztalhatóval. Legmagasabb értékelést a **lokalitás** kapta, ami alatt a lakóhely szerinti települést kell érteni, valamint az **ország** iránti attitűd, amely gyakorlatilag megegyezik kérdésfeltevésünk és vizsgálatunk szempontjából a nemzeti identitás kritériumával. Ugyanakkor ez utóbbi kategória településtípus alapján eltért az értékelést tekintve. Míg a falusiak

maximálisnak értékelték, addig a városiak csupán négyes fölére osztályozták e kategóriát.

Identitás - területi egység kapcs.	Dbszám	Az össz. megkérdezett %-a	Tényező értékelése (1-5)
Lakókörnyezet	239	60	4
Lokalitás	386	96	5
Kistérség	134	33	4
Megye	225	56	3
Tájegység	130	32	3
Regionális	126	31	3
Országgrész (Dunántúl/ É-Dunántúl)	174	43	3
Ország (nemzet)	295	74	5
Szubkontinentális (KKEu/KEu)	53	13	2
Kontinentális (Európa)	98	24	1/2
Össz.:	1899	401/100%	-

11. Táblázat: Identitás és térkategória, falvakban

Identitás - területi egység kapcs.	Dbszám	Az össz. megkérdezett %-a	Tényező értékelése (1-5)
Lakókörnyezet	279	55	4
Lokalitás	417	82	5
Kistérség	111	22	3/4
Megye	176	35	3
Tájegység	120	24	3
Regionális	117	23	2
Országgrész (Dunántúl/ É-Dunántúl)	187	37	2
Ország (nemzet)	307	60	4
Szubkontinentális (KKEu/KEu)	46	9	1/2
Kontinentális (Európa)	117	23	3
Össz.:	1983	509/100%	-

12. Táblázat: Identitás és térkategória városokban

Identitás - területi egység kapcs.	Dbszám	Az össz. megkérdezett %-a	Tényező értékelése (1-5)
Lakókörnyezet	518	57	4
Lokalitás	803	88	5
Kistérség	245	27	4
Megye	418	46	3
Tájegység	250	28	3
Regionális	243	27	2/3
Országgrész (Dunántúl/ É-Dunántúl)	361	40	2/3
Ország (nemzet)	602	66	5
Szubkontinentális (KKEu/KEu)	99	11	2
Kontinentális (Európa)	215	24	2
Össz.:	3882	910/100%	-

13. Táblázat: Identitás és térkategória, összesítve

A kiválasztási arányt vizsgálva megállapítható, hogy a lokalitás szinte minden falusi megkérdezett számára fontos, de a városok sem maradnak el, ahol minden tizedik megkérdezett nem jelölte meg csupán. Aki viszont kiválasztotta kevés kivétellel (14%)

ötösre minősítette. Az országos kategória esetében már kisebb a kiválasztás mértéke, a falun élők háromnegyede, a városiak kétharmada jelölte meg.

Itt meg kell jegyezni, hogy ugyan a nemzeti identitással azonos tartalmú fogalomról van szó, azonban a kutatás e fogalom térbeli vetületében megbúvó 'vonzerőre' volt kíváncsi. Emiatt torzíthat a minta, és feltehetően, ha a 'nemzeti' jelző került volna a kérdőívre, magasabb lenne a kiválasztási arány, sőt az értékelés is. Ha ezt a szempontot összevetjük azzal a ténnyel, hogy az egyének területi identitását elsődlegesen csoporthovatartozásuk határozza meg, a nemzeti identitás ebből az aspektusból is kiemelkedő helyen kellene, hogy szerepeljen.

A második helyen az egyén közvetlen lakókörnyezetéhez, illetve a **kistérség**hez kapcsolódó területi identitás szerepel, azonban eltérő kiválasztási aránnyal. Míg a lakókörnyezet mindkét településtípusban közel kétharmados arány mellett kapott jó osztályzatot, addig a kistérség a falusi válaszolóknál egyharmados, a városiaknál alig több mint egyötödös rátájú. Az összesített adatok szerint is elmondható, hogy a lakókörnyezetet hangsúlyosabban értékelte a válaszadók többsége meghatározó tényezőnek, míg a kistérséget jóval kisebb hányaduk találta annak. A falusi lakosság nagyobb érzékenysége a kistérségek iránt talán azért is jellemző, mivel az önkormányzati szerveződések egyre nagyobb publicitást kapnak (Bugovics Z., 2004.), és a kisebb települések számára meghatározóbb közösségeket, társulásokat alakítanak ki.

A harmadik sávban a **megye és a tájegység** szerepel, majd ezt követi kis különbséggel az **országgrész és a régió iránti attitűd**. A megye kiválasztási aránya a legmagasabb ezen adatsorok közül, összesítve közel a megkérdezettek fele választotta, s a város-falu közötti különbség a kistérségek közötti eltérésre emlékeztet. Közepes osztályzattal, ami értékelésünk szerint gyenge kapcsolatot feltételez, a városban a megkérdezettek egyharmada, míg falun kicsit több mint a fele jelölte meg e kategóriát. Magyarázatul szolgálhat az eltérésre, hogy a város ezen adatát a megyei jogú városok erőteljesen lefele módosították, ahol az önkormányzatiság szerkezete eleve idegennek tekinti a megye hatáskörét. Másrészt a falvak és a kisebb települések jóval erőteljesebben függenek a megyei szinttől, mint a nagyobb önállósággal, gazdasági potenciállal bíró települések, s nyilvánvaló, hogy ez a lakosság számára sem közömbös

állapot. A megyei identitás kimagasló erősségét tapasztaltuk a Győr-Moson-Sopron megyéhez kapcsolódott hét település esetében, ám itt a lokális identitás is kimagasló volt a többi településen tapasztalhatóval szemben.

A tájegység értékelése alacsonyabb kiválasztási arány mellett megegyezik a megyéével. Természetesen a falvakban e kategóriát többen jelölték meg, mint ahogy az előző felmérésben a táj vonzó hatására is érzékenyebben reagáltak az ezen településtípusban élők. Legerőteljesebb identifikációs tájegységek a Kisalföld, a Szigetköz, a Rábaköz, a Pilis és a Bakony voltak, amelyek közül logikailag egymást átfedő kategóriák is szerepelnek. Ezen térségekben a Tájegység kategória szinte minden kérdezett által megjelölt, átlag négyes osztályzatú tényezőként szerepelt. Másutt ez a kategória rendkívül alacsony kiválasztású és értékelésű volt.

Az országrész és a régió, mint a területi identitás vonatkozási területei még az előzőeknél is gyengébb kategóriáknak bizonyulnak. Ugyan közepes osztályzatot értek el a falvakban, ám elégségest, azaz alig érvényesülő kapcsolatot mutattak ki a városok esetében. Az országrészhez fűződő kapcsolatra mindkét településtípusban többen utaltak, a kiválasztási arány 40% körüli volt, míg a regionális esetében a falu-város viszonylatban egyharmad-egynegyed a ráta. A regionális jelleghez fűződő alacsony érzelmi kapcsolatot már Oláh Miklós is kimutatta. (Oláh M., 2000.) Az emberek tehát inkább hajlamosak országrész szerinti - jelen esetben Dunántúl, Észak-Dunántúl - kategóriákban területi önazonosságukat megjelölni, mintsem a hivatalos régiók szerint. Ugyanakkor megismétlendő, hogy mindkét tényező rendkívül alacsony értékelést kapott. (Vö. 11-13. Táblázat)

A regionalizáció folyamatát azonban ezen eredmények alapján nem szabad eleve bukott stratégiának tekinteni, csupán arra utal, hogy ez az új intézményesülést kívánó rendszer még nincs jelen a hétköznapi tudatban. A marketing, a PR és a reklám ma már minden meggyőzési stratégiára kiváló eszközként funkcionálhat, és vissza is élnek vele. Ezért itt gyorsan kihangsúlyozom, hogy e téren hiba lenne ezeket alkalmazni. Sokkal inkább kulturális és endogén régió-interiorizációs tendenciákat kell támogatni, s olvasatomban ezt támasztja alá A. Gergely András gondolatmenete is. Mint írja: "A regionalizáció immáron nem a hagyományos térbeli folyamatok, a világméretű kihívások ellenszere [hanem, mint] tartalmát mindegyre változtatni képes térbeli

entitás új identitás megerősítője, éltetője lesz." Új alternatívaként fogja fel a tradíciók világában a regionalizmust, amely a regionális hasonlóságok alapján az eddigiektől eltérő együttműködési kapcsolathálókat kialakítását serkentheti. (A. Gergely A., 1998.)

A legalacsonyabb területi identitással azonban, a nemzeti kereten felül lévő két kategória jellemezhető: a **szubkontinentális és a kontinentális**, esetünkben utóbbi az **európai azonosságtudat**. A szubkontinentális teljesen minimális kiválasztás, a megkérdozettek egytizede mellett kapott 'kettes-alát', ehhez képest üdvös helyzetben volt az európai jelző, amely egynegyedes rátával ért el kettes értékelést. Ez a kettes azonban a két településtípus átlaga, mivel falvakban alig érte el a kettesre kerekíthetőség értékét, míg a városokban erős hármast osztályzat volt a jellemző.

A vizsgálat ezen aspektusának összegzésekor a következő általánosításokat emelhetjük ki (Vö.11-13. Táblázat):

Az egyének területi identitásának vonatkozási területe elsődlegesen a **lakóhely szerinti település**. Ez kimagaslóan magas értéket mutat, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy az egyének településekkel azonosítják pillanatnyi önmagukat. Itt azonban hozzá kell tenni, hogy a városokban a település 'hatáskörét' a válaszadók a tényleges településhatáron túlra helyezték, azaz egy sajátos térségre értették azonosulásuk irányát. Ennek a térségnek azonban semmi köze a kistérségi kategóriához. A másik közel ilyen fontos szempont **az országgal való azonosulás**, ami egyben nemzeti identitást is jelent. Mivel azonban a kutatásunk következetesen a területi ismérvekhez tartotta magát, s nem a fogalmi-ideológiai jellemzőkhöz, az ezzel történő azonosulás nem érte el az általunk várt, a lokalitással egyenértékű kiválasztást és osztályozást. Mindazonáltal kijelenthető, hogy a területi identitás két legfontosabb vonatkoztatási tere a lokalitás és az országos szint.

Ez utóbbival közel azonos mértékű kiválasztással és megegyező értékeléssel a közvetlen lakókörnyezet olyan vonatkozási területet jelöl, amely szintén intenzív identifikációs kapcsolatról tesz tanúbizonyságot. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a lakókörnyezet, az otthon és szomszédság zárja az erős kapcsolatok sorát, a többi területi kategória már jóval alacsonyabb jelentőséggel bír.

A **megye** ugyanakkor még intenzív vonatkozási területi egységet képez a falusiak esetében, ami azt bizonyítja, hogy identitásukban koherens egységet képez a

'megyei hovatartozásélmény' és a megye, mint 'otthon' érzése. /Például az interjúk során megállapítást nyert, hogy a külföldről hazatérők akkor érzik, hogy 'otthon' vannak, ha már megpillantják a megye jelzőtábláját./ Ez az élmény azonban jóval pregnánsabban jelenik meg a falusiak, mint a városiak számára. Bár mindkét településtípusban fontosnak tekintik még a kistérséggel való azonosulást, ám a kiválasztási arány alacsony volta ezt a szempontot hátrább sorolja.

A további térkategóriák már ennél is csekélyebb jelentőségűek, mind értékelésük, mind pedig kiválasztásuk alapján. A **tájegység** kevésbé a településtípustól, mint inkább a

táj csoport-differenciáló, identifikációs kulturális használatától függő kategória volt. Így például a kistér, a pilisi vagy bakonyi településeken fontos kategóriaként szerepelt, másutt pedig szinte jelentéktelennek ítéltetett. Az **országgrésszel** történő azonosulás mértéke gyenge közepesnek értékelhető, ami meglepő, hiszen feltevésünk szerint az ország kelet-nyugat - és az ezen belüli észak-dél - gazdasági-kulturális tagoltsága egyben megfelel az országrészek földrajzi elhelyezkedésének (Dunántúl - észak-dél, Duna-Tisza köz, Tiszántúl - Észak-Magyarország - Alföld), ami magasabb szintű azonosulási vonatkozást kellene, hogy jelentsen. Még meglepőbb eredményt mutatott az **európaiság**, mint földrajzi kategóriának minimális súlya az identifikáció terén. Ennél már csupán a **szubkontinentális** - tehát közép- vagy kelet-közép európai tényező - dimenzió maradt alacsonyabb, mondhatni minimális fokon.

Külön kiemelendő a **regionális** térkategóriával kapcsolatos identifikációs attitűd értékelése. Mint számítani lehetett rá alacsonynak bizonyult mind kiválasztása, mind osztályozása. Ezt azért feltételezhette a kutató, mivel frissen kialakított, a köztudatba még szinte csak a szaknyelvi (jogi, gazdasági és politikai) diskurzusban megjelenő térkategóriáról van szó. Ehhez képest még magasnak is tekinthető minősítése, legalábbis, ha azonos fokon szerepel, mint a történetileg-kulturálisan-földrajzilag integráns egésznek tekinthető kontinentális területi identitás 'sanyarú' megítélése.

Az egyén közvetlen és települési környezete, valamint a nyelvi-kulturális-politikai makroszint, azaz az ország, a nemzet képezi a térbeli identifikáció legmeghatározóbb vonatkozásainak kategóriáit. Az közigazgatási-jogi-politikai-gazdasági kategóriák, mint a kistérség és a regionalitás, az elvárásokhoz képest

magasabb érdeklődést és minősítést váltottak ki, azonban identifikációs elfogadottságuk minimális, ám megjegyzendő, hogy ugyanilyen vagy még alacsonyabb értékkel bír az európai, valamint az országrész dimenzió, amelyektől 'többet várt' volna a kutató. A szubkontinentális identifikációról pedig azt mondhatni, hogy túlzottan alulértékelt kategória. Főként meglepő ez olyan időszakban, amikor az EU-s csatlakozók 'csoport-eufóriáját' feltételezhetnénk.

9.4. A területi identitás mértéke a fejlettséghez és elégedettséghez képest

A területi identitáskutatás harmadik vizsgálati dimenziója az azonosulás mértékét, mint függő változót a település és térség megítélt fejlettségéhez és fejletlenségéhez, illetve a fejlődéssel való elégedettséghez kötötte. E három szempontot falu és város bontásban, illetve összesítve analizáljuk figyelemmel a reprezentativitást ugyan már nem biztosító, de a kérdések során tapasztalt halmozódások furcsaságaira, főként a megyei jogú városok esetében.

%	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Σ
Fejlett térségben él	54	31	15	701/77%	910
Fejletlen térségben él	40	37	23	209/33%	
Fejlett településen él	55	31	14	656/72%	910
Fejletlen településen él	41	40	19	254/28%	
Elégedett a fejlődéssel	54	32	14	663/73%	910
Elégedetlen a fejlődéssel	46	32	22	247/27%	

14. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, összesített adatok százalékban

%	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Σ
Fejlett térségben él	50	33	17	434/85%	509
Fejletlen térségben él	27	39	34	75/15%	
Fejlett településen él	56	31	13	416/82%	509
Fejletlen településen él	46	33	21	93/18%	
Elégedett a fejlődéssel	53	32	15	414/81%	509
Elégedetlen a fejlődéssel	33	41	26	95/19%	

15. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, város szerinti bontás százalékban

%	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Σ
Fejlett térségben él	60	29	11	299/75%	401
Fejletlen térségben él	50	35	15	102/25%	
Fejlett településen él	56	29	15	245/61%	401
Fejletlen településen él	38	44	18	156/39%	
Elégedett a fejlődéssel	56	32	12	261/65%	401
Elégedetlen a fejlődéssel	54	26	20	140/35%	

16. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, falu szerinti bontás százalékban

Az összegzett adatok szerint *pozitív és szignifikáns kapcsolat található a térség fejlettsége, a település fejlettsége, az elégedettség mutatója valamint az identitás erőssége, mint ordinális változók között.*

Megállapítható, hogy minél fejlettebb térségről van szó, annál nagyobb arányú az erős identitás és kisebb a gyenge azonosságtudat rátája a fejletlenebb térség azonos adataihoz képest, s minél fejletlenebb a térség annál nagyobb a gyenge és a közepes, de alacsonyabb az erős identitás mértéke a fejlett térség identitásadataihoz képest. A települési szinten ugyanez mondható el az összesített adatok alapján. Az elégedettség esetében szintén szignifikáns és pozitív kapcsolat található az identitás erőssége és a fejlettséggel való elégedettség között (Vö.14.a. - 16.a. Táblázatok, Függelék): a fejlődéssel elégedetlenek esetében alacsonyabb az erős identitás aránya azokhoz képest, akik elégedettek és magasabb a gyenge identitás aránya, mint az elégedettek között és fordítva, az elégedetteknel magasabb arányt képvisel az erős és alacsonyabbat a gyenge identitásról számot adók csoportja. Ugyanakkor a közepes identitásúak rátái egyenlőek, akár elégedettek, akár nem. (Vö. 14. Táblázat)

Amikor ezeket az adatokat a két fő településtípus szerint szétbontjuk, azt tapasztaljuk, hogy a térség és a település státusza másként viselkedik a falun és megint másként a városban élők számára (vö.: 15-16. Táblázatok). Ugyanis három esetben nem bizonyosodott be a szignifikáns kapcsolat ebben a bontásban. (Vö.: 15.a. - 16.a. Táblázatok, Függelék) A városiak település-fejlettség szerinti területi identitás erőssége, a falusiak térség alapján történő identitás mértéke, illetve ez utóbbiak elégedettsége és identitás-erőssége esetében nem igazolódott be a szignifikáns kapcsolat. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a városiak kevésbé a településük, mint inkább a településük által meghatározott térséggel azonosulnak, míg a falusiak - elsősorban a kisebb településeken élők - jóval inkább az adott község határain belül képzelik el területi önazonosságukat, mintsem a településük és az azt övező településeggyüttes környezete által behatárolt területen. Ez váratlan eredmény volt a kutatás során, bár nem meglepő, hiszen feltételezhető volt, hogy a városoknak a környező településekre ható gazdasági, közigazgatási, kulturális stb. funkciói pszichés vonatkozásban is manifesztálódnak. Ha a városok között is összehasonlítást végzünk, azt kell megállapítsuk, hogy a kisvárosok ebből a szempontból inkább a falvak 'lokális

orientáltságát' idézik, míg a megyei jogú városok lakói 'térsgben gondolkodnak'. A falvak esetében tapasztaltuk, hogy nem csupán a település, hanem településrésszel kapcsolatban említettek meg a kérdezettek identifikációs vonatkozást, főként azokban a helységekben, amelyek korábban külön községek, vagy legalábbis külön funkciójú községek voltak. (Ilyen például Gönyű, ahol a 'hajós' falurész még ma is elkülönül a többi településrésztől.)

Meglepő volt *a falun élők elégedettsége és területi identitásuk erőssége közötti szignifikancia hiánya*. Míg a városokban tapasztalhattuk, hogy szignifikánsan magasabb a területi identitás erőssége azok között, akik elégedettek a fejlődéssel azokhoz képest, mint akik elégedetlenek, sőt ez utóbbiak esetében jóval magasabb a közepes és méginkább a gyenge identitás rátája az elégedettekéhez viszonyítva, a falvakban, főként az elégedettségtől függetlenül magas identitás aránya miatt nincsen szignifikáns összefüggés a két változó között. (Vö. 15.a. - 16.a. Táblázat, Függelék) Ugyanakkor a százalékos megoszlást vizsgálva, egy esetben, a gyenge identitásnál a fejlődéssel elégedetlenek aránya majd duplája az elégedettekéhez képest.

Kijelenthető tehát, hogy a területi identitás erőssége, valamint a fejlettség között szignifikáns kapcsolatot találunk. A városokban - s minél nagyobb településről van szó annál inkább - az identitás térséghez, a városhoz és vonzáskörzetéhez kapcsolódik, míg a kisebb, falusi településeken az identitás magához a lokális egységhez, sőt sokszor annak egy helyi szokásrendben megnyilvánuló részéhez kötődik. Szintén szignifikáns kapcsolat áll fenn az identitás erőssége és a településsel, illetve térséggel való elégedettség mértéke kapcsán. Ugyanakkor a falvakban ez a szignifikancia elvész, míg városokban - minél nagyobb annál jellemzőbben - erős.

Mindez összefügg azzal is, hogy a városokban nagyobb a magasan iskolázottak aránya és fiatalabb a lakónépesség, s adataink szerint mindkettő erősen befolyásolja az említett eredmény kialakulását. A falvakban mutatható ki legerőteljesebben a korosztályok közötti különbség, ezek közül is a fejletlenebb településeken, ahol az idősök identitás értéke messze felülmúlja a fiatalokét. A két szélső érték az idősök 4.2-es identitás osztályzata, míg a felső-tizenévesek csoportjában ez az adat 3.1 körül mozgott.

Az identitás erősségének gyakorisága egy másik - térszerkezeti - bontás szerint is szembevetendő. Részben a gazdasági, részben pedig a szociális mutatók alapján, illetve a

támogatásra szoruló kistérségek besorolása szerint kirajzolódó önkormányzati társulások területén csökken az erős identitásúak aránya, míg a közepes és alacsony identitásúaké növekedik. Ezen kistérségek a következők: a Csornai, Zirci, Móri, Oroszlányi és Tatabányai. Sajátos átmenetet képez a Kisbéri és a Tatai kistérség. Eme különös jelleg abban mutatkozik meg, hogy az erős identitás kárára kevésbé az alacsony, mint inkább a közepes identitásúak száma gyarapodik. Mindkét típusban megjelenik ugyanakkor az elégedetlenség növekvő aránya.

Az identitás-erősségnek ez a térbeli megnyilvánulása ránézésre csupán részben támasztja alá az infrastruktúra meghatározó voltát, viszont a gazdasági állapot determináló hatását már inkább. Azt viszont nem szabad elfelejteni, hogy a gazdaság működésének hatékonyságába alapvetően beleszól az infrastrukturális háttér; mind a műszaki, mind a humán típus.

Azon kistérségek, amelyek vagy infrastrukturális lemaradással jellemezhetőek, vagy egyéb dekonjunktúrával leírhatóak, e hátrányok viselkedésföldrajzi szempontból gyengébb területi identitással és alacsonyabb elégedettséggel párosulnak.

9.5. A területi identitás mértéke a kemény szociológiai változók mentén

Az utolsó elemzési szempont az identitás erősségének mértékét (osztályozási átlagértékek figyelembevételével) szociológiai rétegcsoportok szerinti bontásokban vizsgálja, így a nemi, a foglalkozási - iskolai végzettség szerinti, illetve az életkori szegmensek esetében. A **nemi felosztási** mintákban semmiféle különbséget nem tapasztaltunk a nők és férfiak területi identitás erősségében, s ez a jelleg mindkét településtípuson belül fennmaradt. (vö. 17. Táblázat)

Nem:	Oszt. Átl.
Ffi	3.52
Nő	3.54

17. Táblázat: Identitás értékelés - nemek szerint

Az **iskolai végzettség** szerint már határozottabb, de enyhe különbségeket találtunk (az átlagértékek maximális különbsége 0.6), ám ekkor sem a település jellege szerint - hiszen 5-ös osztályozati skálán kéttizednyi eltérés mutatkozott: 3.6 falun és 3.4 városban - hanem sokkal inkább az iskolai végzettség szerint. (Vö. 18-20. Táblázat) Bár kiemelendő, hogy ekkor sem egy alulról felfelé egyenes arányban növekedés a jellemző,

hanem egy részleteiben regresszív és íves lépcsőzetesség. Ez azt jelenti, hogy a három fő csoport: fizikai, szellemi-érettségizett és értelmiségi esetében a középső a legmagasabb értékű, míg a két szélső megegyező, de alacsonyabb. Mindemellett az egyes fő csoportokon belül az iskolázottság növekedésével csökken az identitás értéke. Így jó minősítésű területi identitással jellemezhetőek a 8 osztályt vagy az alatt végzettek, az érettségizett szellemiek, valamint a főiskolai diplomával rendelkezők. A szakiskolát végzett szakmunkásoknak ugyan valamivel erősebb, mint az érettségizett fizikai dolgozóké, ám mindegyikük inkább a közepes felé tendál. Az egyetemet végzetek csoportja szintén a 3-as értékhez áll közelebb, az érettségizett fizikai dolgozókéhoz hasonló értékkel.

Isk. végz.:	Oszt. Átlag/ sor	Oszt. Átl/ fiz., irod., ért.
8 oszt. v. alatt	3.8	3.6
Szakisk.	3.5	
Érettségi fiz.	3.2	
Érettségi szell.	3.8	3.8
Főisk	3.7	3.6
Egyet.	3.4	
Össz.	3.6	3.6

18. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásérték falun

Isk. végz.:	Oszt. Átlag/ sor	Oszt. Átl/ fiz., irod., ért.
8 oszt. v. alatt	3.7	3.4
Szakisk.	3.2	
Érettségi fiz.	3.4	
Érettségi szell.	3.7	3.7
Főisk	3.5	3.3
Egyet.	3.2	
Össz.	3.4	3.4

19. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásérték, városban

Isk. végz.	Oszt. Átlag/ sor	Oszt. Átl/ fiz., irod., ért.
8 oszt. V. alatt	3.8	3.5
Szakisk.	3.4	
Érettségi fiz.	3.3	
Érettségi szell.	3.7	3.7
Főisk	3.5	3.3
Egyet.	3.2	
Össz.	3.5	3.5

20. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásérték, összesítve

Az életkori bontásban lelhetőek fel a legmarkánsabb eltérések, ám a településtípus szerint itt is rendkívül enyhe a differencia. (Vö. 21-23. Táblázat) Az életkor növekedésével erősödik az identitás mértéke, s a képzeletbeli cezúra leginkább a negyvenéves kor körül mozog. Az ennél fiatalabbak inkább közepes, az idősebbek

inkább jó minősítésű területi identitással jellemezhetőek. Kiemelhető viszont, hogy a falun élők területi identitása enyhén erősebb, mint a városiaké, kivételt csupán a 18 éves és fiatalabbak korosztálya jelent²³. Az ide tartozók ugyanis falvakban alacsonyabb területi identitással, s mint hozzátették kötődési motivációval, rendelkeznek, mint városi társaik, akinek területi identitásának átlagértéke meghaladja a következő korosztály, a 19-39 évesek átlagértékét. A területi identitásban élenjáró korosztály a hatvanon túliaké, mindkét fő településtípus esetében.

Életkor:	Oszt. Átl.
-18	3.2
19-39	3.3
40-59	3.7
60-	4.1
Össz.:	3.6

21. Táblázat: Az életkor szerinti identitásérték falun

Életkor:	Oszt. Átl.
-18	3.4
19-39	3.1
40-59	3.4
60-	3.9
Össz.:	3.4

22. Táblázat: Az életkor szerinti identitásérték, városban

Életkor:	Oszt. Átl.
-18	3.3
19-39	3.2
40-59	3.6
60-	4.0
Össz.:	3.5

23. Táblázat: Az életkor szerinti identitásérték, összesítve

A kutatás legfőbb eredményei közé sorolható annak megállapítása, hogy az egyének területi identitása az én-identitással szorosan összefüggő pszichés tényező, amely az egyén és emberi környezetének minőségén alapul. Erőteljesen meghatározza még ezt a viszonyt az egzisztenciális-anyagi érdek illetve a vonatkozási terület esztétikuma. Azonban e kettő elkülönül a két fő településtípus szerint. Városokban - s minél nagyobb település annál inkább - az anyagi-egzisztenciális tényezők többet nyomnak a latba, míg falvakban a környezet esztétikuma az előzőnél fontosabb kritérium.

²³ A 18 éves és alatti korosztály vizsgálatakor 14-18 év kor közöttieket kerestünk fel.

E bontás mögött azonban meghúzódik egy **korosztályi-iskolázottsági** eltérés is. Az idősebb és alacsonyabb iskolázottságú csoportok tagjai erősebbnek ítélik a kötődés 'esztétikumát' és a megszokáson alapuló vonzását, mint egzisztenciális érdekviszonyait, míg a fiatalabb és magasabban iskolázott csoportok az utóbbi javára döntenek. Ez az eltérés viszont megegyezik a falvak-városok demográfiai különbségeivel (L. Rédei M., 2001.), így a települések közötti differenciában is megmutatkozik.

A területi identitás elsődleges célterületei a lokális tér, az ország, valamint a lakókörnyezet. Az első a falvak esetében maga a lokalitás, sőt annak egy része is lehet, míg a városokban, főként a megyei jogúakban a település és közvetlen hatókörzete, a város által meghatározott térség. Az ország ugyan megegyezik a nemzeti identitással, ám a kutatásban a földrajzi terület identitásképző erejére voltunk kíváncsiak. A térkategória így is állta a próbát, bár nyilvánvalóan magasabb értéket mutatott volna, ha nyíltan a nemzeti identitásra kérdezzük rá. A lakókörnyezet esetében pedig az otthon és a közvetlen szomszédság meghatározó voltát emelték ki a válaszolók. Azaz a területi identitás 'otthonosság-érzés' jelentő attitűdjét maximálisnak értékelték.

Lényeges eredmény még a fejlettség és területi identitás erőssége közötti összefüggések megállapítása is. Minél fejlettebb a település vagy a térség, annál jellemzőbb az erős identitás és csökken a gyenge identitás mértéke. Sőt az elégedettség is hasonlóképpen alakul, azaz szignifikánsan magasabb az erős identitás előfordulása ott, ahol elégedettebbek a fejlődéssel, mint ahol nem. Korosztályi bontásban hozzá kell tenni, hogy az idősek többségénél ez a tézis nem áll fenn, főként nem a falvakban. Ugyanakkor a fiataloknál az egyik legjellemzőbb és legmagasabb értékelési szempont.

Települési bontásban ugyanakkor kiderül, a korábban említett város-falu/lokalitás-térség vonatkozás esetében található szignifikancia a fent leírtakra nem áll, mivel városokban a térség, falvakban pedig a lokalitás az identitást meghatározó 'térképződmény'.

Következtetésem tehát, hogy a területi identitás érzelmi tényezőkön alapuló kategória, amely az emberi kapcsolatoktól függ, meghatározza az életminőség, az egzisztenciális viszony, valamint az adott tér esztétikuma. Legfontosabb vonatkozási területi egységei pedig a lokalitás, a lakókörnyezet, illetve az ország. Lényeges elem továbbá, hogy a település fejlettségi foka illetve az iskolázottság növekedésével az

érzelmi szempontok mellett erőteljessé válnak az egzisztenciális kritériumok az identitás erősségének meghatározásában. Korosztályi bontásban ezzel analóg módon pedig azt tehetjük hozzá, hogy a fejletlenebb és rurális településeken a korosztályok identitásának erősségében nagyok a különbségek, s minél inkább a fejlett nagyvárosi településtípusokhoz közeledünk, ezek a differenciák úgy csökkennek. Ez egybevág azzal a konfliktuselméleti, szociálpszichológiai, sőt a kulturális szociológiában és a kultúraközi kommunikációban is jelenlévő elvvel, hogy rossz egzisztenciális helyzetben a generációk közötti értékvállalások, értékítéletek nagy eltéréseket mutathatnak. Az anómiaelmélettel és a devianciák kapcsán is hasonló megállapításokra lehet jutni. Óvakodni kell azonban attól, hogy teljes mértékű általánosításokba bocsátkozzunk, hiszen az elmaradott térségekben az idős generáció magasán kvalifikált, illetve a fiatal korosztály alacsony iskolázottságú tagjai ellenkező magatartást is mutathatnak. A módosító tényezők egész sorát lehetne persze még megemlíteni, mint például a pályakezdő munkanélküli értelmiségi kilátástalansága esetén fellépő státusz inkonzisztencia következményeinek hatását, vagy éppen az elmaradott térségben magas életszínvonalra szert tevő, sikereket halmozó alacsony iskolázottságú vállalkozó szemléletmódját, illetve világlátását.

Összességében mégis kijelenthető, hogy a területi identitás erőssége a korosztályok között elsősorban az egzisztenciális viszonyok mentén módosul, erősen befolyásolva az iskolázottságtól, illetve a település típusától. A területi identitást felépítő tényezők közötti eltérés szintén település típus, illetve fejlettség-függő, minél inkább rurális és elmaradott, annál inkább esztétikai, minél inkább urbanizálódott és fejlett, annál inkább egzisztenciális az identitás erősségét befolyásoló viszony jellege. Az identitás vonatkozási területei azonban nem mutatnak ilyen eltéréseket, legalábbis a három legmeghatározóbb egység - a lokalitás, az otthon és a nemzeti hovatartozás - változatlan az identifikáció 'vonzáskörzete', valamennyi szociológiai csoportosítás szerint. A generációk közötti konfliktushelyzet a területi identifikáció esetében tehát viszonylagos egzisztenciális válsághelyzetben jelenik meg, fejlett centrum-jellegű településeken, térségekben elhalványul és az iskolázottság lép elő inkább differenciáló tényezőként, amely persze strukturálisan hat a nemzedékek közötti különbségekre a már említett okok miatt.

9.6. A területi identitás a részvétel és bizalom szempontjából

A **részvétel** hipotézise szerint az egyén kötődése egy területi egység iránt annál erősebb, minél inkább részt vesz annak életében. Pál László és Böhm Antal (Böhm Antal 1985., 2000.) nyomán ki kell térni arra az aspektusra, miszerint a lakópolgári státusz alapfeltétele, hogy az ott élők "valamilyen lényeges vonatkozásban közvetve vagy közvetlenül részt vesznek a település sorsát meghatározó döntési folyamatban". A kutatásban azonban a részvételen társadalmi jellegű tevékenységet értek, tehát amit nem anyagi érdekből, hanem belső meggyőződésből, elkötelezettségből cselekszik, s az altruizmus okozta öröm a cél, semmint az egoista előnyszerzés dominanciája. Aszerint, hogy ki mennyire aktív a közösségi életben, erős vagy gyenge kötődése alakul ki.

Ugyanez a szempont az identitásnál is fontos tényező, egyrészt azért mert a kötődés eleve növeli az identitást és fordítva. Egy már idézett olaszországi tanulmány szerint (Bonaiuto M. et al., 2002.) a részvétel aspektusa az anyagi érdekek körére is kizárható. Az észak-olasz nemzeti parkok területén végzett felmérés szerint ugyanis az a részvétel társadalmi-egyéni érdekjellegétől függetlenül szoros kapcsolatot mutatott. Így azok, akik a nemzeti parkok anyagi hasznából valamilyen módon részesültek - akár cégtulajdonosként, akár alkalmazottként, főként az idegenforgalom és természetvédelem területén - nagyobb területi identitásszintet mutattak, mint akik a részvételi körön kívül estek. Sőt az interjúkon alapuló kutatás kimutatta azt is, hogy a nemzeti parkok átlagosnál magasabb idegenforgalma és szigorúbb környezet- és természetvédelmi szabályai (pl. építési szigorítások) miatt a közvetlen előnyökből kimaradók csoportjában a kötődés és a területi azonosságtudat csökkenéséről, vagy legalábbis értékelhetően alacsonyabb szintjéről győződhetek meg. Ezért identitásvizsgálatomban mégsem csupán a társadalmi orientációjú részvételről, közösségi kapcsolatrendszer ápolásáról beszélek, hanem általánosságban az egyén területiséggel szembeni aktivitását vagy passzivitását értékelve mérem identitásának erősségét.

A részvétel és bizalom aspektusát Robert D. Putnam is vizsgálta két évtizedes kutatómunka során Olaszországban, a regionalizáció folyamatának jellemzőiként. Arra az eredményre jutott, hogy a társadalmi tőkét három tényező határozza meg erőteljesen: az egyesületi tagság, illetve aktivitás, a bizalom, valamint az együttműködés,

együttműködési készség. Mindezek erőteljesen hatnak a társadalmi-gazdasági fejlődésre, azaz minél erőteljesebb az aktivitás, a bizalom és az együttműködés, annál intenzívebbé válhat a gazdasági és társadalmi mutatók javulása, az életkörülmények jobbá válása, s a korábban leírtak alapján ez a folyamat a területi identitás növekedését eredményezheti. (Putnam, R.D.1994.) Pippa Norris ugyanakkor kritikaként megjegyzi, hogy ami igazán meghatározó, az nem az egyesületi aktivitás intézménye, hanem sokkal dominánsabb a társadalmi bizalom szintje. A politikai aktivitás témakörét vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy nem állja meg a helyét az a populáris nézet, miszerint a politikai porondon meghalt a civil aktivitás, csupán arról van szó, hogy alternatív módokon zajlik és e kategória újrafogalmazására van szükség. Azaz a közösségi aktivitásnak még van mozgástere, csupán már kevésbé a tagságon alapuló hagyományos modellek, mint inkább a posztmodern, információs társadalom stratégiái válnak meghatározóvá. A bizalom aspektusa ugyanakkor erőteljesen domináns marad. (Norris, P., 2002.)

A **bizalom** kategóriája tehát lényeges vetülete a területi identitás vizsgálatának. E szempont részben a szociálpszichológia identitásfogalmánál található meg, részben pedig az interjúk során vált egyértelművé identitásalapú funkciója. Mint Csepeli György fogalmaz a személyes pozitív identitást tápláló forrásokkal együtt a bizalom, az elfogadás és türelem erői is manifesztálódnak. (Csepeli Gy., 2002., 449-450.o.) Az interjúalanyok véleménye szerint pedig egy területen élő közösség, vagy akár társadalom iránti kötődés és a vele való azonosulás a bizalomra épül. Példák sorával támasztották alá a kérdezettek eme meggyőződésüket. A segítségnyújtás esetét hozhatom fel, mondván otthontól távol azoknak segítünk elsősorban, akiket ha nem ismerünk, az 'otthon' kategóriájába tudunk besorolni. Hogy területiséget feltételező szóhasználatlaltal éljek, a 'földi' kategóriáját tudjuk ráhúzni. Ilyen lehet külföldön a magyar hovatartozás élménye, az ország egyik részében az otthonnal rokonítható területi egység megnevezése, mint például a nyugat-dunántúli, valamilyen megyei, esetleg kistérségi, de a legintenzívebb identitásformáló tényezőként a lokalitás megnevezése. Minden olyan esetben, amikor az emberek a földi kategóriájával azonosítanak be otthonuktól távol másokat, megnő az irántuk érzett bizalom. Az interjúk alanyai szerint ugyanakkor ez a bizalom a távolság-idő növekedésével nem

gyengül, hanem tovább erősödik. Míg a kultúrák terjedésénél ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a távolság-idő gyengülés axiómája áll fenn (Tóth J. - Vuics T. /szerk./ 1998., 308-309.o.), a bizalom esetében ennek ellenkezője érzékelhető a felmérés szerint. Az otthontól való távolság kritikus határán (Tóth J. szerk., 2002., 165-167.o.) túl tehát az identitás szerepe megnő, s felfogásom szerint a kritikus izokrón lehetősége sem áll fenn, hiszen pontosan fordított helyzetről van szó. Nem az egyén aktivitási terének - időben és térben - túl távoli megnyúlása következik be, hanem a távol levő egyén sajátos pszichés állapotában az otthon élményének közelségére vágyik, s ennek tárgyaként a bizalom kategóriáját intenzív formában éli meg. Azaz a földi társnak feltétlen bizalmat szavaz. Azon egyének akik hajlamosak e földi-bizalom megélésére feltételezhetően magasabb identitás érzéssel írhatóak le, mint azok, akik közömbösek.

A bizalmi tőke tehát közvetve meghatározza az identitás mértékét. A kérdőív elkészítésekor az identitás erősségének egyik mérőegységeként használtam tehát a bizalom szerepét szituációs rákérdezéssel. Másrészt viszont a részvétel kategóriájához hasonlóan összevettem a magas és alacsony bizalmi értékek arányát az identitás magas illetve alacsony mértékével.

Az alábbi táblázatok (24-27. Táblázat) azt mutatják meg, hogy a területi identitás erőssége és gyengesége mellett, milyen a kérdezett részvételi hajlandósága, illetve bizalmi tőkéje. Mindkét vizsgálati szempontot kettéválasztottam. A részvételi hajlandóságon belül különbséget tettem az altruista típus és az általános, anyagi érdekeket is feltételező részvételi modell között. A bizalmi tőke vizsgálatakor pedig egyrészt általánosságban néztem meg az egyének bizalmának alakulását, másrészt pedig azt kutattam, a válaszadók miként alakítják bizalmi magatartásukat akkor, amikor a csoporthoz tartozás területi élménye, a 'földi' paradigma előkerül.

Ezen vizsgálatokhoz a tételes identitás erősség mérésének szűkített adathalmazát alkalmaztam, kihagytam a bizonytalan, illetve a közepes értékeket. Erre azért volt szükség, hogy a különféle változók közötti összefüggések világosan megmutatkozzanak, amennyiben vannak ilyenek.

A részvétel jellege és az identitás erőssége között erős összefüggés mutatkozik ($r=+0.72$). Minél aktívabb az egyén bármely társadalmi tevékenységében, közösségi szerepvállalásában, annál jellemzőbb, hogy magas területi identitással bír (vö.: 24-25.

Táblázat). Amennyiben csak az altruista magatartást vesszük figyelembe, a magas identitásúak négy-ötödének, ha pedig valamennyi közösségért való munkálkodást beszámítunk, akkor ugyanezen csoport kilencztedének aktív részvételi szerepe van. A gyenge területi identitással leírható csoport esetében fordított a helyzet. A többség, a megkérdezett gyenge identitásúak közel háromnegyede, nem vesz részt közösségi életben vagy társadalmi munkában, bár ez az arány csökken, ha az altruista viselkedést, mint kritériumot kizárjuk a körből. Ez utóbbi esetben megnő a részvételi arány, ám még így is kisebbségben marad. Ebből arra következtethetünk, *hogy a magas identitás aktivitásra hajlamosít és viszont.*

Részvételi hajlam/identitás erősség	erős identitás : jelleg	gyenge identitás : jelleg
Passzív	89 / 19% : -	106 / 71% : +
Aktív	382 / 81% : +	43 / 29% : -
Össz.:	471 / 100%	149 / 100%

24. Táblázat: A kérdezett részt vesz-e társadalmi munkában, közösségi életben vagy rendezvényeken a területi identifikációjában megjelölt térségben? Általános részvételi hajlam - identitás-erősség kapcsolata

Részvételi hajlam/identitás erősség	erős identitás : jelleg	gyenge identitás : jelleg
Passzív	47 / 10% : -	88 / 59% : +
Aktív	424 / 90% : +	61 / 41% : -
össz.:	471 / 100%	149 / 100%

25. Táblázat: A kérdezettnek van-e olyan tevékenysége, közösségi szerepe, amellyel az általa megjelölt területi identifikációs térben anyagi vagy erkölcsi megbecsülést nyer? Érdekezérelt részvételi hajlam - identitás-erősség kapcsolata

A részvétel kategóriája befolyásolja a területi identitás erősségét, illetve, akinek magas az identitása, az eleve természetesen készletet érez ezen érzelmi diszpozíció cselekvésre konvertálásában, azaz aktív tevékenységgel erősíti meg identitásának meglétét.

A bizalmi tőke és a területi identitás mértéke közötti kapcsolat a részvételi hajlandóság vizsgálatával nagy hasonlóságot mutat ($r=+0.68$). A kérdőív készítésekor

azt feltételeztem az interjúk alapján, hogy az identitás növekedésével egyúttal a bizalmi tőke is erősödik. Az eredmények ezt a feltételezést alátámasztják. Mint látható, abban az esetben, ha a bizalmat a földi érzetével kapcsoljuk össze, a bizalom mértéke a magas identitású csoport esetében szinte abszolúttá válik, míg a gyenge identitásúak körében csupán egyharmad mutat hasonló viselkedést (vö.: 26-27. Táblázat).

Bizalmi tőke/identitás erősség	erős identitás : jelleg	gyenge identitás : jelleg
Gyenge bizalom	32 / 7% : -	98/ 66% : +
Erős bizalom	439 / 93% : +	51 / 34% : -
Össz.:	471 / 100%	149 / 100%

26. Táblázat: A bizalmi tőke a 'földi' szituációban

Bizalmi tőke/identitás erősség	erős identitás : jelleg	gyenge identitás : jelleg
Gyenge bizalom	215 / 46% : -	128 / 86% : +
erős bizalom	256 / 54% : +	21 / 14% : -
össz.:	471 / 100%	149 / 100%

27. Táblázat: A kérdezett általánosságban jobban megbízik-e, hisz-e olyannak, aki az általa megjelölt identitás vonatkozási térségében él, mint annak aki azon kívül?²⁴
A bizalmi tőke általánosságban

Ha a bizalom fogalmát általánosságban vetjük fel, a magas identitásúak körében az imént tapasztalt magas bizalmi tőke csaknem a felére zuhan vissza, s a gyenge identitással leírhatók esetében is minimalizálódik a bizalom mértéke. Mindez arra utal, *hogy a bizalom jelenléte függvénye a területi identitásnak*, mégpedig a csoport-hovatartozás kategóriájában, ami az emberi kapcsolatok tényezőjének értékét növeli meg. Mindez egybevág azzal az eredménnyel, miszerint a kérdezettek az emberi kapcsolatokat tekintik a területi identitáson belül a legfontosabb hatótényezőnek. A 'bizalom' a kiemelt területi identitás kategóriájával együtt tehát rendkívül erős faktorként érvényesül, intenzifikáló hatása pedig a távolság-idő növekedésével további erősítő mechanizmusokat indít el.

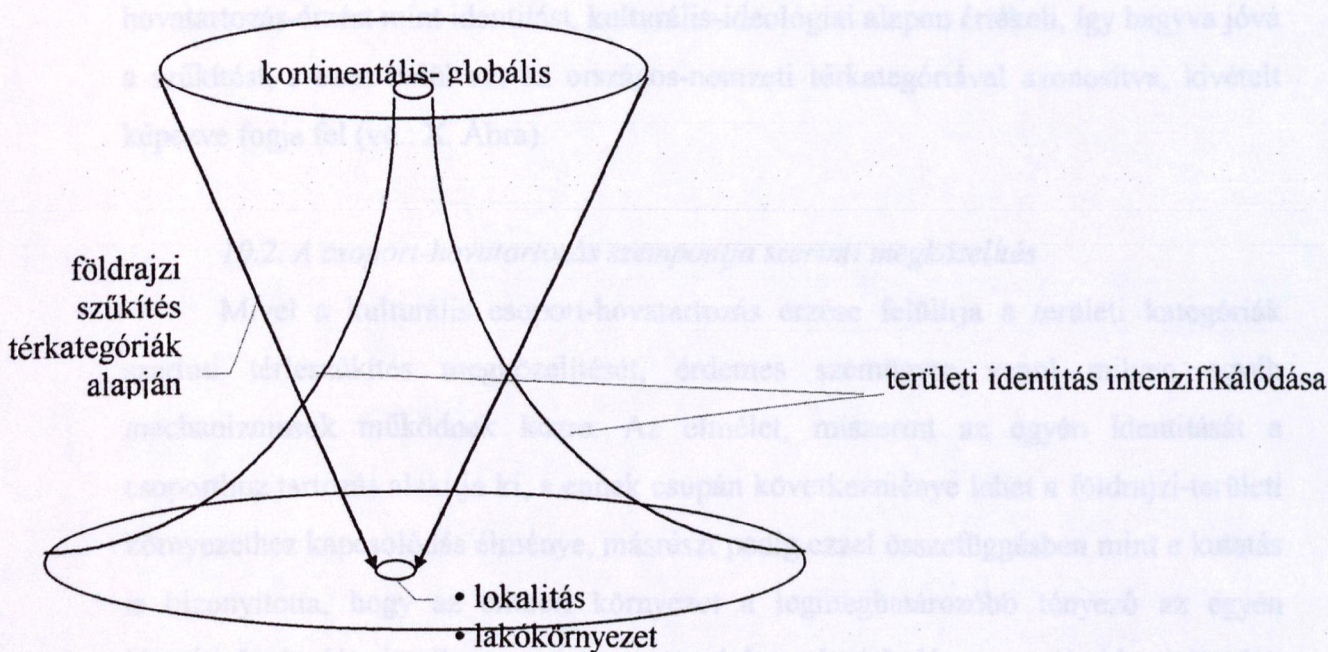
²⁴ A bizalmi tőke esetében a felmérésben az azonos társadalmi helyzetű egyének iránti bizalom mértékét vizsgáltam, feltételezve az emberek eltérő előítéletes, sztereotipizáló viselkedését.

Ugyanerre bizonyíték a részvételi hajlam esete is, amikor a közösségi életbe való bekapcsolódás és az identitás intenzitása közötti összefüggésből a két tényező egymást erősítő voltára következtettünk. A közösségért, annak tagjaiért történő szerepvállalás, illetve az irántuk érzett bizalom mértéke egyaránt az emberi tényező szerepének meghatározó voltát mutatják a területi identitás alakulásában.

10. Elméleti következtetések

10.1. A területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítése

Az interjúk és a kérdőívek összehasonlításakor megállapítható az is, hogy a területi identitás intenzitása részben a lokalitás, részben pedig az országos szint irányába növekedik. Ha a részvétel és bizalmi tőke szerepét vizsgáljuk, látható, hogy mindkettőre jellemző, hogy minél inkább szűkítjük a területi egységet annál inkább növekednek intenzitásukban. Így a lokalitás, sőt a közvetlen szomszédság esetében a legmagasabb a bizalmi tőke, illetve a részvételi hajlandóság. Ezért a területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítésével magyarázható a lokális identitás kiemelkedése. Mindez azonban nem ok az országos /nemzeti/ identitás magas értékére.

X. Ábra: A területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítése

Abban az esetben viszont már a nemzeti csoporttudat és hovatartozás élménye, mint kulturális, történeti, politikai és ideológiai kategória nyújt segítséget a megértésben. Ráadásul a területiség szempontja a nemzeti identitástudatban nem teljes értékű, hiszen a nemzet és ország határai nem esnek egybe, még akkor sem, ha a

határokon túl élő magyarok példája eltérő identifikációs viselkedésmintákat mutat (Gereben F., 1999.).

Leszűrhető tehát az a konklúzió miszerint *a területi identitástudatban a bizalom és részvétel dimenziói mentén az emberi kapcsolatok, a közösséghez, mint csoporthoz tartozás élménye, valamint a gazdasági tényezők egzisztenciális hatásuk révén dominánsak*. A területi identitás mértéke a bizalmi és részvételi logika szerint a nagyobb területi egységektől a kisebbek felé haladva nő. Egy sor módosító tényező ugyanakkor ezt a leszűkítési megközelítést megváltoztathatja, mint például a nemzeti azonosságtudat esetében láthatjuk.

A területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítésén azt értem, hogy a területi identitás annál erősebb, minél közelebb jutunk a térkategóriák szintjein a lokális-lakókörnyezethez. Ezen megközelítési szempont az országos-nemzeti hovatartozás-érzést mint identitást, kulturális-ideológiai alapon értékeli, így hagyva jóvá a szűkítést, s ezen belül azt az országos-nemzeti térkategóriával azonosítva, kivételt képezve fogja fel (vö.: X. Ábra).

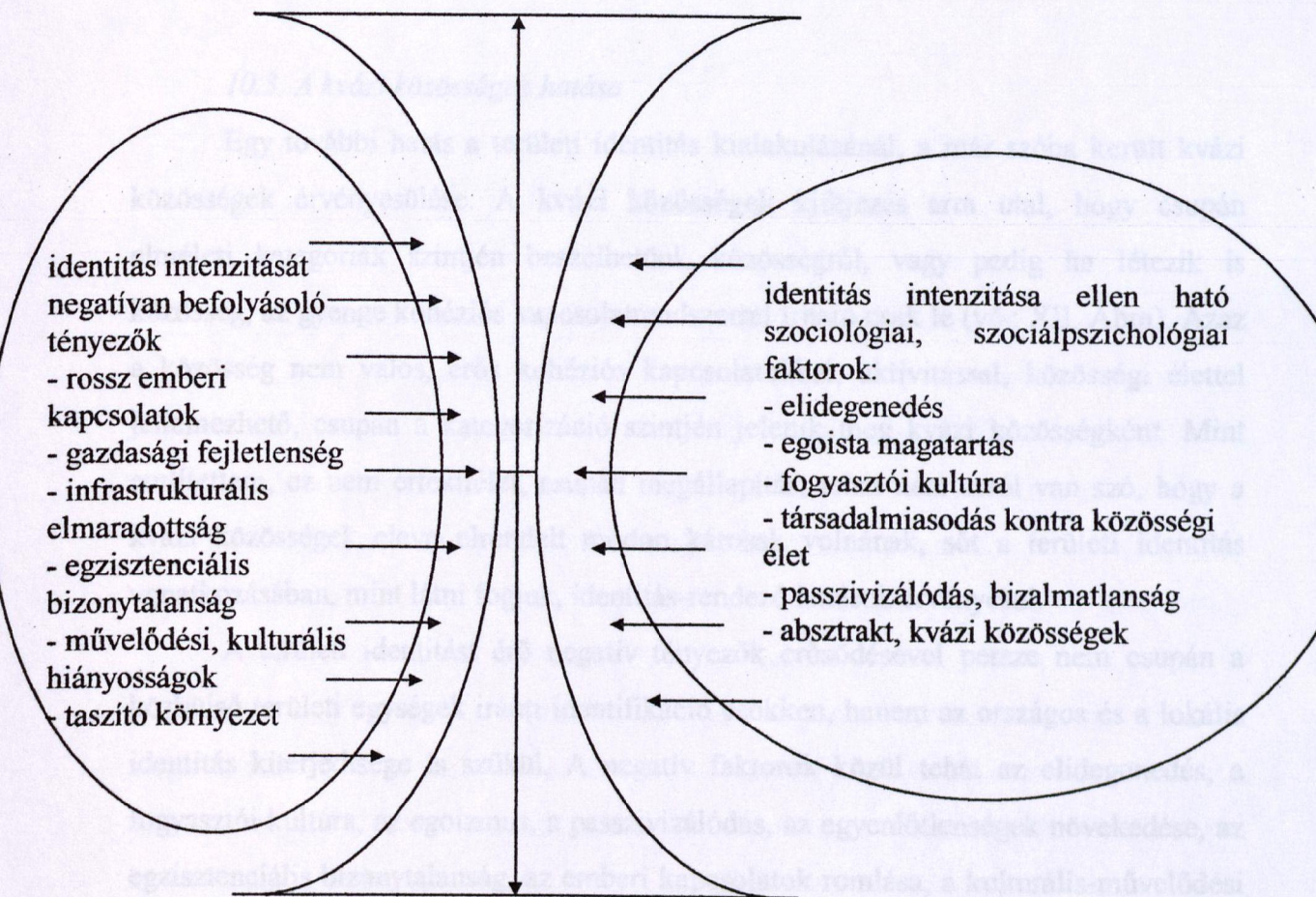
10.2. A csoport-hovatartozás szempontja szerinti megközelítés

Mivel a kulturális csoport-hovatartozás érzése felülírja a területi kategóriák szerinti térleszűkítés megközelítését, érdemes szemügyre venni milyen egyéb mechanizmusok működnek közre. Az elmélet, miszerint az egyén identitását a csoporthoz tartozás alakítja ki, s ennek csupán következménye lehet a földrajzi-területi környezethez kapcsolódás élménye, másrészt pedig ezzel összefüggésben mint e kutatás is bizonyította, hogy az emberi környezet a legmeghatározóbb tényező az egyén identitásának létrejöttében, ezért az egyénben kialakuló nemzeti identitástudat, csoporttudat is egyben, amelyben nem a földrajzi tényező a meghatározó, hanem az emberi környezet, a csoporthoz tartozás élménye. Ezért a térleszűkítés megközelítésében a nemzeti kategória kivételként kellett szerepeljen. De olyan kivételként, amely kulturális-ideológiai síkon primer szerepet játszik, csupán a földrajzi-területi kapcsolatban jelenik meg 'formabontó' elemként.

Pontosabb tehát a **csoport-hovatartozás szempontját** (vö.: XI. Ábra) felvázolva megérteni a területi identitás mechanizmusát. Ennek lényege, hogy a területi

identifikáció azon tércategóriákban jelenik meg intenzíven, ahol a területiség és a csoport-hovatartozás érzése a kulturális-társadalmi szerkezetben metszi egymást. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az egyén otthonosság érzését a terület és a csoport együttesen határozza meg, s ahol a kettő a tradíciók, politikai-ideológiai hatások, értékek és normák, azaz a kultúra révén fedik egymást, azon területi egységeken lesz magas az azonosulási szükséglet. A felmérés szerint ez a két kategória az országos, illetve a lokális szintér. Míg az országos szint a csoporthovatartozás, a történelmi ideológiai és kulturális tudat miatt kiemelkedő, addig a lokalitás az emberi kapcsolatokon keresztül a konkrét csoporthovatartozás megjelölésén túl az egzisztenciális viszonyokig sokrétű értékelő beállítódást tartalmaz, kevésbé elvont szinten, mint az országos esetében.

(nemzeti) ország szerinti, magas területi identitás - erős csoporthovatartozás-tudat

lokalitás - lakókörnyezet szerinti

magas területi identitás - erős csoporthovatartozás-tudat

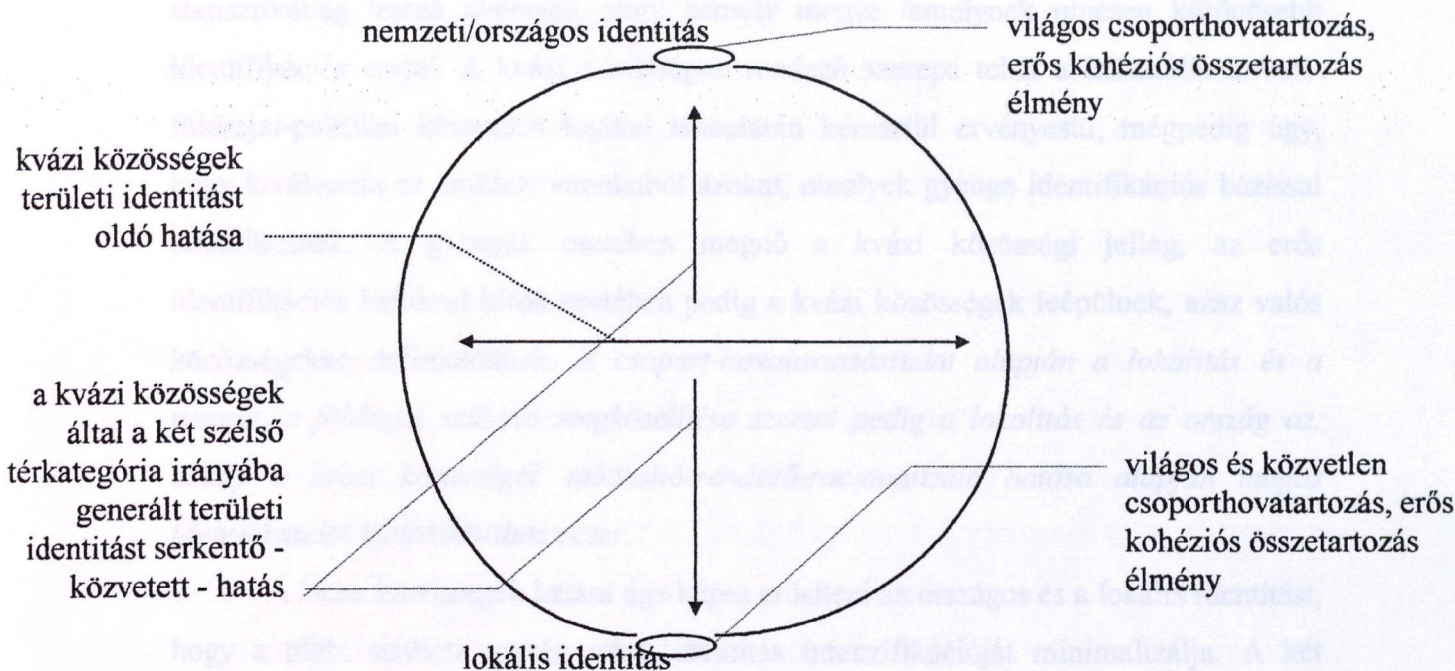
XI. Ábra: A csoport-hovatartozás szempontja szerinti megközelítés

A többi térkategória esetében az identitást csökkentő hatások erőteljesebben érvényesülnek. Ilyen például az egyén elidegenedése, a fogyasztói kultúra növekedése, az egoista magatartás terjedése, a közösségi élet iránti passzivizálódás, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése következtében kialakuló egzisztenciális bizonytalanság, az emberi kapcsolatok romlása, a kulturális-művelődési lehetőségek szintetizálódása, illetve a közösség absztrakt volta - azaz csupán kvázi közösségről beszélhetünk, nincsen az egyének között erős kapcsolati rendszer, a kohéziós erők gyengék. A kvázi közösségek szerepe azonban nem feltétlen negatív, hiszen nem lehet minden területi egység által meghatározott közösség egyformán erős. Ezért ezt a faktort inkább módosító tényezőként határozom meg, ami a területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítésében a nagy térkategóriák szintjein valóban negatív erőként csökkenti az identitást.

10.3. A kvázi közösségek hatása

Egy további hatás a területi identitás kialakulásánál, a már szóba került kvázi közösségek érvényesülése. A **kvázi közösségek** kifejezés arra utal, hogy csupán elméleti kategóriák szintjén beszélhetünk közösségről, vagy pedig ha létezik is közösség, az gyenge kohéziós kapcsolatrendszerrel írható csak le (vö.: XII. Ábra). Azaz a közösség nem valós, erős kohéziós kapcsolatokkal, aktivitással, közösségi élettel jellemezhető, csupán a kategorizáció szintjén jelenik meg kvázi közösségként. Mint említettem, ez nem értékítélet, csupán megállapítás, tehát nem arról van szó, hogy a kvázi közösségek eleve elrendelt módon károsak volnának, sőt a területi identitás vonatkozásában, mint látni fogjuk, identitás-rendező hatásuk érvényesül.

A területi identitást érő negatív tényezők erősödésével persze nem csupán a közbülső területi egységek iránti identifikáció csökken, hanem az országos és a lokális identitás kiterjedtsége is szűkül. A negatív faktorok közül tehát az elidegenedés, a fogyasztói kultúra, az egoizmus, a passzivizálódás, az egyenlőtlenségek növekedése, az egzisztenciális bizonytalanság, az emberi kapcsolatok romlása, a kulturális-művelődési lehetőségek szintetizálódása, a gazdasági elmaradottság és az infrastrukturális hiányosságok, valamint a taszító esztétikai környezet emelhető ki.

XII. Ábra: A kvázi közösségek hatása

A negatív faktorok és a kvázi közösségek módosító effektusa a területi identitásra gyakorolt hatásmechanizmusban különbözik. Megközelítésem szerint a negatív tényezők mindegyike csökkenti a területi identitást általában, illetve az egyes tércategóriák szerint is, addig a kvázi közösségek csökkentő hatása kompenzáló jellegű. A kvázi közösségek ugyanis valós közösségek viszonylatában értelmezhetőek, tehát csak akkor létezhetnek, ha van valós 'társuk' is. A területi identitás csoport-hovatartozás szerinti felfogásában tehát a kvázi közösségek gyenge, a valódi közösségek intenzív csoport-hovatartozástudatot kialakítani képes egységei erősebb területi-identitást eredményeznek. Ahol tehát a kvázi közösségek hatása érvényesül, ott a területi identitás minimalizálódik. Azért módosító-rendező hatásként és nem negatív effektusként értelmezem a kvázi közösségek jelenlétét, mivel racionalizálják identitástudatunkat, abból a szempontból, hogy korlátozzák a területi egységek számát, amelyek iránt elkötelezettségünk megnő, illetve ezen kategóriák elrendezését is befolyásolják. A kvázi hatás rendezési mechanizmusa az egyes tércategóriák közösség-intenzív jellegéből

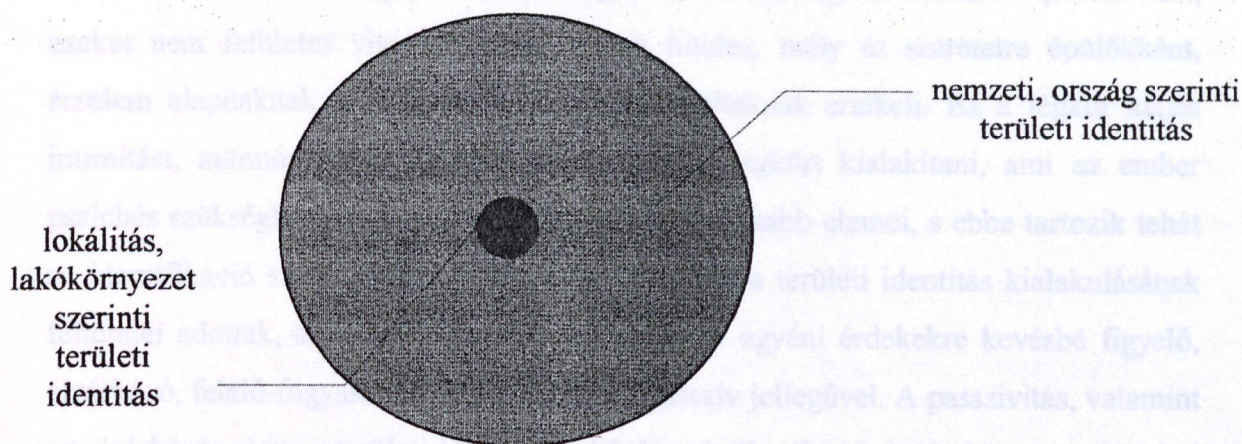
fakad. Azon téregységek, amelyek eleve gyenge kohéziójú közösségek létét feltételezik, kvázi közösségeket teremtenek, mint például a Dunántúl, vagy egy kizárólag statisztikailag létező kistérség, vagy némely megye /amelynek nincsen különösebb identifikációs ereje/. A kvázi közösségek rendező szerepe tehát a kulturális-emberi földrajzi-politikai környezet logikai láncolatán keresztül érvényesül, mégpedig úgy, hogy kiválasztja az említett vonulatból azokat, amelyek gyenge identifikációs bázissal rendelkeznek. A gyengék esetében megnő a kvázi közösségi jelleg, az erős identifikációs háttérrel bírók esetében pedig a kvázi közösségek leépülnek, azaz valós közösségekké definiálódnak. *A csoport-hovatartozástudat alapján a lokalitás és a nemzet, a földrajzi szűkítés megközelítése szerint pedig a lokalitás és az ország az, amely a kvázi közösségek módosító-rendező-racionalizáló hatása alapján magas identitástudat kialakításához vezet.*

A kvázi közösségek hatása úgy képes erősíteni az országos és a lokális identitást, hogy a többi területi egység iránti identitás intenzifikációját minimalizálja. A két említett magas identitást feltételező területi egység esetében erős csoport-hovatartozástudatról és kohéziós kapcsolatrendszerrel beszélhetünk, míg a közbülső, illetve a nemzeti szinten felüli téregységeknél ezen jellemzők jóval alacsonyabb értékeket mutatnak (vö.: XII. Ábra), ami arra utal, hogy a közösségi jelleg elvész ezen térkategóriákhoz rendelt társadalmi formációkban. A kvázi közösségek tehát közvetett módon csökkentik az identitást azáltal, hogy nincsen jelen az adott térkategóriák esetében valós közösség, amely egyáltalán lehetővé tenné az aktivitás, a részvétel, a bizalom stb. kiteljesedését és identifikációs bázissá növekedését. Mindennek következtében az identitás bázisa az amely eleve hiányzik a közbülső és a nemzeti szinten felüli térkategóriák többségéből a kvázi közösségek hovatartozástudatot és kohéziót 'oldó hatása' miatt. A kvázi hatás pozitív következménye viszont abban jut érvényre, hogy az oldó hatás rendkívül lecsökken akkor, amikor valós kulturális, ideológiai, földrajzi, társadalmi értelemben vett közösségi élmény jelenléte érzékelhető. Ekkor a kvázi közösségi jelleg átadja helyét a valós közösség működésének, s teszi ezt oly módon, hogy felerősíti az identifikáció intenzitását. Ez a folyamat úgy is értelmezhető, hogy a valós közösségek feltételezik a kvázi közösségeket, s a két közösségi forma egyensúlya alakítja és rendezi el a különféle térelemekhez kapcsolható

társadalmi egységek identitásának alakulását. Megerősíti ezt a szemléletmódot az az eredmény, ami arról tanúskodik, hogy a közösségi jelleg, orientáció növekedésével az identifikációs hajlam felerősödik. Példa erre a Győr-Moson-Sopron megyéhez csatlakozó Veszprém megyei településeken élők megyei identitásának erőssége. Azt tapasztalni, hogy a megye-váltással megnőtt a 'megyei identitás' mértéke, s egyúttal a megyei 'közösség' iránti attitűd felerősödött. Ennek mérése ugyan eseti jellegű volt - ennek tanulmányozására további kutatásokra van szükség - ám az látszik kirajzolódni, hogy a megyei intézmények iránt erősebb a bizalom, a megyei problémák iránti fogékonyság és részvételi hajlandóság magasabb, mint más településeken. Azaz hozzávetőlegesen pontos mérések alapján azt lehet sejteni, hogy amikor kvázi-közösségekként működő társadalmi egységek valós közösséggé alakulnak, a kvázi jelleg elvesztése identifikációs bázist nyújt. A kvázi közösségek hasznossága tehát elsősorban abban nyilvánul meg, hogy közvetve segít orientálni az identitást, rendezni a identifikációra 'érdemes' területi egységek kiválasztását, racionalizálni azok mennyiségét és minőségét és ezáltal meghatározott célterületekre fókuszálni az identifikációs bázist. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a Maslow-i felfogás értelmében a kvázi közösségek az identifikációs szükségletet elfojtják, s az erős csoport-hovatartozás irányában intenzifikálódik jelenlétük.

10.4. A halmazok szerinti megközelítés

A **halmazok szerinti megközelítés** a következő általam vázolt szempont - ugyanezt a mechanizmust más szempontból magyarázza. A belső halmaz, a lokális identitás, valamint a nagyobb halmaz, az országos (nemzeti) identitás a két fő területi azonosságtudatot jelöli (vö.: XIII. Ábra). Ez a megközelítés is a csoporthoz tartozás élményéből indul ki, azonban azt abszolutizálva leegyszerűsíti a területi identitás szerkezetét. Ez azért fontos, hogy megértsük, a területiség egymásba foglaló kategóriaként érvényesíti az identitást, s nem egymást kizáró vagy egymástól független szempontként. Az egymásra integratív módon épülő halmazok rendszerét pedig a kultúra működése tartja egyben értékorientáló, normákat megszabó, így identitást is befolyásoló hatásával. Ezzel magyarázható, hogy akinek magas a nemzeti identitás értéke, a lokalitáshoz is hasonló viszony fűzi és viszont.

XIII. Ábra: A halmazok megközelítése szerint

10.5 A területi identitás spirál

A kultúra működésének, változásának szemszögéből elemezve az identitást két kultúra között kell különbséget tennünk. Németh János István szerint (Németh J. I., 1999.) ketté kell választani a **szintetikus és szintézis kultúrát**. (Vö.: 28. Táblázat) Míg az előbbit az elszemélytelenedés testesíti meg leginkább, addig az utóbbit a személyiség és egyediség írja le, azaz magában a személyes viszonyban található a lényege.

A szintetikus kultúráról szólva Jean Baudrillard (Baudrillard, J. 1992.) annak "belső tartalmát a szimulációk gazdagságaként" fogalmazza meg. Ezzel szemben a szintézis kultúrát az oktatáson, technikai fejlődésen, az információ demokratizálódásán, a szabadságjogok kiteljesedésén alapuló szintézisként értelmezi, amely a személy autonómiája révén valósulhat meg, az egyén szabad döntési mechanizmusán keresztül. A szintetikus és szintézis kultúra különbségeinek bemutatása azonban lényegi eleme a folyamat megértésének.

A szintetikus kultúrát ugyanis az identitás csökkenési pályájaként határozom meg. Németh János István nyolc szempont alapján jellemezte a két kultúra

különbségeit²⁵. Ezeket a megállapításokat alkalmazom az identitás eddig feltárt jellegzetességeinek kulturális közegben is megnyilvánuló értelmezéséhez.

A területi identitás jelenléte csak ott lehet erős, ahol az egyén meleg érzelmi otthonra lel, ahol szükséges értéként fogja fel a közösségi és emberi kapcsolatokat, ezeket nem felületes viszonyokként, hanem hiteles, mély és szeretetre épülőkként, érzelem alapúaknak, s nem anyagi érdek-orientáltaknak értékeli. Ez a légkör képes intimitást, autonómiát és egyúttal alkotó-kreatív légkört kialakítani, ami az ember pszichés szükségleteinek a biológiaiakon túl legfontosabb elemei, s ebbe tartozik tehát az identifikáció szükséglete is. Ilyen atmoszférában a területi identitás kialakulásának feltételei adottak, szemben a statikus, tömeges, az egyéni érdekekre kevésbé figyelő, elzárkózó, felélő-fogyasztó és dinamikájában passzív jellegűvel. A passzivitás, valamint az elzárkózás eleve a területi identitás építőelemei ellenében hatnak, hiszen a részvétel passzivitása és az elidegenedő, közösségi élettől távolságot tartó magatartás csökkenti a területtel való identifikációt. Csökkenti egyrészt azért, mert az elidegenedő magatartás eleve passzivizál, kevésbé vesz részt az egyén a közösség életében, másrészt pedig kevésbé odaadó, elkötelezett az adott közösség felé. E magatartás Böhm Antal felfogásában eleve nem elegendő a lakópolgár státuszához sem (Böhm A., 1985, 2000.). Ennek következtében, ha a közösségi elkötelezettség csökken, akkor az emberi viszonyok értéke is apad, ráadásul ez az aspektus az identitás intenzifikálódásának sarkalatos pontja. Tehát ennek fényében állítható, hogy az elidegenedés és passzivitás együttesen minimalizálhatják a területi identitás mértékét.

Németh János István ebből a szempontból azonban optimista, úgy véli a rekulturalizációnak a folyamata a szintézis kultúra gyakorlatba történő átültetésével megvalósítható (Németh J. I., 2001.). Véleményem szerint azonban a rekulturalizáció

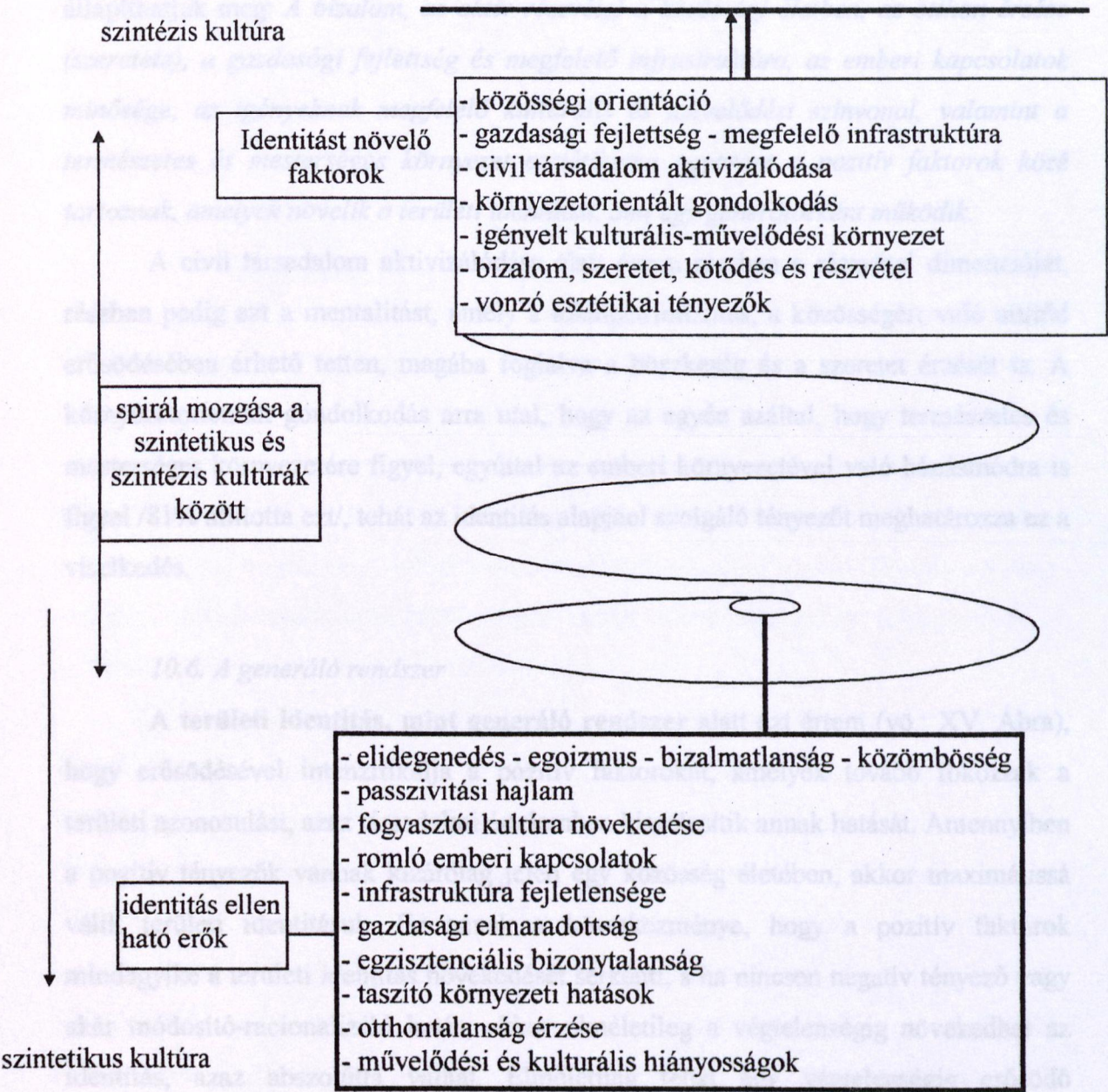
²⁵ 28. Táblázat: A szintézis és szintetikus kultúra különbségei

-	szintetikus kultúra	szintézis kultúra
Tartalmában:	ál-mű-szimulakrum	hiteles-elmélyült-sokrétű
ismeretében:	statikus, reprodukív	Dinamikus, kreatív
intézményeiben:	tömeges	Intim
Dinamikájában:	passzív	Aktív
Viszonyulásában:	irányított-befogadó	autonóm alkotó-formáló
Mentalitásában:	elzárkózó, kényelmes	kooperáló-történeti-nyitott
Életmódban:	kiszolgált, elfogadó	felfedező, alkotó
Következményében:	felélő-fogyasztó	építő-formáló

(szerk.: Németh J. I., 2001. 155.o.)

mesterséges körülmények között hatástalan, a jelenlegi társadalmi-kulturális változások viszont pontosan ennek ellenében fejlődnek. Ezt a jelenséget a negatív spirál működési elvének kialakításában tartom legkézenfekvőbbnek értelmezni. A **negatív spirál** - amit a szerző a média kulturális kondicionálására már alkalmazott - az a folyamat, amely **az identitás csökkenése irányába hat** (vö.: XIV. Ábra).

A területi identitás spirál működését egy sematikus ábrán a következő elemekkel ábrázolhatjuk:

XIV. Ábra: A területi identitás spirál szerkezete és működése

A spirált úgy képzeljük el, mintha egy plafonhoz rögzítve lógna, s a negatív jelleget (az identitás elleni ható erőket) azok a súlyok képezik, amelyek e rugót lefele tágtítják, s amelyeket negatív faktoroknak neveztünk. Minél meghatározóbbak e negatív faktorok, annál negatívabb e spirál, tehát annál inkább szintetikus-jellegű a kultúra. A spirál tágulása ellen ható erők, amelyek elvileg képesek az identitás növelésére, azaz felfele húzni a spirált, a szintézis kultúra elemeivel azonosak.

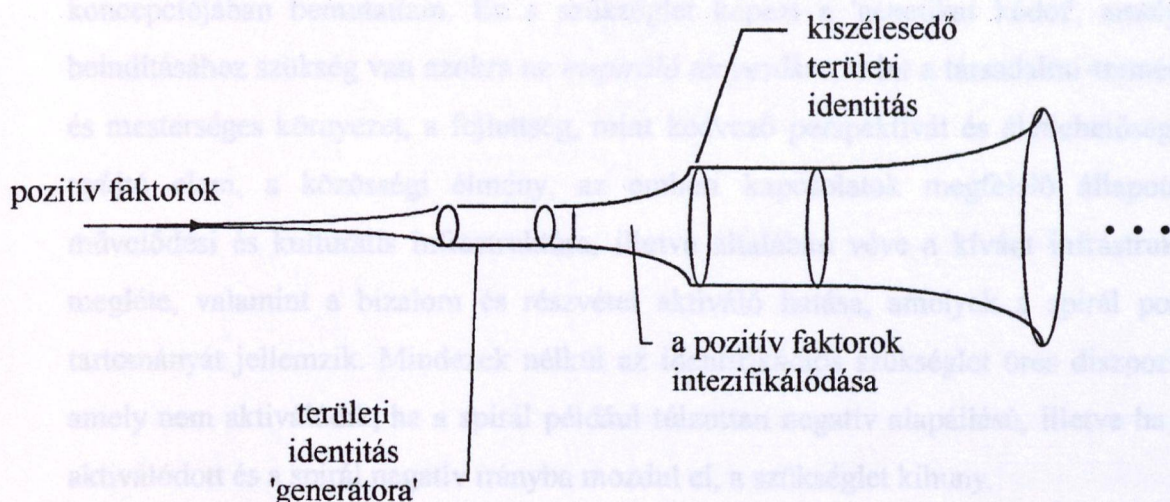
Az elméleti megközelítések és a felmérés eredményei alapján a következőt állapíthatjuk meg: *A bizalom, az aktív részvétel a közösségi életben, az otthon érzése (szeretete), a gazdasági fejlettség és megfelelő infrastruktúra, az emberi kapcsolatok minősége, az igényeknek megfelelő kulturális és művelődési színvonal, valamint a természetes és mesterséges környezet esztétikuma egyaránt a pozitív faktorok közé tartoznak, amelyek növelik a területi identitást, ami egy generátorként működik.*

A civil társadalom aktivizálódása alatt értem részben a részvétel dimenzióját, részben pedig azt a mentalitást, amely a lokálpatriotizmus, a közösségért való attitűd erősödésében érhető tetten, magába foglalva a büszkeség és a szeretet érzését is. A környezetorientált gondolkodás arra utal, hogy az egyén azáltal, hogy természetes és mesterséges környezetére figyel, egyúttal az emberi környezetével való bánásmódra is figyel /81% állította ezt/, tehát az identitás alapjául szolgáló tényezőt meghatározza ez a viselkedés.

10.6. A generáló rendszer

A **területi identitás, mint generáló rendszer** alatt azt értem (vö.: XV. Ábra), hogy erősödésével intenzifikálja a pozitív faktorokat, amelyek tovább fokozzák a területi azonosulást, azaz társadalmi értelemben kiszélesítik annak hatását. Amennyiben a pozitív tényezők vannak kizárólag jelen egy közösség életében, akkor maximálissá válik területi identitásuk. Ez annak a következménye, hogy a pozitív faktorok mindegyike a területi identitás növekedését serkenti, s ha nincsen negatív tényező vagy akár módosító-racionalizáló hatás, akkor elméletileg a végtelenségig növekedhet az identitás, azaz abszolúttá válhat. Elméletileg tehát egy végtelenségig erősödő rendszerről lehetne beszélni, azonban természetes módon folyamatosan jelen vannak a negatív faktorok, illetve módosító-racionalizáló következmények, mint például a kvázi

közösségek vagy a globalizáció hatása. A kvázi közösségek tehát inkább rendezik és racionalizálják identifikációnk területi irányultságát és ezt egyes tércategóriák szintjén ugyan negatív hatáskifejtéssel teszik, ám a másik oldalon - a lokális vagy az országos identitás esetében - közvetve éppen serkentőleg hatnak.

XV. Ábra: A generáló-rendszer

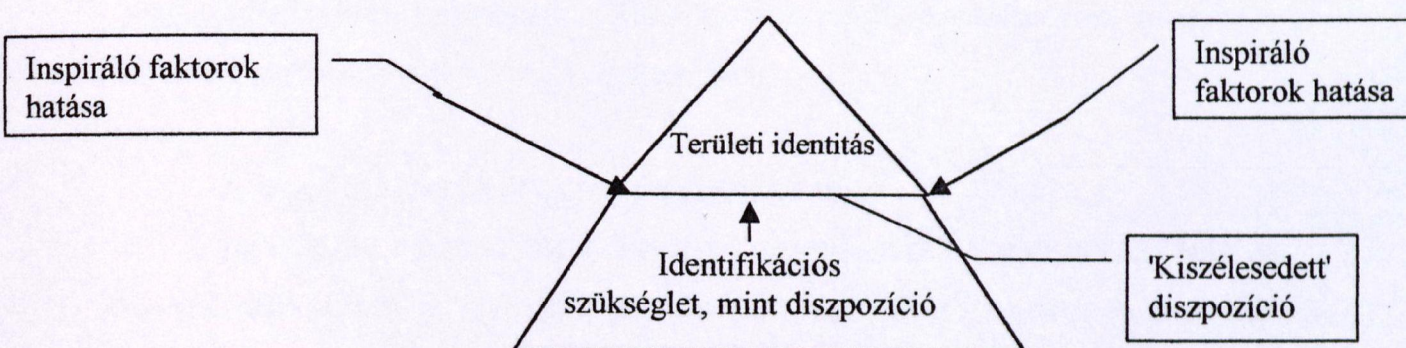
A globalizációt sem negatív hatásnak, hanem inkább paradigmaváltásnak tartom. Ugyan módosít a területi identitás intenzifikálódásán, például csökkenti a nemzeti szintér erejét, de a lokalitását ugyanakkor közvetve növeli. Emiatt a vázolt rendszer csak laboratóriumi körülmények között mutathatja ezt a folyamatosan - potenciálisan a végtelenségig - növekvő rajzolatot.

Az elemezett területi identitás kialakulásában és formálódásában jelenlévő és szerepet játszó tényezők egyik problematikus területe az, vajon ezen elvont struktúrákkal értelmezhető-e a területi identitás. Válaszom az, hogy holisztikus módon igen, azonban valósághűen már kétségeket kell megállapítanom. Ugyanis a valóság jóval komplexebb képet mutat. Egyrészt egyénfüggő módon nagy eltérések mutatkozhatnak, másrészt pedig strukturálisan is találkozhatunk ellentmondásokkal, mint például az elégedetlenek, a jobb életet kereső fiatalok vagy a gyakorta vándorlók, az egzisztenciára fókuszálók, a közösség iránt közömbösek, a posztmodern elidegenedő viselkedés jellemzőit magukban hordozók hosszú sora.

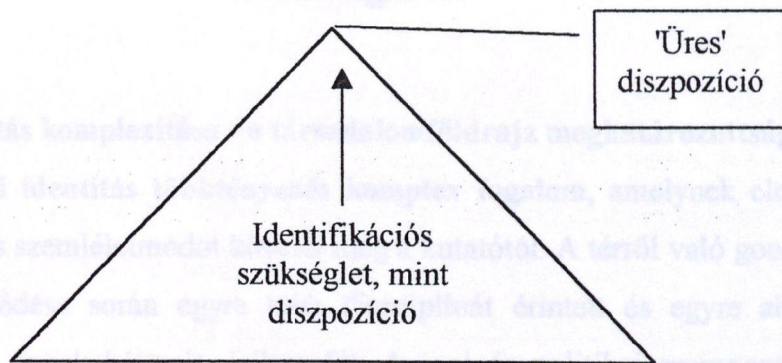
10.7. Területi identitás, mint szükséglet és az inspiráló tényezők összefüggése

A területi identitás iránti fogékonyság alappillére talán a sokszor említett identifikációs szükséglet, s ennek kiváltóiként lehet felsorakoztatni azokat az elemeket, amelyeket a csoport-hovatartozás megközelítésében vagy akár a negatív spirál koncepciójában bemutattam. Ez a szükséglet képezi a 'genetikai kódot', amelynek beindításához szükség van azokra az *inspiráló tényezőkre*, mint a társadalmi-természeti és mesterséges környezet, a fejlettség, mint kedvező perspektívát és életlehetőségeket nyújtó elem, a közösségi élmény, az emberi kapcsolatok megfelelő állapota, a művelődési és kulturális infrastruktúra, illetve általában véve a kívánt infrastruktúra megléte, valamint a bizalom és részvétel aktiváló hatása, amelyek a spirál pozitív tartományát jellemzik. Mindezek nélkül az identifikációs szükséglet üres diszpozíció, amely nem aktiválódik, ha a spirál például túlzottan negatív alapállású, illetve ha már aktiválódott és a spirál negatív irányba mozdul el, a szükséglet kihuny.

Az **inspiráló tényezők** meglátásom szerint azok az identifikációs szükséglet piramis csúcsát 'ellaposító' hatások, amelyek a szükséglet feletti csúcsot megtöltik valódi tartalommal (vö.: XVI. Ábra.), azaz kielégítik a szükségletet, teret adva a területi identitás kialakulásának, növekedésének. Az inspiráló faktorok tehát közreműködésükkel kiszélesítik a szükségleti diszpozíciót, annak érdekében, hogy ráépülhessen a kiteljesedést szolgáló identitás-élmény. E ható inspiráló tényezők nélkül (vö.: XVII. Ábra.) ugyanis a szükségletek önmaguk alkotnák a piramist, ami egyúttal azt jelentené, hogy csupán diszpozíciót formálnak, de nem kapnak tartalmat, azaz nem nyernek kielégítést.

XVI. Ábra: Identifikációs szükséglet és azt tartalommal megtöltő inspiráló faktorok

XVII. Ábra: Identifikációs szükséglet, mint üres diszpozíció, inspiráló faktorok nélkül

A vizsgált területen a területi identitás diszpozíciója és az inspiráló tényezők intenzitása még jelenleg kedvező képet mutat, jó minőségű. A globalizáció hatásáról már említettem, hogy a lokális identitást közvetve erősítő folyamatként értelmezem, ám ellentmondásos a fejlett társadalmak elidegenedő, egyre inkább technokrata viselkedés- és gondolkodásmódjában rejlő potenciál és annak területi identitást befolyásoló ereje.

Kérdés persze, hogy ennek csökkenéséhez milyen mértékű negatív irányú elmozdulásra lenne szükség, ugyanis a felmérés tapasztalatai alapján azt állíthatjuk, hogy még rendkívül sok tartaléka van a negatív spirál pozitív 'holtjátékának', sőt a diszpozíciós piramis csúcsának alapja is kielégítően szélesnek bizonyul.

Összefoglalás

1. A kutatás komplexitása - a társadalomföldrajz meghatározottsága

A területi identitás többtényezős komplex fogalom, amelynek elemzése így interdiszciplináris szemléletmódot követel meg a kutatótól. A térről való gondolkodás a tudományok fejlődése során egyre több diszciplínát érintett és egyre absztraktabb szinten elemezte annak hátterét, jellemzőit. A jogi és politikai szempontok mellett felsorakoztak a gazdasági és társadalmi igényvel felruházott szemléletmódok is és a területi elemzések fejlődése többirányúvá vált. A földrajzi megközelítésen belül is több irány alakult ki, akár a társadalomföldrajzra és regionális tudományra gondolunk, akár a társadalomföldrajzon belül található részegységekre, amelyek külön-külön értékes szempontokat nyújtanak a térbeli folyamatok analíziséhez. Megállapítottam, hogy a kutatás bázisát a társadalomföldrajz jelenti, ezen belül is elsősorban a viselkedés, illetve a kulturális földrajz területei azok, amelyek a vizsgálatnak otthont adnak. Ugyanakkor a társadalomföldrajz további részelemei, mint az ipar- vagy az infrastruktúra földrajza, illetve a regionális földrajz szintén nélkülözhetetlen segítséget adtak a feladat elvégzéséhez.

A viselkedésföldrajz szerepe kiemelt, hiszen a területi identitás kapcsán olyan lényeges kategóriákat tekintettünk át, mint például a hely érzet vagy image különbsége, az egyén aktivitási tere, illetve az érzékelési környezet, ami a vizsgálati téma szempontjából meghatározó fogalmi tisztázást is jelentett, segítséget nyújtva az empirikus adatfelvétel módszertanához. Értékét az is hangsúlyossá teszi, hogy az egyén területi identitásának vizsgálatában térbeli gondolkodását és viselkedését, valamint a térrel kapcsolatos érzelmeit mérjük és elemezzük.

2. A területi identitás fogalmi meghatározása

Az identitás e kategóriája a társadalmi identitás részét képezi, s ezen belül is táji-téri tudat társadalmi vetületéről van szó. Jelen van benne a kognitív és az emotív megközelítés csakúgy, mint a fizikai környezet vagy az emberi kapcsolatok meghatározó volta. Megtalálható benne a narratívák szempontja és a szülőföld, vagy pedig egy meghatározó életszakasz élménye, továbbá az egyéni egzisztenciális érdekek,

gazdasági viszonyok hatása. Különbéféle megnyilvánulási formái közül kiemelhetjük a nemzeti identitást, az etnokulturális önazonosságtudatot, vagy akár egy történelmi vagy kulturális tájhoz, közigazgatási egységhez tartozás fontosságát. Meghatározza a Maslow-i hierarchia szellemében az identifikációs szükséglet, amely a szocializáció során alakíthatja ki az egyénben ezt az érzetet. Ezért a közösség és egyén viszonyában is meghatározó elemként jön számításba a területi identifikáció.

A területi identitás elemeit a következő tényezőkre fókuszálva vizsgáltam meg: **1. büszkeség 2. szeretet - megszokás 3. kötődés 4. otthon 5. jövőkép 6. fontosság 7. társadalmi-gazdasági aspektus, valamint a részvétel és bizalom, illetve az elégedettség-elégedetlenség, fejlettség és fejletlenség kategóriái** szerint.

A következő tércategóriák esetében mértem meg a területi identitás erősségét: **település - szomszédság (lokális), kistérség, tájegység/táj, megye, régió, országrész, (Dunántúl vagy Észak-Dunántúl), ország (nemzeti identitás kategóriájával azonos), valamint Közép-Európa / Kelet-Közép-Európa, és Európa.**

A területi identitás **spontán** illetve **tudatos identitásképzési folyamat** eredménye. Ez alapján két csoportra bontottam a területi azonosságtudatot ösztönző tényezőket: a vonzalom, a szeretet, a táj vonzása, a nyelvi közeg, a szokások és hagyományok, erkölcsi-értékrendi jellegzetesség, az emberi környezet, s az esetleges etnikai-területi jellegzetesség inkább a spontán identitásra jellemző kategóriák. Ezzel szemben a gazdaság állapota, az infrastruktúra fejlettsége, a munkalehetőségek, sőt még az oktatási-művelődési-szellemi környezet minősége is inkább a tudatos identitásképzés esetében nyom többet a latban.

A területi identitás **a tetraéder modell** segítségével is fogalommá önthető kategória; az egyén egyes tércategóriákkal olyan szoros érzelmi kapcsolatát jelöli, amelyet meghatároz a társadalmi, gazdasági, infrastrukturális és természeti környezet, s amely otthon-érzést kölcsönöz.

3. A területi identitás történeti ismérvei

E fejezetből leszűrhető, hogy a területi identitást hordozó két rögzült tércategória, a lokalitás és az országos (nemzeti) szint mellett halványan felsejlik Magyarországon a **megye iránti kulturális-történeti vonzalom**. Hogy ez mennyiben

jelent identifikációt, az eredmények alapján azt mondhatni, hogy minimálisan. Inkább arról van szó, hogy a történelem során kialakult, s csak kis mértékben megváltoztatott megyék beivódtak a köztudatba, mint a közigazgatási struktúra részei. Az emberek tudatában azt tapasztalni, hogy **a megye egyfajta otthontudatot kölcsönöz, ami nem feltétlen jelent erős identifikációs bázist**, de meghatározó jellege vitathatatlan. **A régiónak vagy éppen nagyobb léptékű országrész képzetének ilyen hatása nem található.** A megye tehát érzelmi téren jelen van az emberek viselkedésében, de jóval gyengébb erővel, mint a nemzeti vagy a lokális azonosságtudat.

A regionalizáció kérdéskörére térve át elmondható, hogy a XIX. századtól folyamatosan felvetődtek ezzel kapcsolatos ötletek, szándékok, azonban vajmi kevés valósult meg belőlük, akár a Habsburg időszakban tervezett átalakításokra, akár a rajonírozásra gondolunk. Az 1972-es OTK tervezetében több-megyes tervezési-gazdasági körzeteket állapítottak meg, az esetünkben éppen Észak-Dunántúl kiterjedésű térséget. Ezen OTK esetében lényeges szempont volt már az infrastruktúra fejlesztése, a centrum-periféria és egyáltalán az egyenlőtlenségi viszonyok csökkentése, valamint belopta a hivatalos köztudatba is az önkormányzatiság eszméjét.

Az 1996-ban elfogadott statisztikai régiók létrejötte e területi identitás koncepciója szerint nélkülözi a közösségi kohézió által megkövetelt alapokat. Sem infrastruktúrájában, sem pedig társadalmi tértudatában nem beágyazott régiókról van szó. **A regionalizáció ugyanakkor lényeges kérdés, hiszen a demokrácia és a területfejlesztés alapintézményét jelenti az Európai Unióban, s a kistérségi szinttel, valamint a helyi önkormányzatokkal karöltve egy lakosságközelibb és közösségorientáltabb társadalmi-gazdasági irányítást-szervezést eredményezhet.** Olyan kulturális és endogén régió-interiorizációs tendenciákat kell támogatni, amelyek képesek életrehívni a részvételt és bizalmat, az érzelmi azonosulást az ott élők viselkedésében. Új alternatívaként kell felfogni a regionalizmust, amelyre azonban a társadalmat fel kell készíteni. A területi identitás koncepciója pontosan azért fontos ez esetben, mert ez teremtheti meg az alapját egy új elosztási rendszer elfogadásának, /a regionalizálás jól működő lokális intézményrendszerrel lehet csak eredményes/ amely elviekben egy közösségibb társadalmi közeget feltételez, s ahol a helyi érdekek erőteljesebben érvényesülhetnek.

4. Térlehatárolás

A vizsgálat pontos földrajzi térben történő elvégzéséhez szintén komplex megközelítést kellett alkalmazni. Külön kezeltem a térlehatárolás során a térség keleti peremét a többi résztől. Budapest és vonzásterületének leválasztása ugyanis önmagában sok vitát kiváltó szempontot tartalmaz. Részben Kőszegfalvi György "háromszintű" modelljét, részben Tóth József fővárosi agglomerációra vonatkozó elképzeléseit, részben pedig az aktuális kormányrendelet szabályozását vettem figyelembe. Északon a Duna, nyugaton az osztrák határvonal volt a választó faktor, míg a déli ívet szintén összetett megközelítéssel határoztam meg, bevonva a vizsgálatba logisztikai, ingázással, migrációval, gazdasági-társadalmi mutatókkal kapcsolatos adatokat. Az így lehatárolt térség a következő kistérségekből tevődik össze: északi régióját a Mosonmagyaróvári, Győri, Komáromi, Tatai és Esztergomi, középső sávját a Téti, Pannonhalmi, Kisbéri, Oroszlányi, Tatabányai és Dorogi, míg déli peremét a Sopron-Fertődi, a Kapuvári, Csornai, Pápai, Zirci és Móri kistérségek alkotják

5. Vizsgálati eredmények

Az empirikus vizsgálatokat három lépcsőben végeztem el. Először a helyi elit lokális társadalomban betöltött szerepe és területi identitása közötti kapcsolatot vizsgáltam, majd interjúkat készítettem részben a helyi elit tagjaival, illetve megyei és regionális szervezetek vezetőivel, valamint szakemberekkel. A harmadik lépés volt a reprezentatív felmérés véghezvitele, amelyben 64 településen 910 értékelhető kérdőív kiértékelésével tettem megállapításokat.

5.1. A lokális elit és területi identitása

A területi identitás intenzitását e felmérés szerint egyfajta lakmuspapírként mutatja a részvétel és a bizalom, ezen belül is a tágabb társadalmi környezet iránti bizalom mértéke, valamint az, hogy az adott lokalitást érintő döntéshozatalban az elit és nem elit tagok milyen arányban működnek közre.

Az a hipotézis, mely szerint a helyi elit nem csupán identifikációs szükséglete, de érdekei és önmegvalósítási szükségletei alapján is *intenzívebb területi azonosulásra hajlamos*, hiszen céljait a társadalmi bizalom megnyerésével, döntéshozatali

részvételen (befolyásoláson) keresztül lesz képes elérni, igazolódott. Ez egyúttal pedig pszichés alapjait jelenti a területi identifikáció növekedésének. Ez a tényező ugyanakkor lehet mesterségesen kommunikált identitás, hiszen a helyhatósági döntéshozatalba való belépésnek előfeltétele a társadalmi környezet bizalmának elnyerése, amelyet a 'lokálpatriotizmus' hangoztatása nélkül aligha érhet el bárki is a jelen politikai kultúrában.

Megállapítható, hogy a területi identitás intenzitásának értéke az elit-pozíciótól függő változó, amelyet meghatároz az iskolázottság és a településjelleg. A bizalom és a részvétel faktorai pedig intenzifikáló minőségben vannak jelen, hiszen erősödésükkel élénkül az identitás mértéke; a legmagasabb részvétellel jellemezhető csoport az elit, amelynek egyben részvételi hajlandósága és a tágabb társadalom iránti bizalmának megjelenítése a legerőteljesebb. A területi identitás mértékét tehát a társadalomban a relatív elit-pozíció dominánsan meghatározza.

5.2. Az interjúk eredményei

Másodszorra interjúkat készítettem helyi vezető értelmiségiekkel és az elit tagjaival annak érdekében, hogy a tudományos módszertani támpontok mellett sajátos, de fontos segítséget nyújtsanak a felmérés elvégzéséhez. Az eredetileg felvázolt szempontok alapján a következő megállapításokra jutottam: Domináns az otthon-érzés és a fontosság kategóriája valamennyi megkérdezettnél, viszont a szeretet és a kötődés aspektusaiban már voltak bizonytalanságok. A szeretet esetében azonban egy kiegészítő kategória, a megszokás említése oldott ezen. A megszokottal inkább hajlamosak identifikálni magukat az emberek, mint a kevésbé ismerttel. A büszkeség lényeges hivatkozási alapnak tűnik, és a megkérdezettek szerint ez kritériuma lehet a területi identitásnak.

A gazdasági társadalmi tényezők, az infrastruktúra fejlettsége és általában a fejlettség területi identitást meghatározó volta nem vont maga után egyértelmű igenlést. A megkérdezettek egy része szkeptikus maradt azzal kapcsolatban, hogy csakugyan fontos tényezők-e ezek. Megállapítható viszont, hogy a szakmai "ártalom" torzító tényezője befolyásolhatta e válaszokat, hiszen plébánosok inkább tagadták, gazdasági szakemberek pedig abszolutizálták e szempontok fontosságát.

A művelődési és kulturális élet lényeges szempontnak minősült, főként az iskolázottak körében, csakúgy, mint a közösségi élet és az egyéni részvétel dominanciája. Enélkül elképzelhetetlen mélyreható területi identitás kialakulása. A szülőföld szerepe relatív faktornak nevezhető a vélemények alapján, ugyanis valamely településen való tartós tartózkodás maga után vonhatja a területi identitás kialakulását, 7-10 év távlatában.

Az alanyok a negatív hatások elemzésénél ugyanazokat a tényezőket jelölték meg dominánsnak, amelyeket a pozitív irányban is meghatározónak vélték. Így elsősorban az **emberi kapcsolatok minősége, a gazdaság és infrastruktúra helyzete voltak azok, amelyek elégedetlenség esetén korlátozhatják vagy csökkenthetik, ellentétes helyzetben pedig intenzifikálhatják a területi identitás mértékét, jelenlétét.**

5.3. A reprezentatív kérdőíves felmérés eredményei

A területi identitás kialakulása és jelenléte elsődlegesen az **emberi kapcsolatok minősége** által meghatározott kategória. A közvetlen szerelmi, baráti, illetve az ismerősi-szomszédsági viszonyok, a helyi, valamint kulturális-földrajzi határok szerinti közösségekhez, a nemzethez tartozás érzése határozzák meg a területi identitás intenzitását, minőségét. Szorosan ezeket követően az **egzisztenciális körülmények** is elsődleges befolyást gyakorolnak, a városokban az előbbiekkal azonos szinten, a falvakban kevésbé ilyen erőteljesen. A mesterséges és természeti környezet esztétikai hatása, a természetföldrajzi tényezők vonzást, érzelmi kötődést meghatározó szerepe szintén erősen hat, tehát esztétikai szempontok is lényegesek.

Ugyanez az eltérés jelenik meg a következő értékelési lépcsőfokon, a két település típus között, a **művelődési-szellemi környezet** esetében, amikor az oktatás minősége és a művelődési lehetőségek hozzáférése kerül mérlegelésre. A városokban viszont e kategórián belül kényesebbek a megfelelő művelődési, elsősorban oktatási környezet meglétére.

Az **erkölcs és normakövető magatartás** kategória még erősen hat ugyan a falvakban, de a városi megkérdezettek számára már gyengébb hatásfokú tényező. Ezzel szemben, fordított a helyzet a **fogyasztási környezet** minőségét illetően, hiszen a

városiak számára fontos, míg a falusiak számára kevésbé lényeges kategóriáról van szó. Gyakorlatilag a hanyagolható tényezők csoportjába sorolhatók **az etnikai jelleggel és a földrajzi adottságokkal** kapcsolatos szempontok.

A Maslow-i felfogás szerint az egyének **identifikációs szükséglete** a területi identitás esetében az emberi, primer kapcsolatokon keresztül manifesztálódik, azaz a kapcsolattartás emberi igénye, az ember, mint kommunikációs lény természete szempontjából értelmezendő.

A területi identitás erőssége, valamint a fejlettség között szignifikáns pozitív kapcsolatot találtam. Szintén szignifikáns kapcsolat áll fenn az identitás erőssége és a településsel, illetve térséggel való elégedettség mértéke kapcsán. Ugyanakkor a falvakban ez a szignifikancia elvész, míg a városokban erős maradt. Az idősebb korosztályok esetében erősebb az identitás érzésének szüksége, s minél inkább alacsonyabb az iskolázottság szintje ez annál inkább jellemző. A falvakban mutatható ki legerőteljesebben a korosztályok közötti különbség e tekintetben. **Fejlett területeken tehát az identitást intenzívebben befolyásolják egzisztenciális és a fejlettséget szimbolizáló tényezők,** mint például az infrastruktúra, oktatási-művelődési lehetőségek színvonala, **míg kevésbé fejlett, illetve rurális településeken az érzelmi motívumok hangsúlyosabbak,** sőt a bizalom és részvétel aspektusa is fokozottabban érvényt szerez az egyén területi identifikációjának. Ugyanakkor el kell vetni annak a hipotézisnek az abszolutizálását, miszerint a fejlettség kizárólagos meghatározója a területi identitásnak, hiszen elmaradott települések legidősebb korosztályi csoportjának volt a legmagasabb mértékű területi azonosságtudata, ami paradoxon, hiszen ugyanitt a fiataloknak a legalacsonyabb az ebbéli jellemzője. Nem tudni ugyanakkor, hogy statikus helyzetről van-e szó vagy dinamikusról, azaz öregedéssel az ott maradó fiataloknál növekedni fog-e, vagy esetleg a fejletlenség a jövőben generációtól független módon mérséklően hat majd.

A területi identitástudatban a bizalom és részvétel dimenziói mentén az emberi kapcsolatok, a közösséghez, mint csoporthoz tartozás élménye, valamint a gazdasági tényezők egzisztenciális hatásuk révén dominánsak. A területi identitás mértéke a bizalmi és részvételi logika szerint a nagyobb területi egységektől a kisebbek felé

haladva nő. Egy sor módosító tényező ugyanakkor ezt a leszűkítési elvet megváltoztathatja, mint például a nemzeti azonosságtudat.

A vizsgált tétel azonban alapvetően érzelmi tényezőkön alapuló kategória és a szociológiai változók mentén elemezve az eredményeket, egyes társadalmi csoportokban más-más tényezők mutatkoznak meghatározóbbnak, mint például, az emberi kapcsolatok, az életminőség, az egzisztenciális viszony, vagy az adott tér esztétikuma. Lényeges elem továbbá, hogy a település fejlettségi foka illetve az iskolázottság növekedésével az érzelmi szempontok mellett erőteljessé válnak az egzisztenciális kritériumok az identitás erősségének meghatározásában. Korosztályi bontásban ezzel analóg módon pedig azt tehetjük hozzá, hogy a fejletlenebb és rurális településeken a korosztályok identitásának erősségében nagyok a különbségek, s minél inkább a fejlett nagyvárosi településtípusokhoz közeledünk, ezek a differenciák úgy csökkennek. Óvakodni kell azonban attól, hogy teljes mértékű általánosításokba bocsátkozzunk, hiszen az elmaradott térségekben az idős generáció magasan kvalifikált, illetve a fiatal korosztály alacsony iskolázottságú tagjai ellenkező magatartást is mutathatnak.

Egyértelműen kirajzolódott, hogy két térkategória esetében kimagaslóan erős a területi identitás mértéke; nevezetesen a lokalitás-szomszédság, illetve a nemzeti-országos szint esetében. Lányha jellegű azonosságtudatot tapasztalni a megyei szintnél és éppen jelenlévőt a kistérségeknél de mindkettőt kizárólag a falusiak csoportjában. Nincs sem regionális, sem országrészre utaló, illetve transznacionális, valamint európai identitás a vizsgált területen.

6. Következtetések

Több elméleti tézisen keresztül elemeztem a területi identitásban megjelenő különbségeket, legfőképp a térkategóriák mentén. Megállapítható, hogy a lokalitás és a nemzeti tér közötti eltérések okai főként az értékgazdagságban rejlő ideológiai-politikai-kulturális és történeti specifikumokra vezethetők vissza. További magyarázattal szolgál a különbségekre a területi kategóriák szerinti szűkítés, a halmazok, valamint a kvázi közösségek felőli megközelítés.

A területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítésével magyarázható a lokális identitás kiemelkedése, mivel ebben az esetben a legerőteljesebb a bizalom, illetve a részvétel szerepe. A halmazok alapján megállapítható, hogy a nemzeti identitás, mint országos kategória és a lokalitás között integratív viszony van, azaz nem egymás ellen ható tényezőkként értékelendők. Ezzel magyarázható, hogy akinek magas a nemzeti identitás értéke, a lokalitáshoz is hasonló viszony fűzi és viszont. A csoport-hovatartozás szempontja szerint a területi identifikáció azon térkategóriákban jelenik meg intenzíven, ahol a területiség és a csoport-hovatartozás érzése a kulturális-társadalmi szerkezetben metszi egymást. Lényege, hogy az egyén otthonosság érzését a terület és a csoport együttesen határozza meg, s ahol a kettő a tradíciók, politikai-ideológiai hatások, értékek és normák, azaz a kultúra révén fedik egymást, azon területi egységeken lesz magas az azonosulási szükséglet. A felmérés szerint ez a két kategória az országos, illetve a lokális szintér. Míg az országos szint a csoport-hovatartozás, a történelmi ideológiai és kulturális tudat miatt kiemelkedő, addig a lokalitás az emberi kapcsolatokon keresztül a konkrét csoport-hovatartozás megjelölésén túl az egzisztenciális viszonyokig sokrétű értékelő beállítódást tartalmaz.

A kvázi közösségek hatása abban nyilvánul meg, hogy közvetve segíti orientálni az identitást, rendezni a identifikációra 'érdemes' területi egységek kiválasztását, racionalizálni azok mennyiségét és minőségét és ezáltal meghatározott célterületekre fókuszálni az identifikációs bázist. Esetünkben ezért válik erőssé a nemzeti, illetve a lokális szint, míg a többi térkategória elenyésző mértéket mutat csak fel. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a Maslow-i felfogás értelmében a kvázi közösségek az identifikációs szükségletet egyes kategóriák irányába elfojtják, míg az erős csoport-hovatartozás révén orientálják és intenzifikálják a területi identitást. E logikába ágyazva a generáló rendszer működését a pozitív faktorok mindegyike a területi identitás növekedését serkenti, s ha nincsen negatív tényező vagy akár módosító-racionalizáló hatás, akkor elméletileg a végtelenségig növekedhet az identitás, azaz abszolúttá válhat. Elméletileg tehát egy végtelenségig erősödő rendszerről lehetne beszélni, azonban természetes módon folyamatosan jelen vannak a negatív faktorok, illetve módosító-racionalizáló következmények, mint például a kvázi közösségek vagy a globalizáció

hatása. A kvázi közösségek tehát inkább rendezik és racionalizálják identifikációnk területi irányultságát.

A **területi identitás spirál** végül arra ad magyarázatot, hogy miképpen befolyásolja a kultúra alakulása a területi identitás erősségét, illetve jövőjét, az intenzifikáló, a módosító és a negatív hatást gyakorló tényezők alapján. Megállapítható, hogy minél inkább szintézis kultúráról beszélünk, annál erősebb a területi identitás mértéke, míg a szintetikus kultúra negatív következményekkel jár. A bizalom, az aktív részvétel a közösségi életben, az otthon érzése, a gazdasági fejlettség és megfelelő infrastruktúra, az emberi kapcsolatok minősége, az igényeknek megfelelő kulturális és művelődési színvonal, valamint a természetes és mesterséges környezet esztétikuma egyaránt a pozitív faktorok közé tartoznak, amelyek növelik a területi identitást. A negatív és módosító hatások sem eleve károsak, hiszen részben orientálják, részben színesítik, rendszerezik, optimalizálják a vizsgált tételt, csupán túlzott jelenlétük válhat feltételezhetően problematikuská.

Bevezetem az **inspiráló tényezők** fogalmát, amely arra utal, hogy az identifikációt elősegítő faktorok megalapozzák és kiszélesítik azt a szükségleti diszpozíciót, amelyre ráépülhet a valós identitás-élmény.

Megállapításaim szerint a vizsgált területen a területi identitás kedvező helyzetben van, bár előre nem kiszámítható, hogy esetleges negatív tényezők mekkora intenzitással lennének képesek e pozitív diszpozíciót lerombolni. Annyi bizonyos viszont, hogy az identitás fennmaradásában rejlenek tartalékok.

A kutatás további lehetőségei

Az ismertetett területi identitáskutatás a fent leírtakkal nem zárul le, hiszen egy elemzési folyamatról van szó, amely további hipotéziseket megfogalmazva, kritikák alapján módosításokat alkalmazva próbálja feltárni e témában rejlő szinte kimeríthetetlen ismerethalmazt és komplexitást.

A további kutatási céloknak témája lehet a közösségi társadalom földrajzi eltéréseinek kérdésköre összekapcsolva a társadalmi szerveződések geográfiai különbözőségeivel. Kiterjeszthető az identitás erősségének vizsgálata országos szintre, illetve elemezni lehet az Európai Unió térben a térszerkezeti módosulások és az identitás változását. Szintén lényeges kérdésként vetődhet fel az infrastruktúra és az identitás részletesebb elemzése, összekapcsolva a területfejlesztés témakörével.

Külön kiemelendő a regionalizációs folyamatban történő alkalmazhatóság kérdése, több szinten is. Érzékeltetésül kiragadható néhány példa: a területi identitás csoporthovatartozásra épülő, egzisztenciálisan is meghatározott kategória, amely meghatározza az egyének viselkedését. Különösen fontos a gazdasági életben betöltött szerepe. Mint azt az iowai példa is mutatja, a területi identitás erősítésével gazdasági-társadalmi fejlődés indukálható. A regionális identitás intenzifikálása tehát azért lehet fontos célkitűzés, mert e térkategória egyre dominánsabb lesz politikai, gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt, s egyáltalán nem közömbös, hogy a lakosság milyen viszonyt hoz létre vele kapcsolatban. Fontos látni, hogy a nemzeti identitástudat csökkenésével, a lokalitás iránti attitűd erősödik, ami viszont lokális szintek között konfliktusokat okoz az erősödő gazdasági rivalizálás miatt. Szükséges tehát egy 'ellentételező' területi identitás, ami jelenleg csupán halvány nyomokban van jelen. A putnami és norrisi eredmények alapján az 'alternatív' területi identitás a társadalmi tőkék kiszélesedésével megalapozott társadalmi-gazdasági fejlődéshez vezetne. A regionalizáció - talán a nem túl szerencsés térfelosztás vagy éppen az idő rövidsége, esetleg az ismerethiány következményeként - nem vált identitásgeneráló térkategóriává, még a kvázi közösség szintjén sem. Azonban ez alapján nem szabad eleve bukott

stratégiának tekinteni, csupán azt jelenti, hogy az új intézményesülést kívánó rendszer még nincs jelen a hétköznapi tudatban. A marketing, a PR és a reklám ma már minden meggyőzési stratégiára kiváló eszközként funkcionálhat. Azonban e téren hiba lenne ezeket alkalmazni. Sokkal inkább kulturális és endogén régió-interiorizációs tendenciákat kell támogatni, amelyek mélyebb szinten és hosszútávon képesek célt elérni. Új alternatívaként kell felfogni - Norris Pippa, Böhm Antal és A. Gergely András nyomán - a regionalizmust, amely a térségi hasonlóságok alapján az eddigiektől eltérő együttműködési kapcsolatháló kialakítását serkentheti. A regionalizmus azonban egy eszköz, amely hatékonyabb társadalmi-gazdasági és politikai irányítást és működést eredményez. Mindez a benne élők nélkül működésképtelen - ezért nem célszerű kihagyni AZ EMBERT, sőt a benne lévő potenciált mozgósítva lehet igazán nagy lépéseket megtenni.

A kutatásban rejlő tartalékok, illetve e disszertáció felhasználhatósága, nem csupán az elméleti tudományok szintjén alkalmazható, hanem fontos szempont kell legyen a területfejlesztés, a közigazgatás-szervezés, az infrastruktúra-tervezés terén egyaránt. A területfejlesztés esetében is figyelembe kell venni az imént leírtakat, s a fejlesztési célokat nem csupán gazdasági faktorok, de az adott terület lakosságának pszichés és kulturális igényei alapján is meg kell határozni. A közigazgatás szervezését, az infrastruktúra tervezését pedig e szociálpszichológiai, viselkedésföldrajzilag determinált módon kell elvégezni. Gondolok arra, hogy mely régiók tartoznak össze inkább társadalmi téren, kulturálisan vagy mely térségek állnak gazdaságilag közel egymáshoz kapcsolathálójuk révén.

További kutatási lehetőségeket rejt a területi identitás vallásföldrajzi, néphagyományokon alapuló illetve etnikai reprezentatív felmérése, amikre e jelen kutatás nem terjedt ki.

A téma interdiszciplináris jellege eleve jelzi, hogy a térrel kapcsolatos tudományok mellett a szociológia, szociálpszichológia és a politikatudomány körében is felhasználható ismereteket rejt, hiszen az embert társadalmi-politikai lényként funkcionáló valóságában is bemutatja a vizsgálat.

Ábrák és táblázatok jegyzéke

ÁBRÁK:

Cím	Oldalszám
I. Ábra: A dolgozat szerkezeti logikája	4.
II. Ábra: A területi identitás a tetraéder modell szerkezetében	25.
III. Ábra: A területi identitás kutatásának komplex jellege	27.
IV. Ábra: Az Észak-Dunántúl jelenlegi és jövőbeli együttműködési lehetőségei	79.
V. Ábra: Az urbanizálódás területi különbségei Magyarországon	81.
VI. Ábra: Tóth József térszerkezeti modellje	81.
VII. Ábra: Az agglomerálódás értékelése a vizsgált területen	82.
VIII. Ábra: A gyorsforgalmi utak 30 perces vonzáskörzete 2003.01.01-én	84.
IX. Ábra: A vizsgált terület lehatárolása a kistérségek alapján	90.
X. Ábra: Területi kategóriák szerinti szűkítés megközelítése	151.
XI. Ábra: A csoport-hovatartozás szempontja szerinti megközelítés	153.
XII. Ábra: A kvázi-közösségek hatása	155.
XIII. Ábra: A halmazok megközelítése szerint	158.
XIV. Ábra: A területi identitás spirál szerkezete és működése	160.
XV. Ábra: A generáló rendszer	162.
XVI. Ábra: Identifikációs szükséglet és azt tartalommal megtöltő inspiráló faktorok	163.
XVII. Ábra: Identifikációs szükséglet, mint üres diszpozíció, inspiráló faktorok nélkül	164.

TÁBLÁZATOK:

Cím	Oldalszám
1. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának összesített eredményei	100.
2. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei falvakban	102.
3. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei városokban	102.
4. Táblázat: Az elit identitásvizsgálatának eredményei megyei jogú városokban	102.
5. Táblázat: Identitásfaktorok falvakban	122.
6. Táblázat: Identitásfaktorok városokban	122.
7. Táblázat: Identitásfaktorok összesítve	122.
8. Táblázat: Negatív identitásfaktorok falvakban	128.
9. Táblázat: Negatív identitásfaktorok városokban	128.

Cím	Oldalszám
10. Táblázat: Negatív identitásfaktorok összesítve	128.
11. Táblázat: Identitás és térkategóriák falvakban	132.
12. Táblázat: Identitás és térkategóriák városokban	132.
13. Táblázat: Identitás és térkategóriák összesítve	132.
14. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, összesített adatok	137.
15. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, falusi bontásban	137.
16. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, városi bontásban	137.
14.a. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, összesített adatok, szignifikanciával	Függelék 187.
15.a. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, falusi bontásban, szignifikanciával	Függelék 188.
16.a. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, városi bontásban, szignifikanciával	Függelék 189.
17. Táblázat: Identitás-értékelés, nemek szerint	140.
18. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásértékelés, falvakban	141.
19. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásértékelés, városokban	141.
20. Táblázat: Iskolai végzettség/identitásértékelés, összesítve	141.
21. Táblázat: Életkor szerinti identitásértékelés, falvakban	142.
22. Táblázat: Életkor szerinti identitásértékelés, városokban	142.
23. Táblázat: Életkor szerinti identitásértékelés, összesítve	142.
24. Táblázat: Általános részvételi hajlam - identitás-erősség kapcsolata	148.
25. Táblázat: Érdekezérelt részvételi hajlam - identitás-erősség kapcsolata	148.
26. Táblázat: Bizalmi tőke a 'földi' szituációban	149.
27. Táblázat: Bizalmi tőke általánosságban	149.
A Lokális elit vizsgálatának kiegészítő táblázatai	Függelék 190.
29. Táblázat: Falvakban	Függelék 190.
30. Táblázat: Városokban	Függelék 190.
31. Táblázat: Megyei jogú városokban	Függelék 191.
32. Táblázat: MSZP	Függelék 192.
33. Táblázat: Fidesz	Függelék 192.
34. Táblázat: Civil szervezetek	Függelék 193.
35. Táblázat: Függetlenek	Függelék 193.

Bibliográfia

A budapesti agglomeráció fejlesztésével kapcsolatosan készített tanulmányok ismertetése in.: A budapesti agglomerációról szóló szakirodalom gyűjteménye. K-1581, Váti

A budapesti agglomeráció városépítési koncepciója K-2155, Váti

A Duna-térség területrendezési terve - Tanulmány a nemzetközi együttműködésekhez Váti, Budapest, 1998.

A gazdasági körzetek és a közigazgatási határok ellentmondásai és feloldásuk lehetséges alternatívái: A magyarországi településrendszer strukturális változása, Váti, K-1140, Budapest, 1980.

A. Gergely András: Hagyományos térség - nem hagyományos régiók in.: Hagyományos térségek megélhetési szerkezete, Ab Aeterno, Budapest, 1998. Pp.: 186-196.

A Gergely András: Nagytáji identitás/etnokulturális identitás: a rai.
www.terebess.hu/keletkultinfo/rai.

A. Gergely András: Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom, Scientia Humana, MTA PTI - Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

A magyarországi Duna-völgy területrendezési koncepciója, Váti Budapest, 1998.

Általános társadalomföldrajz I. (szerk.: Tóth József - Vuics Tibor) 1998., Dialóg campus, Bp - Pécs pp.304-307., 308-309., 389-393.

Általános társadalomföldrajz II. 2002., (szerk.:Tóth József) Dialóg Campus, Bp-Pécs pp.:165-167.

A magyarországi Duna – völgy területfejlesztési kérdései (szerk.: Glatz Ferenc), 2002., Bp., MTA.

A magyarság kulturális földrajza II. (szerk.:Tóth József - Trócsányi András) Pro Pannonia Kiadó Alapítvány

Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába, Osiris, 1997.,pp- 193-196., 198-202., 202-207.

Az agglomerációk és agglomerálódó térségek területrendezési terveinek tartalmi követelményei Váti Tsz.:1369/75, Budapest, 1977.

Bajmóczy Péter - Balogh András: Aprófalvas településállományunk differenciálódási folyamatai in.: Földrajzi értesítő 2002., LI. Évf. 3-4. Füzet pp. 385-405.

Bajmóczy Péter - Kiss János: Megyék, régiók és központjaik - modellek tükrében, in.: Tér és Társadalom XIII. évf. 1999/1-2. sz. pp. 31-53.

Bartka László: Város, megapolisz, ezredelő in.: Műhely, 2004/2., pp.43-44.

Baudrillard, Jean: A jel politikai gazdaságtanának kritikájához 1972, in. Pethő Bertalan: A posztmodern Gondolat 1992., Bp

Beluszky Pál: Magyarország településföldrajza, 1999., Dialóg Campus, pp. 269., 323-327, 475-487.

Bendle, F. Mervyn: The crisis of 'identity' in high modernity, in.: The British Journal of Sociology, vol.53., no.1., 2002., pp.1-17.

Benedek József: A földrajz térszemléletének hullámai, in.: Tér és Társadalom XVI. évf. 2002/2., pp. 29-37.

Berényi István: Adalékok a városi élettér szociálgeográfiai felfogásához, in: Földrajzi értesítő, 2001. L. évf., 1-4 füzet. pp. 143-159.

- Bibó István összegyűjtött munkái 3. EPMSZ (Bern), 1983. pp. 721-745.
- Bódi Ferenc - Böhm Antal: A sikeres és sikertelen településekről, in: Sikeres helyi társadalmak Magyarországon Agroinform kiadóház, 2000., Bp., pp.7-32.
- Bonaiuto, Marino et al.: Local identity processes and environmental attitudes in land use changes: The case of natural protected areas, in.: Journal of Economic Psychology, vol. 23., October 5., 2002., /Special Issue: Social Psychology and Economics in Environmental Research/ pp.631-651.
- Both Mária és Csorba F. László: Tudománytörténet I. Gondolat, 1994.
- Böhm Antal: Térségi identitás Magyarországon, in.:Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, 2000., MTA, Bp., pp.111-123.
- Böhm Antal Társadalomszerkezet, település, helyi társadalom in.: Helyi társadalom III. MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete, Bp., 1985.
- Böhm Antal: Az ezredvég magyar társadalmá - Rejtjel politológiai könyvek 17. Rejtjel kiadó, Bp. 2003. Pp.:88-129.
- Böhm Antal: Új demokrácia és a helyi hatalom in.:Az új demokrácia önkormányzati vezetői MTA PTI Bp. 2000. Pp.:97-102.
- Böhm Antal - Szőgyi Lenke - Szpirulisz Ildikó - Táll Éva: Túl az eufórián - Polgármesterek 1992. In. Polgármesterek túl az eufórián (szerk.: Táll Éva) MTA-PTI, 1995., pp.:7-68.
- Braudel, Fernand: Franciaország identitása - A tér és a történelem. Helikon, Budapest, 2003.
- Bugovics Zoltán: A torz(ító)szülött - Médiakritikai megközelítés, Gondolat., 2004.
- Clapp, Tara Lynne et.al.: Sustainability and highway 20: regional identity, CRP/ES 484 Spring, 2003.
- Csatári Bálint: A magyarországi kistérségek néhány jellegzetessége <http://www.rkk.hu/regional/tan/beavatk.html>
- Csepeli György: Szociálpszichológia, Bp., 1997., Osiris., pp. 516-518.
- Csepeli György: Szociálpszichológia, 2002., Osiris, Bp., pp.449-450.
- Csité András: Egy új elitmodell felé /Könyvismertető/ in.: Szociológiai szemle 2001.2. pp.:120-126.
- De Cremer, C. - Van Vugt (1999.) Social identification effects in social dilemmas: A transformation of motives. European Journal of Social Psychology, 29, 871-893.
- Diederiks, H.A.: Nyugat-Európai gazdaság- és társadalomtörténet, 1995., Osiris, Bp., pp. 315-316.
- Earl Babbie: A társadalomtudományi kutatás gyakorlata, 1998., Balassi Kiadó, pp.163-196.
- Engaging Cultural Differences - The Multicultural Challenge in Liberal Democracies (Shweder, Minow, Markus - eds.) Russell Sage Foundation, New York, 2002.
- Enyedi György előadása alapján: a Szociológiai Társaság éves közgyűlésén és konferenciáján: Regionalitás-lokalitás a 21. Században. Hódmezővásárhely, 2000. Nov. 10-11.
- Enyedi György: Településpolitikák Kelet-Közép-Európában, in.: Társadalmi Szemle, 10. Sz. 1989. Pp. 20-31.
- Enyedi György: Regionális folyamatok Magyarországon, 1996., Bp 113-119
- Enyedi György: A városok kulturális gazdasága in.: Földrajzi értesítő 2002., LI. Évf. 1-2 füzet pp.19-29.

Erdősi Ferenc et. al.: A gazdaság-, a szolgáltatás- és az infrastruktúra területfejlesztési kérdései, in.: magyarországi Duna – völgy területfejlesztési kérdések (szerk.: Glatz Ferenc), 2002., MTA., Bp. pp. 428-493

ESRC: One Europe or several? Research Programme, Regional identity and European citizenship, L213252031, www.one-europe.ac.uk/cgi-bin/esrc

Európai integráció, keleti bővítés és a magyar regionális politika Tér és társadalom 1997/3., MTA RKK, Győr, 1997.

European Commission, Competitiveness and cohesion. Trends in the regions, Brussels, 1997.

Faragó László: A tér kép egy olvasata és a területi tervezés, in.: Tér és társadalom 2003/1. Pp.:19-40.

Felkai Gábor (szerk.) A szociológia kialakulása, 1999., Új Mandátum kiadó 449-450p.

Ferenc Zoltán: A helyi társadalmak kommunikációs stratégiáiról in.: Közéleti kommunikáció (szerk. Buda Béla, Sárközy Erika), Akadémiai Kiadó, Bp., 2001., pp.:93-110.

Filep Antal - Kósa László: A magyar nép táj-történeti tagolódása, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.

Földi András, Hamza Gábor: A római jog, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999., 50-51p

Fürcht Pál: A településközi együttműködés, fejlesztési irányok, In: Régió, Közigazgatás, Önkormányzat Magyar Közigazgatási Intézet, 2001., Bp, pp. 327-342.

Frisnyák Sándor: Az Árpádkori Magyarország gazdaságföldrajza. Földrajzi közlemények CXX. (XLIV.) kötet, 2-3.sz., 1996.

Frisnyák Sándor: Magyarország történeti földrajza, 1995., Nemezeti Tk., Bp. pp. 213.

Gaszó Ferenc: Társadalmi percepciók és pártpreferenciák a falusi lakosság körében, in.: Szociológiai szemle 2001.3. pp:47-63.

Georges Benko: A regionális tudomány, Dialog Campus, 1999. pp 42., pp. 20, 21-22., 24, 78-88., 39

Gereben Ferenc: Identitás, kultúra, kisebbség 1999., Osiris, pp.73-75., 133-139.

Godó Nándor: A viselkedésföldrajz alapjai in.: Általános társadalomföldrajz II. (szerk.: Tóth József) Dialóg Campus kiadó, Bp-Pécs, 2002.

Gordos Tamás: A városmarketing néhány kérdése, in.: Tér és Társadalom XIV. évf. 2000/ 2-3.sz., pp. 183-193.

Griswold, Wendy - Wright, Nathan: Cowbirds, Locals, and the Dynamic Endurance of Regionalism in.: American Journal of Sociology, Vol. 109., No.:6, 2004.

Grüber Károly: Európai identitások: Régió, nemzet, integráció, Osiris-BIP, Budapest, 2002. Pp. 34-56.

Hajdú Zoltán: Település- és településhálózatfejlesztési politika Magyarországon az államszocializmus időszakában in.: Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon, (szerk.: Enyedi György), Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1993. Pp. 41.

Hajdú Zoltán: A magyar közigazgatási régiók tértörténeti problematikája, in: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, 2000., MTA, Bp, pp.103-109.

Hajdú Zoltán: Magyarország közigazgatási földrajza, Dialóg Campus, 2001., Bp.-Pécs, pp.233-300.

- Harbrich, Jürgen: A három önkormányzati szint Bajorországban II. in.: Comitatus III. évf. 5. sz. 1993., pp. 63-67
- Hardi Tamás: A határ és az ember - Az osztrák-magyar határ mentén élő népek képe a határról és a "másik oldalról". In.: Elválaszt és összeköt a határ, 1999., MTA RKK, Pécs – Győr, pp.:159-190.
- Hardi Tamás: A Duna menti területek regionális különbségei, együttműködési lehetőségei, in.: A magyarországi Duna – völgy területfejlesztési kérdései (szerk.: Glatz Ferenc), 2002., MTA, Bp.
- Hardi Tamás: A közigazgatási rendszer regionalizációjának elképzelései, in.: Tér és Társadalom 2003/1 pp.: 213-225
- Hardwick, Susan W.: Identity, place, and locale in Glavestone. In.: The Geographical Review, January-April, 2001., vol 91., no.1-2., pp. 335-341.
- Horváth Gyula: Európai integráció, keleti bővítés és a magyar regionális politika in.: Tér és társadalom 1997/3. Pp. 17-56.
- Horváth Gyula: Az európai regionális fejlődés és politika távlatai, in.: Tér és társadalom 1998/3. MTA RKK, Győr, 1998.
- Horváth Gyula: Európai regionális politika, 2001., Dialóg Campus, pp. 441-448.
- Horváth Gyula: Az európai regionalizmus kihívásai és a magyar regionális politikai startégia in.: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, MTA 2000., Bp., pp. 57-90.
- Horváth Gy- - Illés I.: Regionális fejlődés és politika, in.: Európai Tükör műhelytanulmányok 16. Magyarország társadalmi gazdasági földrajza, ELTE Ötvös Kiadó, Budapest, 1996.
- HVG: Melléklet az önkormányzati választásokról, HVG XXIV. Évf. 41.sz. pp.:63-86.
- Hyder, William D.: Basketmaker Spatial Identity: Rock Art as Culture and Praxis. <http://zzyx.ucsc.edu/Comp/Bill/CandP>.
- Illés István: Nemzetközi regionális fejlesztési együttműködés a Duna – medencében, in.: A magyarországi Duna – völgyi területfejlesztési kérdései (szerk.: Glatz Ferenc), 2002., Bp., MTA.
- Jankó Ferenc: A hely szelleme, a településimage és a településmarketing in.: Tér és társadalom XVI. Évf. 2002./4., pp. 39-62.
- Kákai László: Megyei identitás a Dél-Dunántúlon 1994-1998., in: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, MTA2000., Bp., pp.:183-208.
- Kapitány Ágnes - Kapitány Gábor: Magyarságszimbólumok, Európai Folklór Intézet, 2002., Bp.,pp.:192-260.
- Kara Pál: Kistrégiók a közigazgatási térstruktúrában, a nagyrégiók és a kistrégiók összefüggései. In: Régió, Közigazgatás, Önkormányzat Magyar Közigazgatási Intézet, 2001., Bp, pp.281-300.
- Kiss Éva: A magyar ipar térszerkezeti változásai in.: Földrajzi értesítő 2002., LI., évf. 3-4., füzet, pp.: 347-364.
- Kiss Edit Éva: A kiemelt regionális centrumok ipara az ezredfordulón in.: Földrajzi értesítő 2001., L.évf. 1-4 füzet, pp.: 219-236
- Kiss Endre: Mitől függ az európai identitás? www.inco.hu/inco9/global/cikk1h.
- Kiss János: Az ágazati gazdaság szerkezet szerepe a regionális differenciálódásban Magyarországon Tér és Társadalom 1998/1-2., MTA RKK, Győr, 1998.
- Kiss J. László: A nemzetállamtól az integrált nemzetállamig. Internáció, nemzeti érdekek és identitás az Európai Unióban, in.: A tizenötök európai (szerk.: Kiss J. László, 2000., Osiris, Bp.

- Kósa László: Hagyomány és közösség, Kozmosz könyvek, Budapest, 1984.
- Kovács Zoltán - Sági Zsolt - Dövényi Zoltán : A gazdasági átalakulás földrajzi jellemzői a budapesti agglomerációban in: Földrajzi értesítő 2001., L. évf. 1-4. Füzet, pp. 191-217.
- Kubinyi András: A városok az országos politikában különös tekintettel Sopronra in: A város térben és időben, Győr-Moson-Sopron megye Soproni Levéltára, Sopron, 2002.
- KSH: Demográfiai évkönyv, 2001., A belföldi vándorlás mérlegének aránya területi egység és népességnagyság – kategória szerint, Belföldi vándorlás iránya régiók között, Belföldi vándorlás aránya megyénként, Városok belföldi vándorlásának mérlege
- Kőszegfalvi György: Az infrastruktúra földrajza in.: Általános társadalomföldrajz II. (szerk.: Tóth József) Dialóg Campus kiadó, Bp-Pécs, 2002.
- Kőszegfalvi György - Loydl Tamás: Település-fejlesztés Elte Eötvös-kiadó, 1999. Bp., pp.:7-74.
- Kőszegfalvi György - Sikos T. Tamás: Városok és falvak infrastruktúrája, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, pp.:19, 40-41, 112-114.
- Kőszegfalvi György: Települési infrastruktúra, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1991.11-19.o.
- László János: Társas tudás, elbeszélés, identitás (1999.) Scientia Humana/Kairosz, pp.94-116.
- Lively, Kathryn J., Heise, David R.: Sociological Realms of Emotional Experience in: American Journal of Sociology, March 2004., vol. 109 no.5., pp.1109-1136.
- Local identity and social impacts www.nationalwind.org/workinggroups/distributed
- Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, Elte Eötvös Kiadó Bp., 2003., pp.: 173-222., 521-622.
- Max Weber: Gazdaságtörténet Válogatott tanulmányok, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1979. , pp 163-184.
- Melucci, A.: Identity and difference in a globalized world, in.: The Politics of Multiculturalism, Zed, London., pp.:58-69.
- Mészáros Rezső: A társadalomföldrajz gondolatvilága, 2000., Szegedi Tudományegyetem, Szeged
- Mező Ferenc: Közép-Európa fogalmi változása térben és időben, in.: Tér és Társadalom, XV. évf. 3-4.sz., 2001., pp. 93-96.
- Miletics Péter: Közép-Európa politikai földrajza in.:Európa Politikai Földrajza (szerk.:Pap Norbert - Tóth József), 1997., University Press, Pécs pp.107-113.
- Murányi István - Szoboszlai Zsolt: Identitás-jellemzők a Dél-Alföldi Régióban, in.: Tér és Társadalom, XIV.évf. 2000/1., pp 29.
- Nárai Márta: A határ, mint élettér - A határmentiség jelentősége az emberek életében in.: Elválaszt és összeköt a határ, 1999., MTA RKK, Pécs – Győr, pp.:129-158.
- Nemes Nagy József: Adalékok a térbeliség társadalmi magyarázó erejéhez in: Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1993., Budapest,
- Nemes Nagy József: A regionális tudomány dualitása és paradigmái hazai tükrében, in.: Tér és társadalom 2003/1. Pp.: 1-18.
- Németh János István: A kultúra üzenete 1.0, Mikszáth Kiadó, 2001.
- Norris, Pippa: Democratic Phoenix - Reinventing Political Activism, Cambridge University Press, 2002.
- Oakes, Tim: China's Provincial Identities: Reviving regionalism and reinventing "Chineseness". In.: The Journal of Asian Studies, 2000., vol.59, no.3., pp. 667-692.

- O'Driscoll, James: Britain, OUP, Oxford 1995., pp.47.
- OKKFT "A terület és településfejlődés társadalmi-gazdasági folyamatai Magyarországon" c. program TS-2/2 Programiroda Budapest, 1989.
- Oláh Miklós: Adalékok a regionális identitás megrajzolásához, in: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, MTA2000., Bp., pp. 143-182.
- Pálné Kovács Ilona: Lokális indentitás, regionalizmus, helyi önkormányzatok Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon (szerk.: Kárpáti Zoltán) MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja, Budapest, 1997.
- Pálné Kovács Ilona: Az érdekérvényesítés területi egyenlőtlenségei Magyarországon, in.: Társadalmi területi egyenlőtlenségek Magyarországon, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1993.
- Pálné Kovács Ilona: Térszervezési stratégiák Magyarországon, in: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, 2000., MTA, Bp. pp.48-52.
- Pap Norbert - Tóth József: Európa politikai földrajza, 1997., Univerity Press Pécs, pp. 107-111.
- Pataki Ferenc: Az én és a társadalmi azonosságtudat. 1982, Kossuth Könyvkiadó, Bp.
- Pataki Ferenc: Identitás, személyiség, társadalom, in.: Megismerés, előítélet, identitás (1998.) (szerk.:Erős Ferenc) Új Mandátum kiadó, pp. 346., 375-408., 408.
- Pulgar, Dario - Haudry de Soucy, Roberto: Promoting territorial development and local identity products
- Putnam, Robert D. : Making Democracy Work - Civic Traditions in Modern Italy, Princeton University Press, 1993.
- Rechnitzer János: Az osztrák – magyar határmenti együttműködés a kilencvenes években, in.: Elválaszt és összeköt a határ, 1999., MTA RKK, Pécs – Győr pp.:73-79, 80-82, 83-128.
- Rechnitzer János: Innovációs pontok és zónák, választási irányok a térszerkezetben, Közgazdasági és jogi könyvkiadó, 1993., Budapest,
- Rechnitzer János: A Bécs – Pozsony – Győr – Budapesti innovációs tengely és a magyar területfejlesztési koncepciók in.: A magyarországi Duna –völgy területfejlesztési kérdései, 2002., MTA, Bp.
- Rechnitzer János: Területi stratégiák, Dialóg Campus, 1998., Bp-Pécs pp.:17-42., 131-234.
- Rechnitzer János: Szétszakadás vagy felzárkózás, MTA-RKK, 1993, Győr, pp.:92-190.
- Rédei, L. Mária: Demográfia, Elte Eötvös Kiadó, Bp, 2001.
- Régiók az információs társadalomban (szerk.: Dr. Nagy Gábor és Kanalas Imre) MTA RKK Alföldi tudományos intézet pp.: 77-117.
- Regionale identität (Forschung) - Perspektiven auf Region und regionale identität www.mittel-de.de
- Reith, Gerda: Consumption and its discontents: addiction, identity and the problems of freedom in.: The British Journal of Sociology, Vol.55., Issue 2., 2004.
- Rimányiné Somogyi Szilviával, a Győr-Moson-Sopron megyei Munkügyi Központ igazgatójával készített interjú a Humánerőforrás Kutatása témájában, (2003. 05. 11., Győr.)
- Rónay Jácint: Jellemisme vagy az angol, magyar... nemzet, nő, férfiú és életkorok jellemzése lélektani szempontból, in.: Nemzetkarakterológiák, 2001., Osiris kiadó, Bp pp.51-71.

- Rostoványi Zsolt: Európai identitás, in.:Európa kislexikon - Az Európai Unió és Magyarország, 1999., Aula kiadó, pp.78.
- Ryden, Kent C.: Writing the Midwest: History, literature, and regional identity, in.: The Geographical Review, vol. 89., no.4., October 1999., pp. 511-532.
- Sági Zsolt: A külföldi tőke szerepe a budapesti agglomerációs övezet feldolgozóipari térszerkezetének kialakításában in.: Földrajzi értesítő XLIX. Évf. 2000. 1-2 füzet, pp. 73-93.
- Salter, Christopher L.: No Bad Landscape in.: The Geographical Review 91 (1-2) 2001 January-April, pp.105-112.
- Schnell, Steven M.: Creating narratives of place and identity in "little Sweden, U.S.A." in.: The Geographical Review, vol. 93, no.1., January, 2003., pp.1-29.o.
- Schubert Géza: Logisztikai központok elhelyezkedése és működési jellemzői a magyar közlekedési hálózatban in.: Földrajzi értesítő 2002., LI. Évf. 1-2 füzet, pp. 167-183.
- Shils, Edward: Center and Periphery, 2002., in.: Cultural Sociology, (ed.: Lyn Spillman) Blackwell Publishers, Oxford pp.47-54.
- Sokolove, Jennifer et al.: Managing Place and Identity: The Marin Coast Miwok Experience in: The Geographical Review, vol. 92 (1), January, pp.23-44.
- Süli-Zakar István: A régió: földrajzi integráció.: Tér, gazdaság, társadalom MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1996. Bp., pp 139-159.
- Szabó Zoltán: Szerelmes földrajz, 1999., Osiris Kiadó, Bp.
- Szakál Gyula: Tájak és települések képe az emberek tudatában, in.: Comitatus 1993., III.évf. 5.sz., pp. 39-43.
- Szakál Gyula: Image, mint a városmarketing eszköze, in.: Tér és Társadalom 1995., 1-2 sz., pp.25-32.
- Szalai Erzsébet: Gazdasági elit és társadalom, Bp. AULA, 2001.
- Szigeti Ernő: A közigazgatási térstruktúra regionalizálásának feltételei és alternatívái In: Régió, Közigazgatás, Önkormányzat Magyar Közigazgatási Intézet, 2001., Bp, pp119-144.
- Szirmai - Baráth - Molnár - Szépvölgyi: Globalizáció és térségi fejlődés, in Tér és társadalom XVII. évf. 2003/3 pp. 29-55.
- Szociálpszichológia (szerk.: Eliot R. Smith - Diane M. Mackie) Osiris, Bp., 2001., pp. 330-370.
- Szörényiné Kukorelli Irén: Fejlesztési koncepciók a kistérségek számára (összegzés), in.: Tér és Társadalom 3/1997 pp.93-100., 95.
- Szörényiné Kukorelli Irén: A Nyugat-Dunántúli régió – régió? Tér és Társadalom 1998/3. MTA RKK, Győr, 1998.
- Szörényiné Kukorelli Irén: Vidékkutatás előzményekkel... in.: Tér és társadalom XV. Évf. 2001/2. Pp.:71-85.
- Szörényiné Kukorelli Irén: Régió-e a Nyugat Dunántúl? in: Területfejlesztés és közigazgatásszervezés, MTA2000., Bp., pp. 209-231
- Táll Éva: Lokalitás, önkormányzatok, a helyi vezetők szerepe a gazdasági és politikai rendszer átalakításában in.:Az új demokrácia önkormányzati vezetői MTA PTI Bp. 2000. Pp.:5-10.
- Táll Éva: A helyi vezetők sikerességének néhány feltétele a rendszerváltás első évtizedeiben in.:Politika és társadalom MTA PTI Bp. 2002, pp.:321-329.
- Társadalmi-gazdasági átalakulás a budapesti agglomerációban, (szerk.: Barta Györgyi - Beluszky Pál) Regionális Kutatási Alapítvány, 1999. Budapest

- Tóka Gábor: Politikai ismeretszint és választói magatartás Magyarországon nemzetközi összehasonlításban in.: Társadalmi Riport 2000., Tárki, 2000. Bp.
- Tóth József: A földrajztudomány belső struktúrája in.: A magyarság kulturális földrajza II. (szerk.:Tóth József - Trócsányi András) Pro Pannonia Kiadó Alapítvány, 2002. pp.14.
- Tóth József: A társadalmi gazdasági tér in.: Tér és Társadalom, Juss Alapítvány, Szolnok, pp.24-32.
- Tóth József: A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése in: Földrajzi értesítő, XXX. évf. 2-3. sz., pp. 267-292.
- Tóth József: A társadalomföldrajz tudományrendszertani helye, a társadalom és természet kölcsönhatása a társadalmi-gazdasági tér értelmezése in.: Általános társadalomföldrajz I., (szerk.:Tóth József - Vuics Tibor) 1998., Dialóg Campus, Bp-Pécs, pp. 20-22.
- Tóth József: Településrendszerünk legkisebb elemei in.: Tér, gazdaság, társadalom MTA Földrajztudományi Kutatóintézet 1996. Bp., pp 205-226.
- Tóth József – Pap Norbert: Rajon és Régióelméletek, in.: Általános Társadalomföldrajz II., (szerk.: Tóth József) Dialog Campus, Bp. – Pécs, 2002.
- Trócsányi András - Tóth József: A magyarság kulturális földrajza II. Pannónia tankönyvek, Pécs, 2002., pp. 15., 22-25., 30-33, 108-115., 156-159, 167-169., 182-190., 207-234.
- Trew, Karen - Cox, Cate: Dimensions of social identity in Northern-Ireland www.ccruni.gov.uk/research/qub/trew95.
- Turner, J. et al.: The effects of salient group membership on persuasion. In.: Small Group Research, 1994., 267-293.
- Turner, J. et al.: Rediscovering the social group: A self.categorization theory, Oxford, Blackwell, 1987.
- Utasi Ágnes: A helyi vezetők és a lakossági participáció formálódása in.:Az új demokrácia önkormányzati vezetői MTA PTI Bp. 2000. Pp.:154-178.
- Utasi Ágnes: Integráció és szolidaritás a helyi társadalomban in.:Az új demokrácia önkormányzati vezetői MTA PTI Bp. 2000. Pp.:350-378.
- Vajda Zsuzsanna: Az identitás külső és belső forrásai in: Azonosság és különbözőség, 1996., (szerk.:Erős Ferenc) Scientia Humana, Bp., pp. 8-24.
- Williams, Daniel R. et.al.: Community attachement, regional identtiy and resident attitudes toward tourism
- Zongor Gábor: Változatok a középszintre, avagy a magyar középszinttelenség, in: Tér és társadalom 3/1999., pp. 125-129.
1996. évi XXI. törv. A Területfejlesztésről és területrendezésről, 2§ d. pont
1997. évi LXXVIII. Törv. Az épített környezet alakításáról és védelméről, 8§
- 2000-ig tervezett infrastruktúra-fejlesztés összefoglalása, különös tekintettel a Budapest-Bécs vilákiállításra. - A fejlesztések hatása az ország területi szerkezetére Váti, K-2902, Budapest, 1990.
2003. évi XXVI. Törv. Az Országos Területrendezési Tervről

Függelék

Táblázatok

Szignifikanciát mutató táblázatok

	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Szignifikancia/assz oci.
Fejlett térségben él	394	231	108	701	$X^2=13.48, df:2,$ $p<0.001$
Fejletlen térségben él	71	65	41	209	$\gamma=0.25$
	465	296	149	910	
Fejlett településen él	366	203	92	656	$X^2=15.3, df2,$ $p<0.001$
Fejletlen településen él	102	99	48	254	$\gamma=0.24$
	468	302	140	910	
Elégedett a fejlődéssel	364	215	96	663	$X^2=9.26, df:2, p<0.0$ 1
Elégedetlen a fejlődéssel	107	75	53	247	$\gamma=0.18$
	471	290	149	910	

14.a. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, összesített adatok szignifikanciával

	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Szignifikancia/asszoci.
Fejlett térségben él	215	143	76	434	$X^2=17.4, df:2, p<0.001$
Fejletlen térségben él	20	29	26	75	$\gamma=0.4$
	235	172	102	509	
Fejlett településen él	230	131	55	416	$X^2=5.2, df:2, p<0.2$
Fejletlen településen él	43	31	19	93	$\gamma=0.18$
	273	162	74	509	
Elégedett a fejlődéssel	219	131	64	414	$X^2=13.29, df:2, p<0.001$
Elégedetlen a fejlődéssel	31	39	25	95	$\gamma=0.34$
	250	170	89		

15.a. táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, városi bontás, szignifikanciával

	Erős identitás	Közepes identitás	Gyenge identitás	sor Σ	Szignifikancia/assz oci.
Fejlett térségben él	179	88	32	299	$X^2=2.91, df:2, p<0.3$
Fejletlen térségben él	51	36	15	102	$\gamma=0.18$
	230	124	47	401	
Fejlett településen él	136	72	37	245	$X^2=11.8, df:2, p<0.01$
Fejletlen településen él	59	68	29	156	$\gamma=0.26$
	195	140	66	401	
Elégedett a fejlődéssel	145	84	32	261	$X^2=5, df:2, p<0.1$
Elégedetlen a fejlődéssel	76	36	28	140	$\gamma=0.07$
	221	120	60	401	

16.a. Táblázat: Identitás erőssége - fejlettség, falu szerinti bontás, szignifikanciával

A lokális elit részvételi és identifikációs vizsgálatának kiegészítő táblázatai

Falu

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	7	0
Gazdasági elit	64	6
Politikai elit	7	0
Kulturális elit	20	21
Össz.	9/77%3	27/23%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	42	8
Szellemi	39	19
Szaktmunkás	27	3
Betanított/segédm.	4	2
Munkanélküli	2	0
Össz.:	207/78%	59/22%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	6	7
Gazdasági elit	58	70
Politikai elit	2	2
Kulturális elit	34	41
Össz.	100%	120
Elitrészvétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	45%	
Nem-elit kategóriák:	55%	

29. Táblázat

Város

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	42	10
Gazdasági elit	87	5
Politikai elit	20	0
Kulturális elit	33	13
Össz.	182/87%	28/13%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	49	6
Szellemi	34	7
Szaktmunkás	7	0
Betanított/segédm.	2	1
Munkanélküli	0	0
Össz.:	274/87%	42/13%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	25	52
Gazdasági elit	44	92
Politikai elit	9	20
Kulturális elit	22	46
Össz.	100%	210
Elitrészvétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	66%	
Nem-elit kategóriák:	34%	

30. Táblázat

Megyei jogú város

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	64	13
Gazdasági elit	91	4
Politikai elit	36	2
Kulturális elit	29	8
Össz.	220/89%	27/11%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	86	20
Szellemi	23	5
Szakmunkás	6	0
Betanított/segédm.	1	1
Munkanélküli	0	0
Össz.:	336/86%	53/14%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	31	77
Gazdasági elit	38	95
Politikai elit	16	38
Kulturális elit	15	37
Össz.	100	247
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	64%	
Nem-elit kategóriák:	36%	

31. Táblázat

MSZP

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	43	8
Gazdasági elit	54	3
Politikai elit	18	1
Kulturális elit	21	16
Össz.	136/83%	28/17%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	66	11
Szellemi	18	8
Szakmunkás	6	0
Betanított/segédm.	2	0
Munkanélküli	0	0
Össz.:	228/83%	38/17%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	31	51
Gazdasági elit	34	57
Politikai elit	12	19
Kulturális elit	23	37
Össz.	100	164
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	60%	
Nem-elit kategóriák:	40%	

32. Táblázat

Fidesz

Elit kategóriák:	Ffi	nő
Értelmiségi elit	37	7
Gazdasági elit	41	1
Politikai elit	22	0
Kulturális elit	15	1
Össz.	115/93%	9/7%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	37	5
Szellemi	18	0
Szakmunkás	1	0
Betanított/segédm.	0	0
Munkanélküli	0	0
Össz.:	171/92%	14/8%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	35	43
Gazdasági elit	34	42
Politikai elit	18	22
Kulturális elit	13	16
Össz.	100	124
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	67%	
Nem-elit kategóriák:	33%	

33. Táblázat

Civil szervezetek

Elit kategóriák:	ffi	nő
Értelmiségi elit	8	2
Gazdasági elit	25	0
Politikai elit	6	0
Kulturális elit	7	2
Össz.	46/92%	4/8%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	16	1
Szellemi	5	1
Szakmunkás	3	0
Betanított/segédm.	1	1
Munkanélküli	0	0
Össz.:	71/91%	7/9%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	20	10
Gazdasági elit	50	25
Politikai elit	12	6
Kulturális elit	18	9
Össz.	100	50
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	64%	
Nem-elit kategóriák:	36%	

34. Táblázat

Függetlenek

Elit kategóriák:	Ffi	nő
Értelmiségi elit	22	6
Gazdasági elit	80	10
Politikai elit	5	0
Kulturális elit	32	25
Össz.	137/77%	41/23%
Egyéb kategóriák:		
Értelmiségi	50	9
Szellemi	41	5
Szakmunkás	27	3
Betanított/segédm.	4	1
Munkanélküli	2	0
Össz.:	281/82%	61/18%
Elit kategóriák:	Össz.%	Össz db
Értelmiségi elit	16	28
Gazdasági elit	51	90
Politikai elit	2	5
Kulturális elit	31	55
Össz.	100	178
Elitrésztétel %-ban	Össz.%	
Elit kategóriák:	52%	
Nem-elit kategóriák:	48%	

35. Táblázat

